

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede

Avtorica: Tina Čuček

Mentorica: doc. dr. Sandra Bašič Hrvatin

DISKURZI O IZBRISANIH V SLOVENSKEM PARLAMENTU
ANALIZA PARLAMENTARNIH RAZPRAV

Magistrsko delo

Ljubljana, 2005

KAZALO

UVOD	1
1. KONSTRUKTIVISTIČNI PRISTOPI V TEORIJI DISKURZA	5
1.1. DISKURZ V ARHEOLOGIJI VEDNOSTI (MICHEL FOUCAULT)	8
1.1.1. Diskurz in njegova struktura	10
1.1.2. Subjekt kot podreditev in identiteta	15
1.1.3. Oblast in védnost	17
1.2. MATERIALNOST IN SPODLETELOST DISKURZA (ERNESTO LACLAU IN CHANTAL MOUFFE)	21
1.2.1. Diskurz in polje diskurzivnosti	23
1.2.2. Identiteta in identitete	25
1.2.3. Antagonizem in hegemonija	27
2. KRTIČNA ANALIZA DISKURZA (KAD)	31
2.1. ZNAČILNOSTI KAD	32
2.2. MODEL NORMANA FAIRCLOUGHA	35
2.2.1. Besedilo	38
2.2.2. Diskurzivna praksa	40
2.2.3. Družbena praksa	42
3. OD TEORIJE K METODI	43
3.1. SLABOSTI FAIRCLOUGHOVEGA MODELA	44
3.2. KONSTRUKCIJA MODELA ZA ANALIZO DISKURZA	45
3.3. NAROD, NACIONALIZEM IN NACIONALISTIČNI DISKURZ	47
4. DISKURZI O IZBRISANIH V SLOVENSKEM PARLAMENTU	50
4.1. ANALIZA NACIONALISTIČNEGA DISKURZA	53
4.1.1. »Oni« - sovražniki	54
4.1.2. »Mi« Slovenci in »naši« prijatelji	62
4.1.3. Prijatelji »onih« so »naši« sovražniki	68
SKLEP	75
VIRI	78

UVOD

»In tako so mi državljani Slovenije, Slovenke in Slovenci, pravzaprav rekli oziroma naročili: povej vendar v tem parlamentu saj to, da Slovenija pripada Slovenkam in Slovincem in tudi tistim državljanom, ki so seveda lojalni tej državi, ki spoštujejo te zakone. Tisti, ki pa so se odrekli in odšli v konvoj, pa naj ostanejo tam, kamor so odšli.« (Franc Pukšič, 10. 2. 2004, nekdanji poslanec, danes državni sekretar v kabinetu predsednika vlade za Slovence po svetu)

»V vsaki družbi so izmečki. Žal. Praviloma pa vse družbe težijo k temu, da zmanjšajo kvoto letih. S tem zakonom boste po naši oceni to kvoto teh izmečkov povečali. In ravno grozljivo je, da bo ... to slovenska država nagradila te osebke preko povišanih davčnih stopenj.« (Sašo Peče, 29. 10. 2003, nekdanji poslanec, danes podpredsednik Državnega zbora RS)

»Vsi, ki so v vladi, so prisegli, da bodo delali za blaginjo Slovenije in vseh njenih državljanek in državljanov. Ugotavljamo, da v zadnjih mesecih vladajoči delajo predvsem za blaginjo tako imenovanih izbrisanih, na prisego pa so pozabili.« (Janez Janša, 10. 2. 2004, nekdanji poslanec, danes predsednik Vlade RS)

Zgornje izjave poslancev takratne opozicije so le kamenček v pisanem mozaiku izjav, ki jih je bilo med oktobrom leta 2003 in septembrom leta 2004 mogoče slišati v slovenskem parlamentu na račun *»izbrisanih«* in njihovih zagovornikov. Stranke, ki so bile med leti 2000 in 2004 v opoziciji, so: Slovenska demokratska stranka, Nova Slovenija in Slovenska nacionalna stranka. Vladno koalicijo so sestavljale: Slovenska liberalno demokratska stranka, Združena lista socialnih demokratov, Slovenska ljudska stranka in Demokratična stranka upokojujencev. Stranka mladih Slovenije v vladi ni sodelovala, je pa z njo podpisala dogovor o podpori. Po parlamentarnih volitvah 3. oktobra 2004 so stranke, ki so nasprotovale izbrisanim, na oblasti. Izjema je Slovenska nacionalna stranka, ki je ostala v opoziciji. Stranka mladih Slovenije pa ni prestopila parlamentarnega praga.

Izraz **izbrisani** označuje skupino ljudi, ki so bili leta 1992 izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva Slovenije, potem ko po osamosvojitvi Slovenije niso sprejeli slovenskega državljanstva in so tako hote ali nehote postali tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji. Vprašanje izbrisanih še danes ni v celoti rešeno, najbolj pa je odmevalo v zgoraj

omenjenem obdobju, ko so se po odločbi Ustavnega sodišča Republike Slovenije reševanja tega vprašanja lotili slovenski poslanci. Ustavno sodišče je aprila 2003 odločilo, da julija 1999 sprejeti Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (ZUSDDD) ni v skladu z ustavo, ker zgoraj omenjenim tujim državljanom, ki so bili 26. februarja 1992 izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva, ne priznava stalnega prebivanja v Sloveniji. Zato je ustavno sodišče zakonodajalcu naložilo, da v šestih mesecih razreši neustavno stanje (Dedič 2003: 141-143).

In na mestu, ko se vprašanje izbrisanih pojavi na dnevnem redu javnih državnozbornih razprav, se začne naša analiza. Za analizo razprav poslancev smo se odločili iz dveh razlogov. Prvič, po pregledu literature smo ugotovili, da se večina raziskovalcev ukvarja z analizami medijev, analize diskurza, ki bi pod drobnogled vzela poslanske razprave nismo našli. In drugič, prav poslanci, po slovenski ustavi zakonodajalci, so od ustavnega sodišča dobili nalogo, da s popravo krivic iz leta 1992 odpravijo neustavno stanje. To jim ni uspelo, zato smo za predmet analize izbrali njihove razprave. Analizirali bomo dobesedne zapise vseh rednih in izrednih sej Državnega zbora o izbrisanih, ki so potekale med 28. oktobrom 2003 in 1. septembrom 2004. Razprave parlamentarnih odborov, ki so potekale za zaprtimi vrati, niso vključene v analizo. V njej ne mislimo ocenjevati predlogov zakonov, pobud in amandmajev, o katerih so razpravljali slovenski poslanci. Zanima nas, kako so poslanci v svojih javnih nastopih predstavljali izbrisane. Kakšne lastnosti in delovanja so jim pripisali. Ali drugače, zanima nas, kakšen diskurz o izbrisanih se je »prijel« v DZ in tako oblikoval védenje o izbrisanih in legitimiral ravnanja v zvezi z njimi.

Pri tem se bomo oprli na delno spremenjen model Normana Fairclougha (1995), enega od utemeljiteljev kritične analize diskurza (Critical Discourse Analysis ali KAD). Fairclough (1995: 54) diskurz definira kot družbeno prakso, ki se pojavlja v tekstih, govoru ali drugih semioloških sistemih (na primer moda ali geste, kot oblika neverbalne komunikacije) oziroma v diskurzivnih dogodkih. »Diskurz je način strukturiranja polj védenja in družbenih praks« (Fairclough 1992: 3) Je družbeno konstituiran - poleg diskurzivnih dogodkov ga sooblikujejo različni konteksti, okoliščine ter institucije, v katerih ti

diskurzivni dogodki nastajajo, – in obenem konstitutiven, kar pomeni, da določa oziroma proizvaja določeno védenje, identitete in družbene odnose. Fairclough (1995) je razvil tristopenjski model za analizo diskurza. Osnova za analizo je diskurzivni dogodek. Tega je mogoče preučevati na ravni besedila (analiza jezikovnih struktur), na ravni diskurzivnih praks (načini produkcije in potrošnje besedila) in na ravni družbenih praks (povezanost ali vpliv diskurzivnih praks na družbene prakse). Kot opozarja Fairclough (1995), je analiza diskurzivnega dogodka na drugi in tretji ravni nujno interdisciplinarna. Pri iskanju odgovora na vprašanje, kateri diskurz o izbrisanih je prevladal v parlamentarnih razpravah, smo želeli izbrani diskurzivni dogodek (parlamentarne razprave) analizirati na ravni družbenih praks. Težava, na katero smo pri tem naleteli je, da avtor modela ne pokaže primera takšne analize. Phillips in Jørgensenova (2002: 89) menita, da je to ena od treh Faircloughovih slabosti. Drugi dve pomanjkljivosti sta ločevanje diskurzivnih in nediskurzivnih družbenih praks ter šibka teoretična podlaga v procesu oblikovanja identitet, ki pa se pokažeta, če želimo izpeljati analizo diskurzivnega dogodka kot družbene prakse. Omenjeni pomanjkljivosti bomo poskušali odpraviti s pomočjo teorije diskurza Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe (1987).

Postavljamo naslednjo tezo:

V parlamentarnih razpravah o izbrisanih je prevladal nacionalistični diskurz. V razpravah poslancev izstopajo tako jasno kot posredno izražene zahteve po zaščiti »nas«, »Slovencev«, »slovenstva«, »slovenske države«, »slovenske osamosvojitve« kar ogrožajo »oni« »izbrisani«, »tujci«, »sovražniki Slovenije«, »izmečki«. Odnos do izbrisanih je po eni strani odkrito sovražen, po drugi pa se sovražnost izraža preko odnosa zagovornikov izbrisanih do »nas Slovencev«.

Nalogo sestavljajo štirje sklopi. V prvem delu bomo predstavili konstruktivistične pristope v teoriji diskurza, med katerimi bolj podrobno obravnavamo teoriji Michaela Foucaulta (1984, 1991, 1998, 2000, 2001) ter Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe (1987), na katera se je pri razvoju modela KAD oprl tudi Norman Fairclough (1992, 1995, 1997, 1999). V drugem delu bomo osvetlili značilnosti KAD in temeljne elemente Faircloughovega modela analize. V tretjem delu bomo na obravnavanih teoretskih in

metodoloških izhodiščih postavili delno spremenjen model za analizo. V zadnjem delu naloge sledi sama analiza, pri čemer se bomo pri potrjevanju teze o nacionalističnem diskurzu naslanjali predvsem na delo raziskovalca nacionalizma Benedicta Andersona (1998) ter na psihoanalitični pristop k nacionalizmu.

Pri tem je treba poudariti, da je narava KAD interpretativna in politična. Interpretativna zaradi samega predmeta raziskovanja, saj ni ene in edine pravilne interpretacije nekega besedila ali govora. Politična, ker je po mnenju Fairclougha (1997) KAD oblika aktivizma, intervencije v družbene prakse, kot so na primer nacionalizem, rasizem, seksizem ipd. Kar ne pomeni, da je manj znanstvena od drugih pristopov, saj je podrejena natančnim in sistematičnim standardom analize. *»Tisto, kar KAD loči od drugih, je njena intervencija na strani dominiranih in zatiranih skupin proti dominirajočim skupinam ter njen jasno izražen emancipacijski interes, ki deluje kot motivacija«* (Fairclough, Wodak 1997: 258). S tega vidika lahko rečemo, da bo tudi pričujoče delo oblika intervencije v določeno družbeno prakso, saj ob izjavah dela slovenske politike, ki smo jih navedli v uvodnem delu, ne moremo ostati ravnodušni.

1. KONSTRUKTIVISTIČNI PRISTOPI K TEORIJI DISKURZA

»Vse, kar ima **pomen**, je del diskurza,« je kot eno od skupnih lastnosti različnih pristopov k diskurzu znotraj kulturne teorije navedla Dianne Macdonell (1986: 4). Ta opredelitev med drugim kaže na številčnost pristopov, saj ne obstaja neka skupna, generična teorija diskurza. Poleg pomena sta jim po Macdonellovi (1986: 4) skupni še dve lastnosti: **družbenost in izključevanje**. Vsak diskurz je družbeni diskurz, saj je glavni pogoj zanj dialog. Dialog je odvisen od družbenih praks in institucij, v okviru katerih se pojavlja, ter od položaja sodelujočih v dialogu. Izključevanje z naturalizacijo izrečenega oz. družbenih praks pa je osnovna logika konstituiranja diskurza. Stvari, o katerih je mogoče govoriti, se zdijo naravne, medtem ko je kaj drugega – Macdonellova navaja primer menstruacije – skoraj neizrekljivo; je torej izključeno zaradi naravnosti tistega, o čemer lahko govorimo.

V nadaljevanju bomo podrobneje obravnavali konstruktivistične pristope k diskurzu, predvsem dela Michela Foucaulta (1984, 1991, 1998, 2000, 2001) ter Ernesta Laclauja in Chantal Mouffe (1987), na katera se je pri razvoju prav tako konstruktivistične metode kritične analize diskurza oprl tudi Norman Fairclough Fairclough (1992, 1995, 1997, 1999). Pred tem bomo izpostavili še nekaj stičnih točk konstruktivistov.

Skupno izhodišče vseh konstruktivističnih pristopov je, da nobena stvar nima pomena sama po sebi, temveč je ta oblikovan v določenem času in prostoru. Konstruktivisti zavračajo predpostavke o naravni danosti sveta in pravijo, da v stvareh in ljudeh ni nobenega bistva, ki jih naredi za to, kar so. Naše razumevanje sveta vse naše védenje o njem je zgodovinsko in kulturno pogojena konstrukcija. Nič ne obstaja kot »objektivna resnica« (Phillips, Jørgensen 2002: 5), ničesar ni zunaj interpretacije, kar pomeni, da si vsak posameznik ustvarja svojo »verzijo realnosti« (Hrženjak 2001: 138–139). Vendar to ne pomeni, da ni materialnega sveta, temveč, da ta »dobi pomen skozi diskurz« (Phillips, Jørgensen 2002: 12). Za konstruktiviste je torej diskurz oblika družbene dejavnosti, ki ustvarja družbeno realnost.

Sistem, s katerim konstruiramo pomene, je **jezik, pri čemer zagovorniki konstruktivističnega pristopa k diskurzu menijo, da pomene ne nastajajo samo v**

jeziku, temveč tudi v drugih družbenih praksah. Jezik obravnavajo kot odprt, vedno spreminjajoč se sistem, zaradi česar so tudi pomeni, ki nastajajo, spremenljivi, fluidni. Takšen pogled je kritičen odgovor na strukturalno semiologijo, iz katere izhajajo konstruktivistični pristopi k diskurzu.

Utemeljitelj semiologije je švicarski jezikoslovec Ferdinand de Saussure. V njegovem delu *Cours de linguistique générale* (1916), ki je v slovenskem prevodu objavljen v delu *Predavanja iz splošnega jezikoslovja* (1997), je jezik obravnavan kot zaprt sistem znakov. Saussure je uvedel koncept *označevalec – označenec*, pri čemer je označevalec sama pojava znaka, označenec pa mentalna predstava o znaku. Odnos med njima je arbitraren, kar pomeni, da je pomen, ki ga pripisujemo neki besedi, posledica družbenega dogovora. Ob tem je vsak pomen znaka določen v odnosu do drugega znaka tako, da je prvi tisto, kar drugi ni. Na primer, kaj pomeni beseda pes, vemo samo, če nam je bil pes predstavljen v odnosu do drugih živali, na primer mačke. Poleg tega je Saussure ločil med *langue* – nespremenljivim sistemom jezika – in *parole* – govornimi dejanji. Tudi ta delitev, predvsem pa zapostavljenost *parole*, torej konkretne uporabe jezika v semiološki analizah, je pogosto deležna kritik. Semiologom je očitano, da takšen pristop »spregleda pomen interpretacije naslovnika, avtorjeve namene ter kulturni, družbeni, ekonomski in politični kontekst« (Hrženjak 2001: 139). Za konstruktivistične pristope k diskurzu, ki presegajo Saussurjevi semiologiji očitane pomanjkljivosti, je značilna **osredotočenost na parole**.

Tako Fairclough (1995: 54) **diskurz** opredeli kot družbeno prakso, ki se pojavlja v besedilih, govoru ali drugih semioloških sistemih (na primer v modi ali gestah kot oblikah neverbalne komunikacije) oziroma v **diskurzivnih dogodkih**. Fairclough ločuje med diskurzivnimi in nediskurzivnimi družbenimi praksami, ki so v dialektičnem odnosu. Primera nediskurzivne družbene prakse sta gradnja ceste ali oranje njive. Značilen primer diskurzivne prakse pa je novinarstvo. Iz tega izhaja, da je diskurz družbeno konstituiran – poleg diskurzivnih dogodkov ga oblikujejo tudi nediskurzivne prakse, torej različni konteksti ter institucije, v katerih ti diskurzivni dogodki nastajajo. Obenem je diskurz konstitutiven – določa oziroma proizvaja določeno védenje, identitete in družbene odnose.

Raziskovanje struktur znotraj diskurza, kar Foucault imenuje **arheologija**, je bistvo njegovega pristopa. Zanimajo ga notranja pravila, ki so lastna vsakemu diskurzu, in prakse, na osnovi katerih diskurzi delujejo. Diskurz razume kot »*nadzorovano skupino izjav*« (Kuhar 2002: 18), *ki določa načine, na katere je govorjenje o nekem objektu ali praksi »smiselno«, »inteligentno«, »sprejemljivo«, ter s tem hkrati omejuje in izključuje drugačne diskurze* (Hrženjak 2001: 171). Poudarja zgodovinskost diskurza in na primerih zgodovinskih študij dokazuje, da se družbene prakse in védenja, ki jih določajo diskurzi, skozi čas spreminjajo. Za razliko od Fairclougha so za Foucaulta vse družbene prakse diskurzivne, torej ne obstajajo zunaj diskurza, čeprav tudi Foucault loči med diskurzivnim in nediskurzivnim. Nediskurzivna je sama materialnost, telesnost objektov, ki kot taki obstajajo, vendar zunaj diskurza nimajo pomena.

Laclau in Mouffova (1987) poudarjata **materialnost diskurza**. Po njunem mnenju so diskurz vse družbene prakse in materialni objekti. Vse, kar je okoli nas, je diskurz. Ob tem poudarjata, da realni svet obstaja. Zanikata pa, »*da bi se mogli dogodki konstituirati izven diskurzivnih pogojev nastajanja*« (Laclau in Mouffova 1987: 91). Iz njunega razumevanja diskurza izhaja tudi zavračanje delitve na diskurzivne in nediskurzivne prakse (značilne za Fairclougha in Foucaulta). Ločita med **diskurzom** in **poljem diskurzivnosti**, pri čemer slednje pomeni elemente, ki niso zajeti v določenem diskurzu, so pa diskurzivno urejeni ter se lahko vedno »uverižijo« v določen diskurz in ga spremenijo. Diskurz namreč ni nek zaprt, stabilen sistem, temveč nestabilna struktura, ki je ni možno zapreti in ki zato nikoli ne more biti identična sama s sabo. Ker je vse diskurz, so po enakem načelu (diskurzivno) urejene vse družbene entitete, od identitet posameznikov do družbe same.

Kot pravi Mills (1997: 148–159), Fairclough še največ dolguje Foucaultu, čigar sociološka teoretska izhodišča so bila v dobršni meri podlaga modelu kritične analize diskurza. Sam Fairclough (1992) priznava, da se v njegovem modelu Foucaultova teoretska zapuščina še najbolj izraža v preučevanju meddiskurzivnosti *ang. interdiscursivity* in medbesedilnosti *ang. intertextuality* oziroma preučevanju odnosov in povezav med diskurzi ter znotraj njih. Podrobnejša obdelava pokaže, da je Fairclough pravzaprav prenesel Foucaultovo strukturo diskurza v polje retorike oziroma jezikoslovja.

Po drugi strani se zdi, da Faircloughov model ter teoretska izhodišča Laclauja in Mouffove, ki se opirata predvsem na Lacanovo psihoanalizo, nimajo nič skupnega. V nadaljevanju bomo pokazali, da ni tako. Njihova skupna točka je razumevanje analize diskurza kot politične intervencije. Diskurz, ki ga sicer opredeljujejo različno, je namreč v obeh pristopih obravnavan kot posledica hegemonističnega boja, ki se tako ohranja oziroma spreminja.

Za vse omenjene pristope velja, da so konstruktivistični. Razumevanje diskurza kot konstitutivnega elementa (konstituira družbeno, objekte in subjekte) je skupno tako Faircloughu, ki je kot jezikoslovec in avtor številnih analiz besedil razvil model za analizo diskurza kot družbene prakse, kot Foucaultu ter Laclauju in Mouffovi, ki se z diskurzom ukvarjajo na bolj abstraktni, teoretični ravni. Prav to je temelj, na katerem jih združujemo in uporabljamo kot teoretsko in metodološko podstat naše analize diskurza.

1.1. DISKURZ V ARHEOLOGIJI VÉDNOSTI (MICHEL FOUCAULT)

Foucaultovo delo je mogoče obravnavati kot dva tesno povezana koncepta – **arheologijo in genealogijo**. Ne arheologija ne genealogija nista nikakor povezani z izkopavanjem in odkrivanjem kakršnega koli izvora, čeprav temeljita na zgodovinskih analizah. Prav tako ju Foucault (2001: 195) ne vidi kot novo epistemologijo, saj je bistvo konceptov **védnost**, ne znanost. Védnost je nujna podlaga znanosti, vendar znanost nikoli ne more absorbirati vse védnosti, ki se ne napaja zgolj iz polja znanosti, temveč tudi iz vsakdanjega življenja, politike in poezije, ter se torej ne podreja kriterijem znanosti. Foucault je najprej uvedel kategorijo **episteme** kot neko celoto predstavljenih stvari, nek skupni diskurz, v katerem so združene vse diskurzivne strukture na področju znanosti, vendar jo je, ker z njo ni mogel zajeti védnosti, kmalu opustil. Episteme je zamenjala arheologija.

Arheologija skuša opisati področje védnosti (Foucault 2001: 210), ki nastaja v diskurzu in ga obenem določa, ali, kot pravi Foucault (2001: 195), »*vednosti ni brez določene diskurzivne prakse in vsaka diskurzivna praksa se lahko opredeli skozi vednost, ki jo oblikuje*«. Tako je bistvo arheologije v seciranju diskurzov, ki jih obravnava kot prakse, njihovih medsebojnih odnosov in pravil, ki se jim pokoravajo, kar vse skupaj tvori neko

diskurzivno formacijo, kakor bi Foucault na primer označil diskurz o izbrisanih. Arheologija se ukvarja z diskurzivnimi formacijami, ugotavlja, kateri tipi diskurzivnih praks se v njih pojavljajo ter v čem se njihova pravila igre med seboj razlikujejo in tako specificirajo posamezne diskurze. Skuša opredeliti posamezne diskurze v njihovi lastni razsežnosti, ne kot znake nečesa drugega (Foucault 2001: 149). Smisel arheologije ni interpretirati, temveč sistematično opisati nek diskurz, pri čemer Foucaulta ne zanima avtorstvo, temveč pravila oblikovanja diskurzov.

Diskurzi proizvajajo védnost tako, da z opredeljevanjem subjektivnih položajev ter pravil in norm določajo objekte našega védenja. Kar pomeni, da se vsakokratni položaj ali mesto subjekta poraja v določenem diskurzu. **Subjekt** ni univerzalni nosilec védnosti, ki bi določal predpise, pravila, tehnike izključevanja, čeprav jih lahko izrazi, zapiše, temveč diskurz kot praksa *»pomeni igro predpisov, ki upravlja izključitve in izbire«* (Foucault v: Kurnik 1997: 938). Subjekt obstaja le znotraj diskurza, v katerem se konstituira. Znotraj diskurza lahko postane objekt spoznanja, lahko postane nosilec védenja. Pojasnjevanje konstitucije subjekta pa je naloga **genealogije** ali, kot je dejal Foucault (1991: 63): *»Dospeti je treba do analize, ki lahko razloži konstitucijo subjekta znotraj zgodovinskega okvira. In prav to bi imenoval genealogija, tj. taka oblika zgodovine, ki lahko razloži konstitucijo vednosti, diskurzov, področij objektov itn., ne da bi se ji bilo treba sklicevati na subjekt, ki je bodisi transcendentalen v razmerju do polja dogodkov ali pa se v svoji prazni istosti vleče skozi vso zgodovino«*. Genealogija je v osnovi analiza oblasti. Oblast je namreč tisti mehanizem, ki skupaj z diskurzom konstituira subjekte.

Foucault (1984, 1998b, 2000) v svojih zgodovinskih študijah dokazuje, da se je védnost vedno uporabljala za discipliniranje ljudi oziroma za uravnavanje njihovega obnašanja. Védnost vzpostavlja odnose moči, oblastna razmerja, ki obenem proizvajajo spoznanja, polja védnosti (Foucault 1984: 32). To pomeni, da se vedno znova vzpostavlja odnos **védnost – oblast** oziroma nekakšni mehanizmi oblasti, ki pa niso značilni le za neke zaprte ali polzaprte institucije, kot so norišnice, kaznilnice ali šole, temveč za celotno družbo. Oblast ni v rokah peščice oblastnikov, ki bi nadzorovali, omejevali in kaznovali množice nemočnih posameznikov, temveč je oblast kot kakšna nestabilna in vseprisotna mreža, v kateri je vsak posameznik oblastnik in podložnik hkrati. Oblast oziroma ti

mehanizmi oblasti so diskurzu zunanji, vendar se ne morejo ne vzpostaviti ne izvajati brez diskurza (Foucault 1991: 29).

Diskurz je vzvod in posledica vsakokratnih mehanizmov oblasti oziroma odnosa **védnost** – **oblast**, znotraj katerega se glede na vzpostavljena pravila igre porajajo in razvrščajo **subjekti**. Tako dobimo triado **védnost** – **oblast** – **subjekt**, ki je ne glede na to, kako jo obračamo, nerazdružljiva. Zato je dejansko nemogoče potegniti ostro ločnico med arheologijo in genealogijo. Lahko rečemo, da se prva bolj posveča sami strukturi diskurzov, načelom njihovega izključevanja, redčenja in poenotenja, medtem ko se genealogija osredotoča na vprašanje moči/oblasti pri oblikovanju subjektov in diskurzov. Po Foucaultovih besedah (1991: 22) se koncepta *»ne razlikujeta po predmetu ali področju, ampak po mestu napada, perspektivi in razumevanju«*. Osrednji predmet obeh konceptov pa je diskurz.

1.1.1. Diskurz in njegova struktura

Po Foucaultu (2001: 54-55) je diskurz praksa, ki v določenem času in prostoru oblikuje objekte ali področja védenja, o katerih govori. Diskurz je množici pravil podrejen način konstituiranja védnosti, ki poteka na osnovi oblikovanja smiselnih trditev, idej, dogodkov, objektov, subjektov in praks ter tako določa, kaj je mogoče o čem reči, kakšno obnašanje in katere prakse so primerne, katere védnosti so ustrezne in pomembne ter kateri subjekti utelešajo značilnosti diskurza (Hrženjak 2001: 171). Diskurz je tako že po svoji naravi izključujoč. Z opredelitvijo, kaj je relevantno, izključuje vse ostalo.

Diskurz ni omejen na sistem znakov, na jezik, besede; diskurz ni *»križišče stvari in besed, nejasna zasnova stvari, izražena, vidna in pisana veriga besed«* (Foucault 2001: 54). To ne pomeni, da diskurza ne tvorijo znaki, nasprotno, vendar je diskurz več kot zgolj uporaba znakov za označevanje stvari. Diskurz presega rabo jezika, tvorijo ga strukture in pravila, ki so gonilna sila v proizvodnji besedil in izjav ter niso zgolj jezikoslovna, čeprav se izražajo ravno skozi jezik. In prav ta pravila, ki na različnih družbenih ravneh urejajo izjave in jih združujejo v skupine ali diskurze, so v središču Foucaultovega zanimanja. Diskurz ni nekaj, kar obstaja samo po sebi in za seboj pušča nekakšne posledice, nova

znanja, védnost. Je praksa, ki jo določajo podobno urejene izjave ali določenim pravilom podrejene izjave (kot osnovni gradbeni delci diskurza), ki jih (pravila in izjave) diskurz povratno spreminja in tako proizvaja nove subjekte, nova védenja, ki spet vplivajo na pravila igre, ki oblikujejo diskurz itn.

Foucault poudarja zgodovinskost diskurza. Ni večnih diskurzov, ti se spreminjajo in porajajo nove, ne nujno kontinuirane diskurze, s tem pa tudi nove prakse, subjekte in objekte védenja. Pri tem ne gre le za nove definicije, temveč se nek objekt védenja lahko pojavi samo v določenem diskurzu, ki vznikne v določenem zgodovinskem kontekstu. Objekti »norosti«, »homoseksualnosti«, »otročke masturbacije« ali »izbrisa« so nastali skozi vse, kar je bilo o tem izrečenega; določila so jih pravila, merila diskriminacije in represije ter njim podrejene prakse. V praksah, ki jih prinašajo novi objekti védenja, so se rodili subjekti – »duševni bolniki«, »homoseksualci«, »otroci kot spolna bitja« ali »izbrisani«. Zaradi posledic, ki jih v določenem času in prostoru povzročajo nove védnosti, je diskurz, to spremenljivo prakso, mogoče utrditi in prepoznati kot določen diskurz (Hrženjak 2001: 171).

Foucault (2001) loči naslednje strukture diskurza: izjavo, diskurze, diskurz ali diskurzivno formacijo ter arhiv. **Izjava** je najmanjša enota, je osnovni gradbeni del, atom vsakega diskurza, ki ni stavek, podrejen slovničnim pravilom, ni ne logična propozicija, ne zgolj govorno dejanje, ne materialni objekt. Izjava je dogodek, ki presega sistem jezika. Jezik omogoča nastanek izjav, vendar brez njih sam ne bi obstajal, tako kot ne bi bilo stavkov, propozicij in govornih dejanj. Jezik, stavki, propozicije in govorna dejanja ne obstajajo na isti ravni kot izjave, ker slednje niso jezikoslovne kategorije, ki bi jih bilo mogoče zvesti na raven označevalca ali označenca. Prav tako niso materialne kategorije, čeprav imajo v artikulaciji svoj materialni obstoj. Izjava kot dogodek ni iz reda teles, temveč pripada »*redu institucije, ki opredeljuje*« (Dolar 2001: 240). Izjava opredeli pogoje, pod katerimi je serija znakov dobila neko določeno eksistenco (Foucault 2001: 118).

Izjava se ne nanaša na objekt, temveč oblikuje mesto, polje, v katerem lahko vznikne posamezen objekt. Z vsako izjavo se pojavi tudi subjekt, pri čemer subjekt ni tisti, ki je izrekel ali zapisal izjavo. Subjekt je prazno mesto, ki spreminja svoj položaj in ga lahko

zapolni kdor koli. Nazadnje izjave oblikujejo lastna mesta izjavljanja oziroma izjavljajno polje, v katerem se združujejo, povezujejo, v katerem ima vsaka izjava svojo vlogo v razmerju do drugih izjav. Izjave ne obstajajo kar tako, neodvisno, so vedno v odnosu do drugih izjav. Vendar je število izjav oziroma izjavljajno polje omejeno, je končno, čeprav je lahko zelo veliko. Končno zato, ker, kot pravi Foucault (2001: 130), *»nikoli ni vse izrečeno«* in ker so izjave ponovljive. Zaradi njihove redkosti jih spreminjamo, reproduciramo s komentarji, podvajamo s prevodi in ponatisi, združujemo njih in njihove pomene.

Zaradi redkosti izjav je nujno upoštevati tisto, kar je bilo zamolčano, izjave, ki niso bile izgovorjene, tisto *»nevidno besedilo, ki teče med izjavami in se občasno pojavi na površju«* (Foucault v Bašič 1990: 63). Tako lahko rečemo, da nek diskurz poleg izjav lahko zajema tudi molk, ki deluje kot nekaj, kar je že bilo povedano, kar velja za obče znano. Primer molka je odgovor neke institucije, ki ga izzove javnost, pri čemer se že s pojavom institucije v javnosti potrди, kar je bilo o določenem vprašanju neizrečenega, kar je do tedaj veljalo za splošno znano (Bašič: 1990: 63-64).

Nematerialnost oziroma netelesnost izjav zanika tudi materialnost diskurza (kot skupka izjav) in predpostavlja ločitev na diskurzivne in nediskurzivne prakse, ki pa so med seboj povezane. Najpreprosteje bi lahko rekli, da je nediskurzivno vse, kar je telesno; materialni objekti so nediskurzivni, medtem ko so njihove artikulacije diskurzivne. Foucault se ne ukvarja posebej s to ločitvijo, tako kot na primer Fairclough. Zanimajo ga le diskurzivne prakse, diskurzi, iz katerih pa nediskurzivno, torej materialno, v svoji telesnosti izpade. To ne pomeni, da zanika obstoj materialnih objektov. Pravi namreč, da jih kot materialne lahko prepoznamo samo skozi diskurzivne strukture. Diskurzi pokažejo tisto, kar je nediskurzivno.

Izjave se združujejo v **diskurze** zaradi neke prisile. Kot smo dejali zgoraj, jih skušamo spraviti v neke okvire, poenotiti in si jih prilastiti. Tem okvirom, v katerih se zaradi podobnega izvora, moči in prisile združujejo izjave, lahko rečemo diskurzi. Kako se bodo diskurzi oblikovali, pa določa **diskurzivna formacija** (Foucault uporablja termin diskurzivna formacija v knjigi *Arheologija vednosti*, v drugih besedilih na tem mestu

govori o **diskurzu**), ki je zakon nekega podobnega skupka izjav in v tem skupku tudi prebiva. Tako lahko govorimo o medicinskem in ekonomskem diskurzu/diskurzivni formaciji ali o diskurzu o homoseksualcih in izbrisanih, ki predstavljajo velike sisteme, znotraj katerih se pojavljajo raznovrstne izjave (besedila, obnašanja), ki se zaradi neke prisile, na primer institucionalne, združujejo. Tako lahko pod dežnikom medicinskega diskurza/diskurzivne formacije govorimo o kliničnem diskurzu ali diskurzu alternativne medicine, vendar v določenem času in prostoru prevladuje tisti, ki ima večjo moč. V tem primeru je to klinični diskurz, ki zaradi večje institucionalne moči zriva diskurz alternativne medicine na obrobje. V primeru izbrisanih je, kot bomo skušali pokazati v nadaljevanju, prevladal nacionalistični (politični) diskurz, čeprav so se pojavljali tudi drugi diskurzi.

Arhiv je sistem pravil, ki oblikujejo in preoblikujejo izjave. Po eni strani določa, kaj je lahko izrečeno, po drugi pa skrbi, da se vse izrečeno skladno s pravili igre povezuje v diskurze ali zabriše. Arhiv ni skladišče izjav, v katerem bi se te ohranjale za prihodnje rodove in se morebiti nekoč spet vrnilo v življenje, temveč *»je tisto, kar v samem korenu izjave – dogodka in v telesu, v katerem se daje, od samega začetka naprej opredeljuje sistem njegove izjavljalnosti; je tisto, kar opredeljuje modus aktualnosti izjave – stvari; je sistem njenega delovanja«* (Foucault 2001: 142). Arhiv je tista raven diskurzivne prakse, ki omogoča, da se izjave pojavijo, ter nato z njihovim razvrščanjem in preoblikovanjem določa in razlikuje mnogovrstne diskurze, je torej sistem organizacije in nadziranja diskurzov.

Mehanizmi nadziranja in organizacije diskurzov so zunanji, Foucault (1991: 4) jih imenuje *»postopki izključitve«*, in notranji, ki jih lahko razumemo kot mehanizme samonadzora diskurzov. Prvi mehanizmi preusmerjajo moč diskurzov ali pa jih zrivajo na obrobje. Obenem dokazujejo, da je diskurz izraz in hkrati predmet želje, da je prevodnik sistemov oblasti in hkrati predmet boja. Drugi, notranji mehanizmi diskurzov postavljajo njihove meje. Nadzorujejo izjave in se kažejo kot načela njihovega razvrščanja. Foucault (1991: 14-17) loči tri postopke izključitve in tri mehanizme samonadzora. V prvo skupino sodijo prepoved, razločevanje in izvrženje ter opozicija med resničnim in napačnim. V drugi so komentar, discipline in redčenje diskurzov.

Prepoved je najbolj očiten postopek izključitve. Določa, kdo lahko reče kaj v kakšnih okoliščinah. Izključna pravica govorečega subjekta, tabu objekta in ritual okoliščin tvorijo spreminjajočo se mrežo prepovedi, tako da se med seboj nenehno prepletajo in dopolnjujejo. Področji, kjer je ta mreža prepovedi najbolj gosta in kjer je največ tabujev, sta po Foucaultovem mnenju spolnost in politika.

Razločevanje in izvrženje je postopek, ki se nanaša na opozicijo med razumom in norostjo, med tistim, kar je v družbi prepoznano kot normalno oziroma racionalno, in tistim, kar je označeno za noro oziroma neracionalno. Izjave »racionalnih« ljudi imajo večjo težo kot izjave »norcev«, ki so bile v zgodovini vedno izključene, bodisi kot popolnoma nesmiselne bodisi kot božanske. Kot ugotavlja Danaher (v Kuhar 2002: 28), imajo pri postavljanju meja med norostjo in normalnostjo največjo težo tisti, ki imajo moč in/ali znanje. *»Kombinacija disciplin, razlag in avtorjev konstituirajo nekakšen stroj, ki proizvaja tako imenovano resnico o norosti. Ta stroj popravlja in izloča vse, kar ne ustreza diskurzivni formaciji tako na lokalni (zasnovani na disciplini) kot na generalni (kulturni) ravni«* (Danaher v Kuhar 2002: 28). Razločevanje običajno poteka v imenu in za dobrobit kolektiva, ki sprejema veljavne definicije normalnosti in norosti.

Opozicija med resničnim in napačnim oziroma med znanjem, védenjem, ki je prepoznano kot pravilno, in tistim, ki je ocenjeno kot napačno. Gre za zgodovinsko pogojeno razločevanje, ki ga vodi želja oziroma »volja do resnice« ter podpira vrsta institucij (družina, šola, vlada, cerkev ipd.) in njihovih praks (vzgoja, izobraževanje ipd.). Ta »volja do resnice« ima moč prisile, pritiska. Primer so zakoni (tudi zakonske predloge o izbrisanih), ki jih vedno avtorizira stroka oziroma vede, kot so pravo, sociologija, medicina, psihologija ali t. i. diskurzi resnice. Tretja oblika izključevanja je najbolj prikrita in najbolj *»genialna mašinerija izključevanja«* (Foucault 1991: 8). Ti diskurzi resnice namreč zaradi svoje oblike, ki jih *»oddaljuje od želje in osvobaja oblasti«*, ne morejo prepoznati lastnega gonila, lastne »volje do resnice« (Foucault 1991: 8).

Komentar skrbi za ohranjanje velikih besedil in diskurzov, kot so religiozna, pravna, znanstvena in literarna besedila, na katerih temelji zgodovinska kontinuiteta neke družbe. So besedila, ki so takoj pozabljena, nekatera pa postanejo vir novih besedil, ki so predmet

komentarjev in razlag, zaradi česar se ohranjajo skozi zgodovino. Primeri slednjih so znanstvene teorije ali Biblija. Komentar ima dve funkciji: skrbi za nastanek vedno novih besedil in diskurzov, hkrati pa pove tisto, kar je bilo potihem že povedano. Torej je novo besedilo in hkrati dovršitev besedila, na katerega se nanaša. Komentar tako zmanjšuje naključnost diskurzov in zamejuje polje vizij, objektov védenja.

Discipline »nadzorujejo proizvodnjo diskurza« (Foucault 1991: 13) – določajo, kaj je prav in kaj napačno znotraj določenih polj znanja, postavljajo pravila in norme ter tako zamejujejo diskurz. Z razvijanjem metod, argumentov in subjektov posamezne discipline določajo svojo »resnico« in obenem izključujejo »resnice« drugih disciplin. Sicer omogočajo, da razpravljamo o »resnici«, vendar le po pravilih in s terminologijo, ki je lastna določeni disciplini. Vse druge možne »resnice«, ki so zunaj polja določene discipline, so izključene. Na primer, v pravnem diskurzu je vsaka trditev, ki ne uporablja pojmovnih in teoretskih instrumentov prava, izven prava. Lahko dobi vrednost neke druge discipline, če zadošča njenim pravilom igre, ali pa je opredeljena kot ljudska čenča.

Redčenje je tretja skupina samonadzornih mehanizmov diskurza, ki govorečemu subjektu določajo pravila. Ta izbranim posameznikom omogočajo izjavljanje in hkrati preprečujejo, da bi imeli vsi dostop do diskurza. Gre za vprašanje legitimnosti in avtoritete, ki sta povezani z možnostjo vstopa v diskurz. »Nihče ne bo vstopil v red diskurza, če ne izpolnjuje določenih zahtev ali če ni že na začetku za to usposobljen« (Foucault 1991: 13). Nekdo, ki na primer nima pravnega znanja ali se ne izraža na način, ki šteje za pravno znanje, ne more sodelovati v pravnem diskurzu. Drug primer so poslanci, ki sodelujejo v političnem diskurzu in se ne glede na predhodno znanje lahko javno izrekajo o čemer koli, na primer o izbrisanih, pri čemer njihove izjave štejejo, ker so izvoljeni predstavniki ljudstva in izpolnjujejo določena družbena pravila.

1.1.2. Subjekt kot podreditev in identiteta

V diskurzih se porajajo subjekti. Subjekta, kot smo že dejali, ne smemo obravnavati kot govorca, kot avtorja izjav, temveč kot prazno mesto, ki ga lahko zasede vsakdo. Diskurzi pa so tisti, ki določajo, kdo in pod katerimi pogoji bo zasedel mesto subjekta. Torej

subjekt ne proizvaja diskurza, temveč je proizveden v diskurzu. Pojem subjekt ima dva pomena: »podložnik nekoga drugega – na osnovi nadzora in odvisnosti ter priklenjenost na lastno identiteto – na osnovi vesti in védenja o sebi« (Foucault 1991: 106-107). Nanaša se torej na podreditev (subjektivizacijo) in na identiteto (subjektivnost). Foucault navaja tri različne načine, kako ljudje postanejo subjekti. Da bi to postali, morajo biti najprej postavljeni kot objekti – morajo biti objektivizirani oziroma se objektivizirati, da bi lahko postali subjekti. Posameznik postane objekt tako, da postane ali predmet védnosti, ali oblasti, ali predmet samega sebe (Dolar 1991: VII), potem se lahko skozi tri načine ali »*moduse objektivizacije*« (Foucault 1991: 103) pretvori v subjekt.

Prvi modus objektivizacije so **raziskovanja ali znanstvene klasifikacije**. Gre za preučevanje, opazovanje in razvrščanje različnih družbenih skupin, na primer žensk, homoseksualcev, norcev, zapornikov, izbrisanih ipd., kar proizvaja določeno znanje, védenje o teh skupinah ter hkrati legitimira načine obravnave in ravnanja z njimi. Foucault pravi, da se ta védenja razvijejo takrat, ko se v družbi pojavi potreba po nadzoru ljudi, saj je znanost oziroma védnost vedno povezana z oblastjo.

Drugi način preobrazbe ljudi v subjekte so **ločitvene prakse**, ki ljudi ločujejo na podlagi njihovih bolj ali manj vidnih lastnosti, na primer spola, spolne usmerjenosti, etnične pripadnosti, barve kože, zdravstvenega stanja ipd., ter jim tako pripisujejo družbeno in osebno identiteto. Ločitvene prakse so povezane z znanstvenimi klasifikacijami, saj so pogosto podlaga za razvrščanje ljudi, pojasnjujejo jih in upravičujejo.

Zadnji modus so **samopreobrazbe** ljudi oziroma načini, kako se ljudje sami preobrazijo v subjekte. Ti načini samopreobrazbe so posegi v lastno telo, obvladovanje telesa, čustev in uma. Gre za to, da skušamo ljudje svojemu telesu dati določeno obliko, da skušamo razviti svoj um ter nadzorovati svoja čustva in vedenje. Tako - če se zdaj vrnemo k dvema pomenoma pojma subjekt - se hkrati podrejamo in sooblikujemo svojo identiteto. Posameznik je torej dejaven v podrejanju, ki je konstitutivni del v procesu oblikovanja njegove identitete. K temu ga po Foucaultu sili oblast, ki posameznike naredi za subjekte ter - kot izhaja iz definicije pojma subjekt - podreja in proizvaja podložnike.

Tako kot diskurz je **oblast konstitutivna za subjekt, vendar je diskurzu zunanja**. Oblast - v nadaljevanju bomo pokazali, da je ne gre razumeti zgolj kot nasilno, - posameznike v vsakdanjem življenju kategorizira, jih zaznamuje z njihovo individualnostjo, jih priklene na njihovo identiteto ter jim vsili zakone resnice, ki jih morajo prepoznati in ki jih drugi morajo prepoznati v njih. To je oblika oblasti, ki posameznike naredi za subjekte (Foucault 1991: 106). Deluje na sedanja in prihodnja delovanja posameznikov, ne pa na posameznike kot take. *»Oblast je celotna struktura delovanj, ki merijo na možna delovanja. Oblast spodbuja, inducira, zapeljuje, lajša ali otežuje; v skrajni točki prisiljuje ali popolnoma prepove; vendar je vselej način delovanja na delujoči subjekt ali na delujoče subjekte na temelju njihove dejavnosti ali sposobnosti zanjo«* (Foucault 1991: 114). Posameznik ni pasiven, temveč je obravnavan kot oseba, ki deluje in je pri tem svobodna. Če je oblast delovanje na delovanje, je pogoj njenega delovanja svoboden subjekt. Oblast se lahko izvaja samo nad svobodnimi subjekti, ki imajo možnost nepokorščine in upora, sicer o oblasti, kakor jo razume Foucault, sploh ni mogoče govoriti.

1.1.3. Oblast in védnost

Oblasti Foucault ne razume kot nekaj negativnega, zatiralskega, ki z represijo in kaznovanjem zgolj tlači in zatira, temveč kot nekaj, kar je obenem produktivno. Je sila, ki sama ustvarja svoje predmete represije. Zato oblast ni zbrana na določenem mestu, ni v rokah posameznikov na vrhu oblastne piramide, ni v posesti kralja ali določenih skupin ali države. Vendar to ne pomeni, da je oblast v sodobni družbi popolnoma ločena od države. Država je, tako kot oblast, neka disperzna enota, ki jo povezujejo odnosi oblasti. *»Kralju je treba odsekati glavo,«* pravi Foucault (1991: 66), kar pomeni, da oblasti ne smemo obravnavati v terminih suverena in suverenosti, ki za sabo potegne njeno nasilno izvajanje. Mehanizmi oblasti presegajo meje države, ki je razumljena kot predmet in posledica oblastnih bojev, kot tista homogenizirajoča enota, ki nenehne boje oblasti spravlja v okviru institucij. Oblast označuje vsakokratna strateška razmerja v družbi, ni institucija kot taka niti ni moč, dana izbranim. Oblast ne deli ljudi na prve, ki vladajo, in druge, ki so prvim podrejeni, temveč je vseprisotna mreža razmerij, v kateri je vsak posameznik vladar in hkrati podložnik. Prihaja od povsod, najti jo je mogoče na vseh

področjih družbenega življenja: v odnosih med starši in otroki, med učitelji in učenci, zdravniki in pacienti ipd.; vsem tem odnosom je oblast notranja. Oblast je odnos, ki označuje, kako so »ljudje vladani drug preko drugega« (Florence v Kurnik 1997: 948). Posameznik je hkrati učinek in sredstvo oblasti, sam se oblikuje skozi igro oblastnih strategij, ki jih hkrati izvaja nad drugimi, pri čemer ne more nikoli popolnoma nadzorovati učinkov oblasti. Oblast zgolj »usmerja možnost obnašanja« (Salecl 1993: 40), vendar nad tem nima popolnega nadzora nihče. Nihče ne more izstopiti iz mreže oblastnih odnosov, vsak pa se lahko upre. Upor ni prav nič drugega kot neka nova, oblasti notranja strategija. Upor je sestavni del oblasti.

Ti mikromehanizmi oblasti so po Foucaultu (v Kurnik 1997: 944-945) posledica novih oblik socialnega nadzora moderne družbe, ki so nastale bodisi kot posledica državnih strategij za ohranitev absolutne oblasti, kamor Foucault umešča nastanek policije v Franciji, bodisi kot posledica institucije zapiranja in ločevanja tistih, ki so ogrožali življenja ali moralo drugih, tj. kužnih, gobavcev, norcev in beračev, bodisi kot posledica novih načinov proizvodnje. Po eni strani zapiranje in ločevanje ter po drugi individualiziranje in nadzorovanje so temeljna načela delovanja **disciplinske oblasti**, ki obvladuje vsa družbena razmerja in katere cilj so disciplinirana, krotka telesa. Metode, ki omogočajo nadzor teles ter jih naredijo krotke in uporabne, so discipline.

Disciplina določa mesto posameznika, organizira prostor, v katerem je mogoče nenehno nadzorovati posameznike. To najbolj nazorno prikazuje Benthamov **Panoptikon**, ki ponazarja univerzalni mehanizem oblasti. Načelo Panoptikona je: »Na obodu je poslopje v obliki prstana, v središču pa stolp. Na njem so velika okna, ki gledajo na notranjo stran prstana. Obodno poslopje je razdeljeno na celice, sleherna izmed njih sega skozi vso širino stavbe; sleherna ima dve okni, eno proti notranjosti, ki se ujema z okni na stolpu, drugo pa proti zunanosti, ki omogoča, da svetloba presvetljuje celico od enega konca do drugega. Torej je dovolj, če postavimo nadzornika v središčni stolp, v sleherno celico pa zapremo norca, bolnika, obsojenca, delavca ali šolarja. Zaradi nasprotne svetlobe lahko s stolpa vidimo drobne silhete, ki se natančno začrtujejo na svetlobi, ujete v celice oboda. Toliko kletk, toliko majhnih gledališč, v katerih je sleherni igralec sam, popolnoma individualiziran in nenehno na očeh« (Foucault 1984: 199). Mesto v središčnem stolpu ni za nikogar rezervirano, lahko ga zasede kdor koli: paznik v zaporu, učitelj, zdravnik, manager ali

politik. Vedno je mogoč novi nadzornik, tako kot so v celicah lahko vedno drugi zaporniki. Ti so vedno videni, sami pa vidijo zgolj stolp, nikoli nadzornika v njem. Prav to je bistvo Panoptikona. Ne to, da omogoča stalen nadzor, temveč dejstvo, da v zaprtem v posamezni celici vzbuja zavest, da je nadzorovan, da je ves čas viden. Prav ta zavest namreč omogoča samonadzor, kar pomeni, da je porajanje in vzdrževanje oblastnega razmerja odvisno od jetnikov samih. Kot pravi Bentham, oblast mora biti vidna in nepreverljiva (v Foucault 1984: 200), saj potem nasilje ni potrebno. Oblast, ki gleda, ne potrebuje okovov, kajti vsak jetnik se bo sam prisilil k ravnanju, k obnašanju, ki se od njega pričakuje. *»Kdor je podrejen polju vidnosti in to ve, sam prevzame prisile oblasti; spontano jih uporablja na samem sebi; vase vtisne oblastno razmerje, v katerem igra hkrati obe vlogi: postane načelo svoje lastne podvrženosti. Zato pa se zunanja oblast lahko otrese fizičnih breme in teži k netelesnosti. Čim bolj se približuje tej meji, tem bolj so njeni učinki stalni, globoki, doseženi enkrat za vselej, nenehno obnavljani: to je nenehna zmaga, ki preprečuje sleherno fizično soočenje in je vselej naprej dobljena«* (Foucault 1984: 2002). Takšna oblast je tudi najbolj ekonomična, saj ni cenejših vzvodov oblasti, kot je samonadzor nadzorovanih.

Panoptikon je nekakšen *»laboratorij oblasti«* (Foucault 1984: 203), ki omogoča vrsto poskusov: od pedagoških in vzgojnih eksperimentov ter preizkušanja kazenskih ukrepov ali zdravil do iskanja najbolj učinkovitih tehnik dela. Omogoča natančen pogled, seciranje, raziskovanje, poglobljanje v obnašanje ljudi in njihovih teles. Ti prodori oblasti posameznike razvrščajo, tudi zavržejo; pomembno je, da jih naredijo zamenljive, in ta zamenljivost teles povratno poganja panoptični oziroma disciplinski mehanizem oblasti. V 17. in 18. stoletju so discipline postale *»splošne formule gospodovanja: zgodovinski trenutek disciplin je trenutek, ko nastane umetnost človeškega telesa, ki pa si ne prizadeva zgolj povečati njegove spretnosti niti poglobiti njegovo podložnost, temveč oblikovati razmerje, zaradi katerega bo v istem mehanizmu toliko ubogljivejši, kolikor uporabnejši bo, in obratno«* (Foucault 1984: 137). Discipline delujejo na osnovi drobnih, nepomembnih prisil, ki podrejajo posameznike in obenem povzročajo, da se posameznik sam podreja družbi. Staro načelo *»jemanje – nasilje«* nadomestijo z načelom *»blagost – produkcija – profit«* (Foucault 1984: 216). Discipline so namreč skupek tehničnih iznajdb, ki nadomestijo kričečo oblast tistih, ki jo izvršujejo, s prikrito oblastjo, ki objektivizira tiste, na katerih se

izvršuje. Povedano drugače, spektakularno razkazovanje moči suverena zamenjajo s prikritim, zahrbtnim nadzorovanjem; spektakel zamenjajo z nadzorom.

Na tem mestu Foucault poveže oblast z **védnostjo**. Discipline prinašajo nove védnosti, znanje o tistih, ki so izpostavljeni pogledu. Oblast in védnost sta neločljivi, druga drugo predpostavljata. Pri tem ne gre za represijo oblasti nad védenjem, ampak je oblast – enako velja za vse druge družbene entitete – v notranjem odnosu z védnostjo; predpostavlja in hkrati sama proizvaja védnost. Ta neločljiv par **védnost – oblast** proizvaja **subjekte**: raziskuje, preizkuša, meri, analizira, razvršča, opazuje in zapisuje. Obenem sili posameznike, da sami nad seboj izvajajo oblast; da se samonadzorujejo. Tako, kot smo že dejali, oblast poraja objekte védenja in subjekte – norost in norce, prestopništvo in zapornike, homoseksualnost in homoseksualce, otroško seksualnost in otroke kot spolna bitja ipd. Kot pravi Foucault (v Best in Kellner 1991:50), *»moderni posameznik je postal objekt in subjekt védenja, ne zatiran, temveč oblikovan v matrici znanstveno – disciplinskega mehanizma kot moralno, pravno, psihološko, medicinsko, spolno bitje«*.

Težava Foucaultove obravnave oblasti je, da gre po eni strani za mikrofiziko oblasti, številne mikromehanizme oblasti, njeno razpršenost, kar predpostavlja odsotnost središča, po drugi pa Panoptikon predvideva središče (središčni stolp), ki uravnava množico oblastnih razmerij. Kot pravi Dolar (1991: XXIII), je to protislovje mogoče brati kot način delovanja institucij – da te delujejo tako, da se množica razpršenih mikromehanizmov oblasti usredišči okoli neke središčne instance: boga, države, zakona, denarja ipd., da je usrediščenje način kanalizacije oblastnih razmerij in njihove produktivnosti. Vendar je naslednja težava, ki jo vidi Dolar, v tem, da Foucaultova razpršena in produktivna oblast ostaja deklarativna, medtem ko njegove analize kažejo na centralizirane mehanizme, ki se jih sicer ne da zvesti na boga, državo, zakone ipd., vendar pa učinkujejo. Kot izhod iz zagate Dolar predlaga fantazmo, ki kaže na nujnost ter obenem iluzornost središča, ki zapolnjuje prazno mesto v središčnem stolpu in hkrati omogoča iluzijo središča. Fantazma omogoča delovanje oblasti, hkrati pa sama ni njeno središče, temveč je tam zato, da prikrije, da središča oblasti sploh ni. Fantazma je mesto, ki ga ni, vendar deluje.

Fantazmo je mogoče razumeti tudi kot točko, kjer se vzpostavlja razmerje med nediskurzivno (diskurzu zunanjo) oblastjo in diskurzom. Foucaultova koncepta oblasti in diskurza sta si zelo podobna. Lahko bi dejali, da diskurzu zunanja oblast priskrbi materialno osnovo. Oba sta konstitutivna za objekte in subjekte, vendar se nikoli ne ujmeta. V diskurzu se porajajo objekti in subjekti, ki so diskurzu notranji, vendar na njih deluje zunanja oblast. Med diskurzom in njegovo zunanostjo lahko posreduje fantazma, ki vzpostavlja nemogoče razmerje med diskurzivnim subjektom, ki ga poraja izjava, in nediskurzivnim objektom, ki ga uteleša pogled (Dolar 1991: XXI–XXIV).

Takšna razlaga Foucaultovega koncepta oblasti in odnosa med diskurzom ter njemu zunanjo oblastjo je blizu teoriji diskurza Laclauja in Mouffove, ki sta se pri svojem delu oprla tako na Foucaulta kot na Lacanovo psihoanalizo. Dolar s podrobnejšo izpeljavo pokaže, da je mogoče najti več vzporednic Foucaultovega koncepta oblasti oziroma triade oblast – vednost – subjekt z lacanovsko psihoanalizo, ki jo je Foucault sicer odklanjal. Vendar bomo na tem mestu končali primerjavo in se k psihoanalizi vrnili pri obravnavi teorije diskurza Laclauja in Mouffove.

1.2. MATERIALNOST NEMOGOČEGA DISKURZA (ERNESTO LACLAU IN CHANTAL MOUFFE)

Teorija diskurza, ki jo v knjigi *Hegemonija in socialistična strategija (1987)* razvijeta Ernesto Laclau in Chantal Mouffe ter pozneje z nekaj krajšimi besedili dopolni Laclau, je del njunega širšega političnega projekta – utemeljitve radikalne demokracije. Kljub številnim kritikam njune politične imaginacije je teorija diskurza z nekaj popravki slovenske lacanovske šole temelj številnim in v zadnjem času zelo priljubljenim analizam diskurza. Laclau in Mouffova v svojem pristopu k diskurzu predpostavljata, da je vse družbene fenomene mogoče analizirati z analizo diskurza, kajti nič ne obstaja zunaj diskurza oziroma ni nediskurzivnega, tako kot pri Foucaultu in Faircloughu. **Diskurz je materialen**, lahko sicer zajema vse, vendar zanj tako kot za druge družbene fenomene velja, da **ni nikoli totalen**. Diskurzi, identitete in družba niso nikoli popolnoma utrjene entitete (Laclau, Mouffe 1987: 94–95), kar odpira možnost neprestanega boja za vedno zgolj delno utrjevanje pomenov oziroma definicij družbe in identitet. Philips in Jørgensen

(2002: 11) primerjata diskurz, kot ga razumeta Laclau in Mouffova, z medmrežjem. Diskurz je kot medmrežje, v katerem so uporabniki med seboj povezani, vendar se te povezave nenehno spreminjajo in tvorijo vedno nove strukture. Teh ni mogoče za vedno utrditi, tako kot ni mogoče povezati vseh uporabnikov medmrežja naenkrat. Medmrežje ni nikoli neka stabilna totalnost, kar po Laclauju in Mouffovi velja tako za diskurz kot za vse druge družbene entitete.

Vse družbene entitete so nemogoče. Družba kot taka je nemogoča, videz celosti družbe ustvarja **mit**. Mit je konstitutiven za družbo, je neke vrste organizator družbenega prostora, ki *»blaži kratke stike in reproducira družbeno kohezijo«* (Praprotnik 1999: 21). Da mit lahko živi, pa so potrebni posamezniki, ki sanjajo celoto, ki bi ji pripadali. Brez sanj in mita – njihovega *»funkcionalnega suplementa«* (Praprotnik 1999: 22) – bi bila družba *»bodisi popolnoma prostorska in objektivna družba – iz katere bi bila vsakršna dislokacija izgnana, kakor pri modelu delovanja popolnega stroja, – ali pa družba, v kateri bi dislokacijam manjkalo vsakršnega prostora za reprezentacijo in transcendenco. Z drugimi besedami, bodisi pokopališče bodisi norišnica«* (Laclau v Praprotnik 1999: 22).

Nemogoča družba je posledica nemogočih identitet posameznikov in skupin. **Identiteta** je pri Laclauju in Mouffovi enaka identifikaciji; je torej proces, ki je vedno v teku in se nikoli ne konča. Identiteta ni cilj, temveč pot k neznanemu ali celo neobstoječemu cilju. Kar pomeni, da se identiteta neprestano pojavlja kot skrita želja subjekta, kot fantazija. Identiteta namreč ni lastna subjektu, pravzaprav je ni, obstaja le proces identifikacije. Subjekt neprestano spreminja svoje položaje. Skozi čas ima različne, vedno spremenljive in vedno radikalno neustrezne identitete. Prav ta neustreznost je konstitutivna za subjekt, ki je tako kot pri Foucaultu neko prazno mesto brez lastnega določila; je subjektni položaj. To prazno mesto lahko zapolni *»kar koli«*, razen Drugega, v odnosu do katerega se razmejujemo. Prav v odnosu do Drugega se konstituira vsaka identiteta, vendar je *»kar koli«* vedno neustrezno, zato je identiteta posameznika vedno spodletela, vedno znova nemogoča (Praprotnik 1999).

Razlog za spodletele družbene entitete se skriva v **antagonizmu**, ki je hkrati konstitutivni pogoj in posledica nemogočih entitet: družbe, identitet, diskurzov. Slednji zajemajo vse

družbene prakse, »vso materialno gostoto raznolikih institucij« (Laclau, Mouffe 1987: 92) in določajo naravo vseh družbenih fenomenov. Vsi družbeni fenomeni so namreč organizirani tako kot diskurz, ki ni nikoli popolnoma strukturirana, popolnoma zaprta totaliteta, temveč, poenostavljeno rečeno, začasna utrditev pomena.

1.2.1. Diskurz in polje diskurzivnosti

Po Laclauju in Mouffovi se lahko objekti konstituirajo le v diskurzu. Pri tem zavračata kritike, da v njuni teoriji dejanski objekti ne obstajajo zunaj misli. *»Potres ali padec opeke sta vsekakor uresničljiva dogodka, kdaj pa kdaj se zgodita, neodvisno od moje volje. Vprašanje, ali njuno objektivno specifičnost dojemamo kot naravni pojav ali kot izraz božjega srda, pa je odvisno od strukturiranja diskurzivnega polja. Ne zanikamo obstoja takih objektov zunaj misli, marveč to, da bi se mogli taki dogodki konstituirati zunaj diskurzivnih pogojev nastajanja«* (Laclau, Mouffe 1987: 91). Po njunem mnenju ne moremo deliti sveta na objektivno realnost, ki ni povezana z diskurzom, ter na neko diskurzivno realnost, ki je miselni odraz prve realnosti. Nasprotno, avtorja zagovarjata materialnost diskurza oziroma tezo, da je vsak objekt – jezikovni ali nejezikovni – lahko konstituiran samo tako, da se umreži v diskurzu. To pa ima dve posledici. Prva je, da materialnost diskurza ni poenotena v zavesti nekega utemeljujočega subjekta, temveč je razpršena po različnih subjektivnih položajih. Druga pa je, da **artikulacijske prakse** kot načina utrjevanja sistema razlik ne tvorijo zgolj jezikovni pojavi, temveč vse institucije, objekti in prakse, ki so del diskurza. Ta vzpostavlja in oblikuje družbena razmerja (Laclau, Mouffe 1987).

Zavračata tudi delitev na diskurzivne in nediskurzivne prakse oziroma delitev na diskurzivno in nediskurzivno. Zanju obstajata **diskurz** in **polje diskurzivnosti**, kar pomeni, da so vsi objekti diskurzivno organizirani: tako tisti, ki so del diskurza, kot tisti, ki so zunaj; ki so del polja diskurzivnosti. Diskurz si lahko predstavljamo kot nekakšno mrežo, za katero je značilen soroden tip koherentnosti, kot ga je izrazil Foucault: regularnost v razpršitvi. Diskurz je treba razumeti kot skupek diferencialnih položajev, ki daje videz totalnosti. V diskurzu artikulirani diferencialni položaji so **momenti**, zunaj diskurza ostajajo **elementi**, ki tvorijo polje diskurzivnosti. Polje diskurzivnosti predstavlja elemente, ki trenutno niso v mreži diskurza, oziroma presežek pomena. Ti elementi se

lahko – ni pa nujno – »uveržijo« ali po Laclaujevih besedah »*status elementov je status plavajočih označevalcev, ki jih ni mogoče popolnoma artikulirati na diskurzivno verigo*« (Laclau, Mouffova 1987: 96). Polje diskurzivnosti ali diskurzivno urejena zunanost je nujna za konstitucijo diskurza, saj se ta vzpostavlja kot vedno znova neuspešen poskus obvladovanja tega polja. Povedano drugače, polje diskurzivnosti onemogoča utrditev zadnjega pomena oziroma onemogoča popoln prehod od elementov k momentom. Vsi elementi dobijo svoj pomen, to je postanejo momenti, v razmerju do privilegiranih točk, ki jim Laclau in Mouffova pravita **vozlišča**. Vozlišča so zgolj začasna utrditev pomenov. Na primer, »*narod*« je vozlišče nacionalističnega diskurza, »*bolezen*« medicinskega, »*demokracija*« političnega itn. (Philips in Jørgensen 2002: 26). Identiteta posameznega elementa je torej vedno v odnosu do drugega, kar pomeni, da konstitucija diskurza predpostavlja izključevanje, redukcijo možnih pomenov.

Ker prehod od elementov k momentom ni nikoli popoln, je diskurz vedno ranljiv, vedno zgolj začasno in nikoli popolnoma zaprt sistem razlik, ki ga skušajo omajati zunanji elementi. Nezmožnost popolne utrditve pomenov (popolnega prehoda elementov k momentom) ob hkratni odnosni naravi vseh identitet je posledica množenja označencev. Nezmožnost utrditve označevalca na kateri koli označenec povzroča večpomenskost označencev, ne njihov manko. Prav ta večpomenskost označencev »*vzpostavi naddoločeno, simbolno razsežnost vsake družbene identitete*«, zaradi česar se družbi »*nikdar ne posreči, da bi bila identična s sabo, saj je vsako vozlišče konstituirano v medbesedilnosti, ki ga preplavlja. Artikulacijska praksa je torej prav vzpostavljanje vozlišč, ki delno utrdijo pomen. Delnost te utrditve pa je posledica odprtosti družbenega, ki je tudi samo posledica tega, da je vsak diskurz zmeraj potopljen v neskončno polje diskurzivnosti*« (Laclau, Mouffe 1987: 96-97).

Koncept naddoločenosti predpostavlja večpomenskost in se konstituira le na polju simbolnega. Če bi bil nek simbolni sistem povsem zaprt, bi bil vsak njegov element določen in enoznačen. V tem primeru ni mogoče govoriti o naddoločenosti. Naddoločena narava družbenih entitet pomeni, da dihotomija realnost – misel ne obstaja. Ni dveh ravni oziroma ni ravni misli, ki bi dobesednemu pomenu dodala drugi pomen, saj ni zadnjega dobesednega pomena. Na konceptu naddoločenosti temelji vsak živ sistem. Igra

naddoločenosti prežema vso družbo, vse identitete in po Laclaujevih besedah omogoča hegemonistično artikulacijo (Laclau, Mouffe 1987: 94-104 in Bašič 1990: 72-73).

1.2.2. Identiteta in identitete

Temeljni vzvod vedno spodletelih identitet je naddoločenost **subjekta**, ki ga Laclau in Mouffova razumeta kot **subjektni položaj** znotraj diskurza. Torej je diskurz tisti, ki določa položaj subjekta, ne obratno, s čimer tako kot Foucault zavračata razumevanje subjekta kot izvira. »Subjekti torej ne morejo biti izvir družbenih razmerij niti v tistem omejenem pomenu, da so zmožni izkustva, saj je vsako izkustvo odvisno prav od diskurzivnih pogojev možnosti« (Laclau, Mouffe 1987: 98). Diskurzivnost subjektnih položajev pa pomeni tudi njihovo odprtost oziroma nezmožnost popolne utrditve v nekem diskurzu, kar pomeni, da je subjekt vedno razdeljen, fragmentiran v več različnih položajih, v katere ga – tako kot pri Foucaultu – interpelirajo diskurzi.

Na tem mestu se Laclau in Mouffova navežeta na Lacanovo teorijo subjekta, v slovenskem prevodu objavljeno v delu *Štirje temeljni koncepti psihoanalize (1980)*. Subjekt je po Lacanu fundamentalno razdeljen, vedno nepopoln in nikoli identičen sam s sabo. Ideja celosti subjekta je fantazma ali, kot pravi Laclau, mit, vendar je prav ta fantazma/mit pogoj za konstitucijo identitet. **Identiteta** je po Lacanu **identifikacija** z nečim in to »nekaj« je po Laclauju in Mouffovi subjekt oziroma to so subjektni položaji, ki so v diskurzu ponujeni posamezniku. Identiteta ni torej nič drugega kot identifikacija s položajem subjekta v diskurzu. Lacan na tem mestu govori o »privilegiranih označevalcih«, medtem ko bi skladno s terminologijo Laclauja in Mouffove lahko uporabili tudi besedno zvezo »vozlišče identitete«. Ta diskurzivna konstitucija identitete oziroma vzpostavljanje »vozlišč identitete« poteka na osnovi povezovanja različnih subjektnih položajev, ki jih lahko zasede nek posameznik, v t. i. **ekvivalenčne verige**. Te se vzpostavljajo v odnosu do drugih ekvivalenčnih verig in tako povratno določajo položaje subjekta (Philips in Jørgensen 2002: 42). Laclau in Mouffova na tem mestu govorita o **logiki ekvivalence** (vzpostavlja enotnost med različnimi subjektnimi položaji) in **logiki razlike** (razmejuje subjektne položaje). Zaradi naddoločenosti lahko ima vsak posameznik več identitet; tj. zasede več subjektnih položajev v diskurzih. Na primer,

»ženska« je »privilegiran označevalec« ali »vozlišče identitete«, ki skozi različne diskurze dobiva različne pomene. Diskurz namreč določa, kaj »ženska« je in od česa se razlikuje. »Ženska« je na primer skrbna, pasivna, čustvena mati in gospodinja ter se razlikuje od moškega oziroma ni »moški«, ki je aktiven, racionalen skrbnik družine itd. Tako se določajo pravila obnašanja za tiste, ki se želijo prepoznati kot »moški« ali kot »ženske« in želijo biti prepoznani kot taki (Philips in Jørgensen 2002: 42). Povedano v Lacanovem jeziku, identiteta se vedno vzpostavlja v odnosu do Drugega, od katerega se razmejuje in ki nikoli ne more zasesti subjektivnega položaja, s katerim se enači nek posameznik.

Prav tako se oblikujejo identitete skupin. Tudi skupine lahko zasedejo več subjektivnih položajev, vendar po Laclauju in Mouffovi vedno, čeprav začasno, prevlada le ena možnost, druge so izključene. Osnovno načelo je torej nekakšno pogajanje o tem, katera identiteta je za neko skupino primerna oziroma sprejemljiva. Ponovno govorimo o logiki ekvivalence in logiki razlike. Primer, ki ga navaja Hall (v Philips in Jørgensen 2002: 44), je oblikovanje skupinske identitete »črncev« *ang. blacks* v Veliki Britaniji po drugi svetovni vojni. Med »črnce« so sodili vsi, ki niso bili bele polti, ne glede na to, ali so bili res črne polti. V to skupino so sodili Afričani, Azijci, Pakistanci in Indijci. V odnosu do njih se je oblikovala skupinska identiteta »belopolnih Britancev«. To je logika ekvivalence, ki povzroča vzpostavitev skupine »belopolnih Britancev« kot »nečrncev« in pripelje do delitve družbe na dva pola. Njej nasprotna je logika razlike, ki skuša razbiti bipolarnost, na primer s poudarjanjem spolnih, socialnih in drugih razlik znotraj skupin »belih« in »črnih«. Vendar logika ekvivalence, ki poenostavlja politični prostor, in logika razlike, ki ga ravno nasprotno širi, ne moreta popolnoma izriniti druga druge. Nobena ne more popolnoma prevladati in se utrditi, zato v družbi nenehno poteka boj za definicije identitet. V naši analizi bomo pokazali, da so se poslanci v razpravah o izbrisanih posluževali logike ekvivalence in delili družbo na dva pola: na izbrisane in na Slovence.

Eden od načinov oblikovanja skupinskih identitet je reprezentacija oziroma zastopanje. Zastopnik je nekdo, ki v določenem času in prostoru nastopa v imenu in za dobrobit nekoga drugega, ki fizično ni prisoten. Primer je lahko poslansko zastopanje volivcev v parlamentu. Značilnost poslanskega zastopanja je sklicevanje na interese in zahteve volivcev, ki so jih izvolili, čeprav se poslanci odločajo in glasujejo po svoji vesti ali

strankarski opredeljenosti. Poslanci se ravno obratno razglašajo za zastopnike brezoblične skupine ljudi, ki je najpogosteje predstavljena v obliki odstotnih točk, ki jih je na volitvah zbral določen kandidat ali stranka. S tem pa sooblikujejo tudi identiteto volivcev. Ker se po Laclauju in Mouffovi vsaka identiteta vzpostavlja zgolj na osnovi logike ekvivalence in razlike (v odnosu do Drugega oziroma tistega, kar nek objekt ni), se obe skupini – tako volivcev kot njihovih parlamentarnih zastopnikov – konstituirata hkrati. Šele ko nekdo zastopa, spregovori v imenu neke skupine, se ta skupina konstituira kot taka oziroma dobi svojo identiteto. Ker se identitete skupin vedno oblikujejo v odnosu do drugih skupin, se z zastopanjem neke skupine spremenijo razmerja v družbi. *»Oblikovanje skupinskih identitet ima pomembno vlogo v boju za to, s kakšnim pomenom bo napolnjen mit o družbi. In obratno, različno razumevanje družbe deli družbeni prostor na različne skupine«* (Philips in Jørgensen 2002: 46).

Identitete so »izpogajane« v diskurzu. Podobno kot diskurzi so nestabilne, nikoli dokončno utrjene in zato vedno nemogoče. Razlog je družbeni antagonizem, ki je kot dvorezen meč: po eni strani je konstitutiven za družbene entitete, po drugi pa vzrok njihove spodletelosti.

1.2.3. Antagonizem in hegemonija

V knjigi *Hegemonija in socialistična strategija* (1987) Laclau in Mouffova razlog za nezmožnost družbenih entitet pripisujeta **družbenemu antagonizmu**. Ta je tisto »travmatično jedro«, zaradi katerega družbene entitete nikoli ne morejo imeti podobe same sebe, pri čemer antagonistično razmerje ni ne dejanska opozicija ne logično protislovje. *»Dejanska opozicija je objektivno razmerje med stvarmi, kar pomeni, da jo je mogoče opredeliti; protislovje je razmerje med koncepti, ki ga je ravno tako mogoče opredeliti; antagonizem pa je meja vsake objektivnosti, ki se kaže kot delna in negotova objektivizacija. Če je govorica sistem razlik, potem je antagonizem neuspeh razlike in v tem pomenu se umešča znotraj govornice in lahko obstaja le kot njen razkroj, tj. kot metafora«* (Laclau, Mouffe 1987: 107). To pomeni, da je antagonizem vedno že simboliziran in zato družbi, ki predpostavlja objektivno zajetje družbenega, zunanji (Čibej 1988: 127-131). Antagonizem je zunanja meja družbe. Vendar ne meja kot ločnica med dvema ozemljema z množico fizično obstoječih dejavnikov, temveč meja, ki družbo onemogoča.

Antagonizem je nezmožnost vsake identitete, nezmožnost družbe, da se konstituira. Če opozicija in protislovje temeljita na prvenstvu identitet, potem je antagonizem razmerje med dvema nasprotujočima si poloma – že omenjenima logikama ekvivalence in razlike, ki drug drugemu onemogočata, da bi postala to, kar sta (Žižek 1987: 66). Pri antagonizmu, kot ga razumeta Laclau in Mouffova, gre za to, da B (Drugi) onemogoča A, da bi bil popolnoma A, kar ponazarjata s primerom kmeta in zemljiškega lastnika. Razmerje med njima je antagonistično, ko kmet zaradi pritiskov zemljiškega lastnika ne more biti več kmet. Ker ga je gospodar pregnal z zemlje, kmet ne more uresničiti svoje identitete. Ovira, ki kmetu preprečuje, da bi bil kmet, je torej zunanja.

Žižek (1987: 66-70) na tem mestu popravi Laclauja in Mouffovo z razlikovanjem med antagonističnim bojem v realnosti (koncept Laclauja in Mouffove) in realnim antagonizmom. Glavno pomanjkljivost njunega koncepta vidi v neupoštevanju dejstva, da antagonistični boj zgolj prikriva realni antagonizem, ki predstavlja *»našo imanentno avtoblokiranost«* (Žižek 1987: 66). Antagonistični boj v realnosti temelji na iluziji, da bo posameznik, potem ko bo premagal zunanjega sovražnika, ko bo izničil antagonizem, dosegel končno identiteto; da bo kmet, ko si bo izbojeval, da ga gospodar ne bo več tlačil, res kmet. Kar pokaže Žižek, je, da ni zunanja ovira tista, ki posamezniku onemogoča, da bi dosegel identiteto s sabo, temveč je vsaka identiteta blokirana v sebi, medtem ko je zunanji sovražnik tisti, na katerega posameznik projicira svojo nezmožnost.

Družbeni antagonizem, kot ga razumeta Laclau in Mouffova, ta zunanja meja, ni samo nekaj, kar onemogoča družbo oziroma vsako identiteto, *»marveč obstoji neko specifično izkustvo meje kot take, izkustvo tistega nemogočega jedra, antagonizma, ki avtoblokira realizacijo družbenega, to izkustvo avtoblokiranosti pa je natanko tisto, ki konstituira subjekt, kot ga konceptualizira Lacanova psihoanaliza«* (Žižek 1988: 68). Ovira, ki družbo onemogoča, torej ni družbi zunanja, temveč notranja ter kot taka konstitutivna za družbo, za vsakršno identiteto.

Laclau je Žižkovo konstruktivno kritiko delno upošteval in spremenil definicijo družbenega antagonizma, ki ga, kot smo uvodoma dejali, obravnava kot razlog spodletelosti družbenih identitet in obenem pogoj za njihovo konstituiranje. Ni pa se

odpovedal *»konstitutivni zunanosti«* (Torfing 1999: 129) niti svojemu političnemu projektu, zasnovanemu na družbenem antagonizmu temelječem konceptu hegemonije.

Hegemonija predpostavlja nemogočo družbo in družbeni antagonizem. Lahko se pojavi le na polju, ki ga prepletajo antagonizmi, vendar vsak antagonizem še ne predpostavlja hegemonističnih praks (Laclau, Mouffe 1985: 114-115). Je pa družbene antagonizme mogoče preseči s hegemonističnimi praksami, ki niso nič drugega kot hegemonistične artikulacije, saj lahko hegemonija – ob predpostavki nemogoče družbe – vznikne le na *»polju artikulacijskih praks; to je polje, na katerem se elementi niso izkristalizirali v momente«* (Laclau, Mouffe 1985: 114). Naj spomnimo, artikulacija je praksa, ki vzpostavlja takšna razmerja med elementi, da ti spreminjajo svojo identiteto (in postanejo momenti) ter tako omogoča začasno utrditev pomena (Laclau, Mouffe 1985: 88). Poleg antagonizmov so pogoj hegemonistične artikulacije spremenljive meje, ki povzročajo delitev družbe in omogočajo prehod elementov v različne tabore, ki se tako vedno na novo oblikujejo. Po Laclauju in Mouffovi je hegemonija *»tip političnega razmerja«*, ki se konstituira po enakem načelu kot diskurz: *»na podlagi regularnosti v razpršitvi«* (Laclau, Mouffe 1985: 119).

Hegemonija in diskurz – kot ju obravnavata Laclau in Mouffova – sta zelo podobna koncepta. Oba temeljita na presežku pomena, ki onemogoča popoln prehod elementov k momentom, onemogoča konstitucijo zaprtih totalnosti. Diskurz je pravzaprav posledica hegemonistične artikulacije, ki pa jo omogoča stalna napetost med diskurzom in poljem diskurzivnosti (presežkom pomena), ki onemogoča utrditev zadnjega pomena. Slednje je pogoj hegemonistične artikulacije ali, kot pravita Philips in Jørgensen (2002: 48), *»hegemonistična artikulacija je proces, ki se dogaja na antagonističnem terenu, katere posledica je diskurz – nova utrditev pomena«*.

Ker je diskurz posledica neke vrste politične intervencije, je tudi analiza diskurza v osnovi politična oziroma je še ena nepopolna artikulacija elementov, namenjena ohranjanju ali spreminjanju prevladujočih diskurzov v družbi (Philips in Jørgensen 2002: 49). Slednje je naloga protagonistov kritične analize diskurza (KAD), ki jo obravnavamo v nadaljevanju. Kot bomo pokazali, je KAD skupno ime za več različnih, vendar hkrati sorodnih

pristopov k diskurzu. V nadaljevanju bomo podrobneje obravnavali le enega od njih, in sicer pristop Normana Fairclougha, čigar model KAD bomo uporabili za analizo diskurzov o izbrisanih. Pred tem navajamo še nekaj značilnosti vseh pristopov KAD.

2. KRITIČNA ANALIZA DISKURZA (KAD)

Kritična analiza diskurza (KAD) združuje več različnih pristopov k diskurzu, za katere Weiss in Woodak (2003: 11) pravita, da imajo svoje korenine v klasični retoriki, saj gre pri KAD vedno za interpretacijo besedil (pisnih in govornih). Ko govorimo o KAD, ne govorimo o holistični ali zaprti paradigmi, temveč o množici pristopov, ki jih ni mogoče spraviti v en teoretski okvir. Ni ene generične teorije, v okvir katere bi lahko umestili KAD, ali, kot je dejal Meyer (v Weiss, Woodak 2003: 6), *»ni enega pogleda, ki bi ga konsistentno uporabljali vsi pristopi KAD«*. V KAD je mogoče najti jezikoslovne, sociološke in psihološke teorije ter teorije diskurza. Eklektičnost je po mnenju zagovornikov in protagonistov KAD njena moč in vir njene dinamičnosti. Ena glavnih značilnosti KAD je interdisciplinarnost, kar poudarjata tudi Chouliaraki in Fairclough (1999: 16): *»KAD pripelje različne teorije v dialog, predvsem družbene teorije na eni strani in jezikoslovne teorije na drugi, tako da je njena teorija spreminjajoča se sinteza drugih teorij. Teoretične konstrukcije diskurza, ki jih skuša KAD operacionalizirati, prihajajo iz različnih disciplin. Operacionalizacija zahteva transdisciplinaren pristop, v katerem se logika ene discipline (na primer sociologije) uporablja za razvoj druge (na primer jezikoslovja)«*.

Različne pristope KAD združuje **kritično** raziskovanje **diskurza, ideologije in oblasti**. Poudarjeni termini so, kot pravita Gilbert Wiess in Ruth Woodak (2003: 1-32), temeljni kamni KAD, čeprav se njihove definicije skladno z mnogovrstnostjo pristopov razlikujejo. Tako ni povsem enotne definicije diskurza, čeprav je ta v vseh pristopih KAD obravnavan kot oblika družbene prakse, ki se pojavlja v pisnih in govornih besedilih, torej skozi rabo jezika. Odnos med jezikom in oblastjo oziroma med jezikom in odnosi moči v družbi je v ospredju KAD. Jezik sam nima nobene moči, dobi jo, ko ga uporabljajo ljudje, ki imajo moč. Izhodišče KAD je, da so odnosi moči v družbi neenaki. Zato je KAD vedno na strani šibkejših, zatiranih oziroma tistih, ki nimajo moči, predmet analiz pa je najpogosteje uporaba jezika tistih, ki imajo moč ali predstavljajo oblast. Če se skozi rabo jezika vzpostavljajo in ohranjajo neenaki odnosi moči v družbi, jih je enako, torej z rabo jezika, mogoče tudi spreminjati. To je tudi glavni cilj KAD - z analizo odkrivati *»tako zakrito kot transparentno strukturo odnosov dominacije, diskriminacije, moči in nadzora, ki se izraža v jeziku«* (Wiess, Woodak 2003: 15), in tako prispevati k morebitnim spremembam. KAD

želi z analizo jezika ali besedil pokazati in odkrivati sisteme zatiranja posameznikov ali skupin oziroma nevidno narediti vidno. Prav v tem je po Faircloughovem (1997) mnenju kritična ost KAD, ki ima jasno zastavljene politične cilje – boj proti diskriminaciji in sprememba diskriminatorских politik.

2.1. ZNAČILNOSTI KAD

Kljub različnim teoretskim in metodološkim pristopom h KAD je, kot smo že nakazali, med njimi nekaj stičnih točk oziroma skupnih načel. Norman Fairclough in Ruth Wodak (1997: 258–284) ter Louise Philips in Mariane Jørgensen (2002: 60-95) navajajo:

1. KAD se ukvarja z družbenimi vprašanji.

Cilj KAD je raziskovati jezikoslovne in diskurzivne razsežnosti družbe in kulture ter sprememb znotraj njiju. Za KAD je značilno ločevanje med diskurzivnimi in nediskurzivnimi praksami, pri čemer so diskurzivne prakse povezane z uporabo jezika, z govorjenjem in pisanjem, nediskurzivne pa so vse preostale. Diskurzivne prakse so pomembna oblika družbenih praks, iz česar izhaja, da so družbeni in politični procesi delno diskurzivni. KAD se tako osredotoča na jezikoslovne vidike družbenih praks, ne pa na raziskovanje jezika kot takega. Pri tem se opira na druge discipline.

2. Diskurz je konstitutiven in konstituiran.

Diskurz kot oblika družbene prakse je v dialektičnem odnosu z nediskurzivnimi družbenimi praksami. Nastaja znotraj pisnih in govorjenih besedil ter filmov, ki so odvisni od konteksta. Hkrati konstituira védenje, družbene odnose med ljudmi ter družbene in osebne identitete posameznikov. Diskurz tako konstituira družbo in kulturo, v katerih nastaja in ki ga hkrati konstituirata.

3. Odnosi moči so diskurzivni

Eno od izhodišč KAD je, da se odnosi moči vzpostavljajo in reproducirajo v diskurzu. Če so namreč družbeni in politični procesi delno diskurzivni, je takšna tudi narava odnosov moči. Veliko pozornosti KAD namenja odnosu med mediji in politiko oziroma vprašanju,

kdo, če sploh kdo, prevladuje – mediji ali politika. Pomembno vprašanje je tudi, kdo ima moč nad diskurzom oziroma kdo ima dostop do medijev.

4. Diskurz deluje ideološko.

KAD predpostavlja, da diskurzi vzpostavljajo in ohranjajo neenakost med družbenimi skupinami, na primer med moškimi in ženskami, med etničnimi manjšinami in večinskim prebivalstvom neke države ali med družbenimi razredi; in to so ideološki učinki diskurzov. »*Ideologije so načini reprezentiranja in konstruiranja družbe, ki reproducirajo neenaka razmerja moči, odnose prevlade in izkoriščanja*« (Fairclough, Wodak 1997: 275). Pri tem Fairclough poudarja, da so ideologije pogosto napačne in neutemeljene konstrukcije ne zgolj družbene realnosti, temveč tudi identitet posameznikov in skupin. Tako imenovane zdravorazumske predpostavke so v osnovi ideološke. Če hočemo ugotoviti, ali je nek diskurzivni dogodek (v našem primeru govori poslancev) ideološki, je treba raziskati tudi, kako je ta dogodek interpretiran in sprejet ter kakšne družbene posledice ima. Sama analiza dogodka je nezadostna.

5. Diskurz je zgodovinski.

Diskurzi nastajajo v določenem prostoru in času, v določenem kontekstu, zato jih brez upoštevanja le-tega ni mogoče razumeti. Besedila so razumljiva, če razumemo pravila njihove konstrukcije, če so postavljena v določen kontekst in če poznamo preteklost, na katero se nanašajo. Diskurzi so vedno povezani tako z diskurzi, ki so nastali v preteklosti, kot z diskurzi, ki nastajajo hkrati in kot posledica diskurza, ki je predmet preučevanja. Gre za medbesedilnost (povezave znotraj določenega diskurza) in meddiskurzivnost (povezave med diskurzi), kar bomo podrobneje predstavili v okviru Faircloughovega modela.

6. Povezava med besedilom in družbo je posredovana.

KAD povezuje družbene in kulturne strukture ter procese z besedili in slednje preučuje kot družbene prakse. Te povezave so kompleksne in posredovane. Pri vprašanju, kako so posredovane, pa v okviru KAD obstaja več odgovorov. Vprašanje je, kako nek akter v diskurzu uresniči svoje namene ter kakšne so povezave med posameznimi interpretacijami in reprezentacijami družbenih skupin. Fairclough na tem mestu vpelje koncept, imenovan red diskurza (podedovan po Foucaultu), ki ima vlogo posrednika med besedili in družbo.

Red diskurza (o njem podrobneje v naslednjem poglavju) razume kot vsoto vseh žanrov in diskurzov znotraj določene institucije ali družbenega polja, na primer politike, znanosti, medijev. Je sistem, ki oblikuje in je oblikovan skozi rabo jezika ter z žanri in diskurzi, ki se v njem porajajo, določa, kaj je v nekem kontekstu mogoče reči in česa ne.

7. Analiza diskurza je interpretativna.

Analiza diskurza je že zaradi predmeta svojega raziskovanja, to je nekega pisnega ali govorjenega besedila ter povezave med njim in družbenimi praksami, interpretativna. Diskurz in besedila je mogoče interpretirati različno, in sicer je interpretacija odvisna predvsem od tega, v kakšnem kontekstu nastajajo, od informacij, ki so na voljo sprejemnikom, ter od sprejemnikov samih. Samo besedilo ali posamezne izjave imajo več pomenov. Kako jih bo interpretiral nek posameznik, je odvisno od njegovega čustvenega, vrednostnega in vedenjskega ozadja. *»Branje besedila je razredno, spolno, starostno, vrednostno, odnosno specifično, kar pomeni, da se interpretacija besedila ne dogaja na podlagi tabule rase«* (Fairclough, Wodak 1997: 278). Vse naštetu velja tudi za raziskovalca. Razlika med njim in nekritičnim bralcem ali poslušalcem je po Faircloughovem mnenju dejstvo, da je pristop raziskovalca sistematičen in metodološko zamejen ter da raziskovanje konteksta zmanjšuje število možnih interpretacij. Kljub vsemu je vsako interpretacijo vedno mogoče ponovno interpretirati.

8. Diskurz je oblika družbene akcije.

Povedali smo že, da KAD ni politično nevtralna. Cilj je odkrivati in pojasnjevati vloge diskurza pri vzdrževanju neenakih odnosov moči v družbi ter tako prispevati k družbenim spremembam. KAD je po Faircloughovem mnenju (1997) oblika aktivizma, intervencije v družbene prakse, kot so na primer nacionalizem, rasizem, seksizem ipd. Kar ne pomeni, da je manj znanstvena od drugih pristopov, saj je podrejena natančnim in sistematičnim standardom analize. *»Tisto, kar KAD loči od drugih, je njena intervencija na strani dominiranih in zatiranih skupin proti dominirajočim skupinam ter njen jasno izražen emancipacijski interes, ki deluje kot motivacija«* (Fairclough, Wodak 1997: 258). Protagonisti KAD so vedno na strani šibkejših, zatiranih skupin v družbi. Interese in pozicije, ki sicer ostanejo zakriti, jasno izražajo. Njihove analize so pripeljale do sprememb šolskih učbenikov, v katerih so odkrili različne diskriminatorske prakse. Tako

je Ruth Wodak, na primer, leta 1989 v Avstriji objavila prvi šolski učbenik, v katerem med drugim piše o antisemitizmu v povojni Avstriji. Theun van Dijk je leta 1993 objavil analizo nizozemskih šolskih učbenikov, v katerih je odkril rasistične prakse, in dosegel, da so učbenike popravili. KAD torej lahko razumemo kot politično in znanstveno paradigmo, katere namen je boj proti diskriminaciji.

2.2. MODEL KAD NORMANA FAIRCLOUGHA

Fairclough (1995) je razvil tridimenzionalni model za analizo diskurza kot družbene prakse, za katerega Phillips in Jørgensen (2002: 46-95) pravita, da je zaradi svoje interdisciplinarnosti najbolj dovršen. Fairclough meni, da jezikoslovne analize besedil ne pojasnjujejo kompleksnega odnosa med besedilom in družbo, kar je pravzaprav bistvo njegovega raziskovanja. Zato v svojem modelu združuje jezikoslovno analizo besedila, makrosociološko analizo družbenih praks in mikrosociološki interpretativni pristop.

Po Faircloughu diskurz ni le konstitutivna, temveč tudi konstituirana oblika družbene prakse. Sooblikuje, (re)producira identitete, družbene odnose in védenje. *»Vsako besedilo prispeva svoj delež k oblikovanju teh vidikov družbe in kulture«* (Fairclough 1995b: 55). Obenem pa ga določajo druge družbene prakse in strukture. Takšen pogled predpostavlja delitev družbenih praks na diskurzivne in nediskurzivne, kar Fairclough posebej poudarja. Posledica diskurzivnih praks so pisna in govorjena besedila oziroma **diskurzivni dogodki**. Diskurzivne prakse so na primer novinarstvo, odnosi z javnostmi ali pa v našem primeru razpravljanje poslancev v parlamentu, znotraj teh praks nastajajo diskurzivni dogodki. Na njihovo produkcijo in potrošnjo ter na same diskurzivne prakse pa vplivajo tudi druge nediskurzivne družbene prakse. Vse skupaj (diskurzivni dogodki ter diskurzivne in nediskurzivne prakse) sooblikuje, konstituirajo diskurz, ki se izraža v diskurzivnih dogodkih, na osnovi katerih povratno vpliva na družbeni okvir, v katerem nastaja. Diskurz se torej nanaša na vsakršno *»uporabo jezika kot družbene prakse«* (Phillips in Jørgensen 2002: 66).

Središčni točki v analizi diskurza, ki temelji na Faircloughovem modelu, sta:

1. diskurzivni dogodek in
2. red diskurza.

Diskurzivni dogodek je določeno pisno ali govorno besedilo ali film oziroma vsak kulturni izdelek, na primer slika ali popevka. Diskurzivni dogodek je lahko tudi veriga besedil. V našem primeru diskurzivni dogodek tvorijo vsi govori poslancev v parlamentarnih razpravah, ki se dotikajo vprašanja izbrisanih. Faircloughova metoda analize diskurza temelji na izbranem diskurzivnem dogodku, saj se diskurz kot oblika družbene prakse pojavlja prav v njem, torej v besedilih, filmih, TV-oddajah ipd. **Red diskurza označuje žanre in diskurze znotraj določene institucije ali družbenega polja**, na primer politike, znanosti, medijev; je diskurzivni vidik nekega družbenega polja. Idejo družbenega polja oziroma nekakšnega družbenega okvira, ki ga sestavljajo različne institucije in odnosi med njimi, Fairclough povzema po Bourdieuju, le da Fairclough v redu diskurza obravnava samo diskurzivne prakse določenih družbenih polj. Tako lahko govorimo o medijskem, političnem, znanstvenem ali medicinskem redu diskurza. **Diskurzi** znotraj njega so družbene prakse z določene perspektive in se na splošno nanašajo na neko vednost. Če na primer govorimo o političnem redu diskurza, ki ga sestavljajo politične institucije, politični akterji in odnosi med njimi oziroma boji za oblast, lahko na primer znotraj njega ločimo liberalistični in nacionalistični diskurz. Da ju lahko razmejimo oziroma, da ju lahko sploh prepoznamo kot taka, se moramo opreti na druge vede. Obravnava reda diskurza je nujno interdisciplinarna. Teorija liberalizma je podlaga liberalističnega diskurza, teorija nacionalizma je podlaga nacionalističnega diskurza. Pri tem je izbira teorije oziroma pristopa prepuščena raziskovalcu. **Žanri**, ki poleg diskurzov tvorijo red diskurza, pa so del določene družbene prakse. Na primer v novinarstvu lahko ločimo med poročilom, komentarjem, reportažo in intervjujem (Fairclough 1995b: 56). Odnos med diskurzivnim dogodkom in redom diskurza je dialektičen, kar pomeni, da red diskurza določa diskurzivni dogodek, tj. nek primer specifične rabe jezika, obenem pa diskurzivni dogodek povratno vpliva nanj. Red diskurza, ki je, kot smo dejali, vsota žanrov in diskurzov v določenem družbenem polju, je torej struktura in proces. Konstituirajo in zamejuje žanre in diskurze, ki se porajajo v njem, ter tako določa, kaj je v nekem kontekstu mogoče reči in česa ne. Obenem ga diskurzivni

dogodki lahko spreminjajo. Nek govorec ali pisec, torej tvorec diskurzivnih dogodkov, z ustvarjalno rabo jezika, z oblikovanjem novih žanrov in diskurzov, z ustvarjalnim povezovanjem le-teh ali s sposojanjem žanrov in diskurzov, značilnih za nek drug red diskurza, spreminja okvir prvotnega reda diskurza. Primer je vprašanje odnosa med politiko in mediji, ki ga lahko zastavimo tako, da se vprašamo, kateri medijski žanri in diskurzi se pojavljajo v političnem redu diskurza, kako se ta spreminja, in obratno. Phillips in Jørgensen (2002: 73) zato pravita, da je red diskurza mogoče razumeti kot *»potencialno konfliktno konfiguracijo diskurzov znotraj nekega družbenega polja«*.

Vsak diskurzivni dogodek je mogoče analizirati kot:

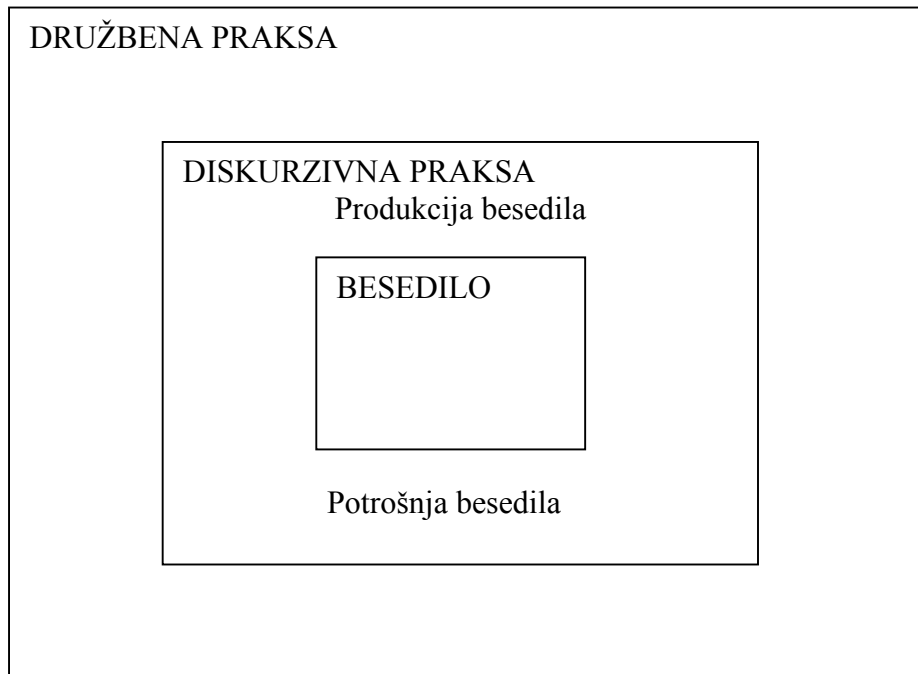
1. besedilo,
2. diskurzivno prakso,
3. družbeno prakso.

Analiza na ravni **besedila** je jezikoslovna analiza besedišča, slovnice, skladnje, glasoslovja ipd. Analiza na ravni **diskurzivne prakse** je analiza diskurzov in žanrov v procesih produkcije in potrošnje besedila. Pri analizi na ravni **družbenih praks** pa gre predvsem za iskanje odgovora na vprašanja, ali oziroma kako diskurzivni dogodki in prakse reproducirajo ali spreminjajo obstoječ red diskurza ter kakšne so posledice v družbi. Vsako od treh razsežnosti posameznega diskurzivnega dogodka je mogoče analizirati ločeno. Vendar, opozarja Fairclough (1995), se analiza jezikoslovnih struktur dotika tudi analize diskurzivnih praks in obratno. Diskurzivne prakse so tisti vmesni člen, ki posreduje med besedilom in družbenimi praksami. Kot smo že dejali, besedila, na katera vplivajo različne družbene prakse, nastajajo samo skozi diskurzivne prakse. Obenem povratno vplivajo tako na diskurzivne prakse kot na druge družbene prakse.

Če to razmerje ponazorimo s konkretnim primerom: v parlamentarnih razpravah (diskurzivne prakse) nastajajo govori (besedila), vendar tako na prve kot druge vplivajo različni konteksti (moč in vloga parlamenta v družbi, pripadnost stranki in njen položaj, zgodovinski kontekst ipd.) ter različne družbene prakse. Na govor nekega poslanca se na primer odzovejo drugi poslanci, vse skupaj potem povzamejo mediji (nastanejo nova

besedila), posledica javne razprave (diskurzivnih praks) pa je na primer sprememba nekega zakona, ki ureja neko družbeno prakso.

Slika 1: Tridimenzionalni model za kritično analizo diskurza

Vir: Fairclough, Norman (1995b: 59).

2.2.1. Besedilo

Analiza diskurzivnega dogodka kot besedila je jezikoslovna analiza, ki pa jo Fairclough (1995b: 53-149) razume precej širše. V jezikoslovno analizo besedila ne šteje le analize besedišča, pomenoslovja, slovnice in glasoslovja, temveč tudi analizo stavčne kohezivnosti oziroma analizo odnosov med stavki v določenem besedilu ali menjavo besede partnerjev v dialogu. Besedilo (kulturni izdelek) je nek družbeni prostor, v katerem se sočasno odvijata dva procesa: reprezentacija sveta in družbena interakcija; ima torej več funkcij. »Vsako besedilo, vsak stavek in vsaka poved v besedilu imajo sočasno tri funkcije: predstavno (ang. ideational), medosebno (ang. interpersonal) in besedilno (ang. textual)« (Fairclough 1995b: 58). Takšna obravnava besedila ustreza konstitutivnemu pogledu na diskurz, ki, kot smo dejali, sooblikuje sisteme védenja (predstavna funkcija)

identitete in družbene odnose (medosebna funkcija). Tako se lahko v stavčni analizi nekega besedila vprašamo, kako so omenjene funkcije v njem izražene.

Predstavitve dogodkov, ljudi in situacij v določenem besedilu (predstavna funkcija) lahko obravnavamo tako, da analiziramo odnose med stavčnimi členi: kako je na primer neko dejanje povezano z osebkom in predmetom v stavku, ali pa se vprašamo, kako se stavki združujejo v povedi, kakšni so odnosi med povedmi, kakšna oblika argumentacije je uporabljena v določenem besedilu. Pri obravnavi konstrukcije identitet in družbenih odnosov, na primer identitet pisca/govornika in bralca/poslušalca ter odnosov med njimi (medosebna funkcija), je v ospredju analiza modalnosti oziroma naklonskosti *ang. modality*. Gre za vprašanje odnosa pišočega/govorečega do svojih izjav, stavkov. Kakšno je vreme, na primer, lahko povemo na več načinov: »*Zunaj je hladno.*« ali »*Mislim, da je hladno.*« ali »*Verjetno ni toplo.*« Glede na način izjavljanja se razlikuje tudi stopnja zavezanosti pisca/govorca do zapisanega/izgovorjenega. Phillips in Jørgensen (2002: 84) navajata *dovoljenje* kot primer naklonskosti, ki konstruira družbene odnose. Gre za to, da se pisec/govorec postavi v položaj, v katerem prejemniku nekaj dovoli ali prepove. Primer je zdravnik, ki pacientu prepove določeno vrsto hrane ali mu, potem ko je ozdravel, dovoli določene aktivnosti. Naklonskost je mogoče izraziti tudi z intonacijo in medmeti. Bolj je neodločen ton in več je medmetov, bolj je pošiljatelj oddaljen od svojega sporočila. Fairclough (v Phillips in Jørgensen 2002: 84) poudarja, da so za različne diskurze ali diskurzivne rede značilne različne oblike naklonskosti. Kot primer navaja medije, ki pogosto predstavljajo komentarje ali interpretacije kot dejstva, kar po eni strani izraža, po drugi pa krepi njihovo avtoriteto v družbi.

Jezikoslovna analiza besedila naj bi zajela tako tisto, kar je v njem izraženo eksplicitno, kot tisto neizraženo, neizrečeno, vendar predpostavljeno. Predpostavljena je na primer vloga, položaj pisca/govornika ali bralca/poslušalca. »*Predpostavke zasidrajo novo v staro, neznano v znano*« (Fairclough 1995a: 107). Temeljijo na predvidevanjih, da obstaja neka stična točka, neko piscu/govorniku in bralcu/poslušalcu skupno polje, v katerem je tudi tisto, kar je predpostavljeno, razumljeno kot izraženo. Takšno skupno polje so lahko predhodna besedila obravnavanega besedila, zato so predpostavke v besedilu del analize

medbesedilnosti, ki jo Fairclough podrobneje obravnava na naslednji ravni analize diskurzivnih dogodkov – na ravni diskurzivne prakse.

2.2.2. Diskurzivna praksa

Pri analizi diskurzivnega dogodka na ravni diskurzivne prakse gre za raziskovanje produkcije, potrošnje in distribucije besedila. Lahko se vprašamo, v kakšnih pogojih oziroma institucijah je nastalo neko besedilo (produkcija), kako so ga prejemniki razumeli in interpretirali (potrošnja) ali kako se besedila povezujejo, ponavljajo oziroma krožijo znotraj nekega reda diskurza (distribucija). Analiza na tej ravni predpostavlja interdisciplinarnost. Sam Fairclough se ne ukvarja s sociološkimi analizami načinov produkcije in okolij, v katerih nastajajo besedila. Še bolj zapostavljeno je pri večini kritičnih jezikoslovcev raziskovanje prejemnikov in njihovih interpretacij. Faircloughove analize so v glavnem analize **medbesedilnosti**.

Koncept medbesedilnosti vpelje Mikhail Bakhtin, ki pravi, da se pri ustvarjanju besedil ni mogoče izogniti uporabi že izrečenih besed in besednih zvez. Vse, kar izrečemo, je povezano z že izrečenim in s tistim, kar naj bi bilo izrečeno v prihodnosti. Ena od oblik medbesedilnosti je manifestna medbesedilnost, ki označuje eksplicitno povezanost besedil, primer so navedki. Obravnavo medbesedilnosti kot mozaika navedkov vpelje Julia Kristeva (Phillips in Jørgensen 2002: 74). Po njej je vsako besedilo posledica zavedne ali nezavedne rabe že obstoječih besedil. *»Medbesedilnost je vprašanje zgodovinskega vpliva na besedilo in vpliva besedila na zgodovino«* (Kristeva: v Phillips in Jørgensen 2002: 74). Po Faircloughu je medbesedilnost eden od notranjih mehanizmov diskurza, ki vpliva na spremembe le-tega. *»Medbesedilnost kaže na produktivnost besedila, označuje, kako besedilo preoblikuje že obstoječa besedila, rekonstruira obstoječe žanre in diskurze ter oblikuje nove«* (Fairclough 1992: 103).

V Faircloughovem tridimenzionalnem modelu analiza medbesedilnosti povezuje razsežnosti besedila in diskurzivne prakse. Analiza medbesedilnosti je analiza besedila z vidika diskurzivne prakse. Gre za vprašanje veriženja besedil v procesu njihove produkcije in potrošnje. Vsako besedilo je mogoče obravnavati kot del medbesedilne

verige, to je skupine besedil, v kateri vsako besedilo vključuje dele drugih besedil. Novinarji na primer v svoja besedila vključujejo politična ali znanstvena besedila, že uporabljene fraze, besedne zveze; prejemniki medijskih sporočil pri ustvarjanju svojih besedil črpajo iz medijskih.

Vprašanje, ki si ga zastavlja Fairclough, je, kako so različni žanri in diskurzi kot sestavni deli nekega reda diskurza izraženi v besedilu. Na tem mestu vpelje koncept meddiskurzivnosti. Nove artikulacije žanrov in diskurzov, ki so posledica ustvarjalnih diskurzivnih praks, spreminjajo red diskurza, ki ga tvorijo, spreminjajo njegove meje, s tem pa tudi druge rede diskurza. Medbesedilnost in meddiskurzivnost temeljita na enakem načelu. Vprašanje je, kako se neko besedilo nanaša na druga, njemu predhodna besedila. **Zato je meddiskurzivnost mogoče obravnavati kot obliko medbesedilnosti.**

Fairclough kot glavno razliko med jezikoslovno analizo besedila in analizo medbesedilnosti navaja interpretativno naravo slednje. Analiza medbesedilnosti je za razliko od opisne jezikoslovne analize besedila interpretativna, bolj družbeno in kulturno pogojena. *»Jezikoslovna analiza zagotavlja evidenco, analiza medbesedilnosti pa je določen način interpretacije te evidence. Je interpretacija, ki umesti besedilo v odnosu do diskurzivnih praks in reda diskurza«* (Fairclough 1995b: 61).

Analiza medbesedilnosti ima prav tako kot diskurzivna praksa in red diskurza vlogo posrednika v Faircloughovem modelu. Omenjeni koncepti so vezni členi med besedilom na eni strani ter družbo in kulturo na drugi. Red diskurza ni nič drugega kot diskurzivna plat družbenega reda, v okviru katerega nastajajo besedila in ga obenem spreminjajo. Značaj neke družbene prakse je odvisen od tega, kako bo neko besedilo, ki jo tvori, delovalo v odnosu do reda diskurza, kar se posledično pokaže v produkciji (diskurzivna praksa) novih besedil. Analiza medbesedilnosti pokaže na zgodovinskost besedil, pokaže, kako se ta nanašajo na določen red diskurza in kako spreminjajo obstoječe diskurzivne rede. Po Faircloughu je medbesedilnost tako gonilna sila družbenih sprememb kot ohranjanja obstoječega reda v družbi. Družbene spremembe so posledica spreminjanja diskurzivnih redov, tj. diskurzivne plati družbenega reda, vendar pa so možnosti sprememb omejene z odnosi moči v družbi (Fairclough 1995a: 1-20).

2.2.3. Družbena praksa

Prav morebitne družbene spremembe kot posledice sprememb v diskurzih in diskurzivnih redovih naj bi odkrivala in pojasnjevala analiza diskurzivnega dogodka na ravni družbene prakse. Vprašanje je torej, kako se diskurzivne spremembe izražajo v družbi, in obratno, kako se spremembe v družbi izražajo v diskurzih. Red diskurza je po Faircloughu (1995b: 56) mogoče obravnavati kot domeno hegemonije. Na tem mestu Fairclough v svoj model analize diskurza vpelje Gramscijev koncept hegemonije, ki ni razumljena zgolj kot dominacija, temveč kot proces pogajanj za pomen med družbenimi skupinami, katere posledica je naturalizacija pomena. Po eni strani je diskurz del hegemonije, hegemonističnih praks, kar je povezano predvsem z vprašanjem možnosti ustvarjanja diskurzov (na primer možnostjo dostopa do medijev), po drugi strani pa se hegemonija pojavlja v diskurzivnih praksah, torej v pisnih in govorjenih interakcijah. Kot pravita Phillips in Jørgensen (2002: 76), *»diskurzivno prakso je mogoče obravnavati kot vidik hegemonističnega boja, ki prispeva k reprodukciji in transformaciji reda diskurza, katerega del je«*. Zato je pri analizi na tej ravni bistveno raziskovanje odnosa med diskurzivno prakso in redom diskurza, v katerem se pojavlja. Prav tako naj bi analiza pokazala na nediskurzivne vidike, to je širši kontekst obravnavane diskurzivne prakse, na primer njen institucionalni, ekonomski okvir (Phillips in Jørgensen 2002: 76). Vprašanje je torej, ali neka diskurzivna praksa (na primer parlamentarne razprave) reproducira obstoječi red diskurza (politični red diskurza) in tako prispeva k ohranjanju statusa quo v družbi ali ga spreminja in tako prispeva k družbenim spremembam. Katere so na primer politične in družbene posledice obravnavane diskurzivne prakse? Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja je nujen interdisciplinarni pristop, torej integracija drugih teorij v analizo.

Ta del analize je pri Faircloughu zapostavljen, saj avtor modela kot jezikoslovec ostaja zvest jezikoslovnim analizam besedila in analizam medbesedilnosti, primerov analize diskurzivnega dogodka kot družbene prakse pa ne pokaže. Po Phillips in Jørgensenovi (2002: 89) je to ena od treh Faircloughovih slabosti in hkrati morebiten razlog za drugi dve pomanjkljivosti - ločevanje diskurzivnih in nediskurzivnih družbenih praks ter šibka teoretična podlaga v procesu oblikovanja identitet, - ki ju bomo v nadaljevanju odpravili.

3. OD TEORIJE K METODI

V pričujočem poglavju bomo z odpravo pomanjkljivosti, očitanih Faircloughovemu modelu, skušali ustvariti metodološko podlago, ki nam bo omogočila analizo enega samega diskurzivnega dogodka kot spreminjajoče se družbene prakse. Menimo, da, Faircloughov model, takšen kot je, ne omogoča analize diskurzivnega dogodka na ravni družbene prakse. Pomanjkljivosti bomo odpravili s pomočjo teorije diskurza Lacalua in Mouffejeve ter dobili model, po katerem je mogoče diskurz obravnavati kot Foucault – Faircloughovo strukturo (tvorijo jo diskurzivni dogodki, diskurzi, red diskurza in diskurzivna formacija), ki je skladno z teorijo Lacalua in Mouffejeve vedno odprta za nove interpretacije.

Zakaj govorimo o Foucault – Faircloughovi strukturi? Zato, ker je Fairclough zvesto sledil Foucaultovi zapuščini in njegovo strukturo diskurza prenesel v polje retorike. S tem pa je izgubil subjekt, ki je po Foucaultu (tudi Laclau in Mouffejevi) proizveden v diskurzu in ne proizvajalec diskurza, kot ga obravnava Faircloughu. Po drugi strani pa je obravnava diskurza kot retorične strukture omejena le na besedila. Ločevanje diskurzivnih praks (pisanje in govorjenje) in nediskurzivnih praks (vse ostale prakse) ter zanemarjanje procesa oblikovanja identitet sta, kot bomo pokazali, med seboj povezani pomanjkljivost, ki pa se kot taki pokažeta, če želimo izbrani diskurzivni dogodek analizirati kot diskurzivno ali kot družbeno prakso.

Zakaj smo potem sploh izbrali Faircloughov model? Ker ponuja rešitev za analizo enega samega diskurzivnega dogodka. Foucaultove zgodovinske študije, ki mu služijo kot podlaga za razvoj teorije diskurza, ki jo je obdelal v knjigi *Arheologija vednosti*, so zelo široke študije praks znotraj določenih časovnih in institucionalnih okvirov. Foucaulta ni zanimal en sam izoliran diskurzivni dogodek, temveč cela paleta raznovrstnih dogodkov in praks ter med njimi porajajočih se zakonitosti, na podlagi katerih je razvil svojo strukturo diskurza. Za Laclaua in Mouffejevo je diskurz zgolj teoretsko vprašanje, s konkretno izpeljavo analize se nista ukvarjala.

Neizdelana metodologija je eden od razlogov za uporabo teorije Laclaua in Mouffejeve, saj se možnost razvoja modela ponuja sama. Drugi razlog je, da njuno razumevanje diskurza zahteva interpretativno metodo, ki jo Foucault zavrača. Tretji in najpomembnejši razlog pa je, da za razliko od Foucaulta Laclau in Muffejeva zavračata delitev na diskurzivno in nediskurzivno, kar je največja pomanjkljivost, ki jo Phillips in Jørgensen (2002: 89) očitata ne le Faircloughu, temveč vsem pristopom h KAD.

3.1. SLABOSTI FAIRCLOUGHOVEGA MODELA

Glavni slabosti Faircloughovega modela sta ločevanje diskurzivnih in nediskurzivnih družbenih praks ter pomanjkljiva obravnava procesa oblikovanja identitet (Phillips in Jørgensen 2002: 89).

Prva slabost se pokaže v praksi, pri analizi. Vprašanje, ki se pojavi je, kako dokazati, da je nekaj v dialektičnem odnosu z nečim drugim? Kako naj raziskovalec dokaže, da neka diskurzivna praksa vpliva na nediskurzivno prakso in obratno? Kje je meja med diskurzivnim in nediskurzivnim? Kako naj raziskovalec, ki analizira nek diskurzivni dogodek, vé, kdaj jo je prestopil? Če vzamemo za primer politiko, katere prakse v politiki so diskurzivne in katere ne? Še konkretnije: v našem primeru so diskurzivne prakse parlamentarne razprave. Ali lahko kot diskurzivno prakso obravnavamo tudi proces odločanja, glasovanje? Po Faircloughu dvig roke ali pritisk na tipko ni diskurzivna praksa, ker ni govorno dejanje. Vprašanje je torej, kako dokazati, da so razprave vplivale na odločitev poslancev, katere posledica je, da vprašanje izbrisanih ni rešeno oziroma, da izbrisani kljub jasni zahtevi ustavnega sodišča še vedno nimajo urejenega statusa. Rešitev, ki jo predlagata Phillips in Jørgensen (2002: 90), je, da se razlikovanje med diskurzivnimi in nediskurzivnimi praksami v analizi zanemari, ter da vse družbene prakse obravnavamo kot del diskurza. Če se vrnemo k Faircloughovemu modelu, to pomeni, da združimo drugo in tretjo raven analize diskurzivnega dogodka. Ne ločimo več med analizo diskurzivnega dogodka kot diskurzivne prakse in analizo diskurzivnega dogodka kot družbene prakse, ker so vse družbene prakse diskurzivne.

Drugi očitek se nanaša na proces oblikovanja identitet posameznikov in skupin. Fairclough posebej poudarja, da diskurz med drugim konstituira družbene identitete, vendar ne pove nič o tem, kako to stori. Prav tako iz njegovih analiz ni mogoče razbrati, kako se v diskurzu oblikujejo skupinske identitete oziroma kakšno teoretsko podlago ima trditev, da diskurz konstituira identitete skupin. Njegovo ukvarjanje z identitetami posameznikov in skupin se začne in konča s trditvijo, da jih konstituira diskurz. Subjekt in subjektivizacija ter oblikovanje skupinskih identitet so pri njem zapostavljeni, čeprav je ravno vprašanje konstitucije subjekta po Faircloughovem mnenju eno najpomembnejših v Foucaultovi teoretski zapuščini (Mills 1997: 150).

Po našem mnenju je druga pomanjkljivost povezana s prvo oziroma se kot taka pokaže samo, če odpravimo delitev na diskurzivne in nediskurzivne prakse. Dejali smo, da je KAD v osnovi retorični pristop. Subjekt v retoriki pa je »govoreči subjekt«. Avtor besedila je nosilec pomena in identitet. Naj spomnimo, diskurz je pri Faircloughu omejen le na tisto, kar je bilo zapisano oziroma izgovorjeno. Diskurz je pravzaprav omejen na »parole«, na govorna dejanja. Vse preostalo je nediskurzivno. Identitete se tako lahko porajajo le v pisnih in govornih besedilih, zato je samoumevno, da je avtor besedila tisti, ki posameznikom ali skupinam nadene identiteto, ki določa pomen. Če pa delitev na diskurzivne in nediskurzivne prakse odpravimo, potem takšno razumevanje konstitucije identitet ni zadostno. Na tem mestu se bomo oprli na koncept oblikovanja identitet Laclauja in Mouffove, kar je, potem ko smo odpravili razlikovanje med diskurzivnim in nediskurzivnim, logična posledica. Poleg tega je za našo analizo pomembno, da zajameta tudi vprašanje oblikovanja skupinskih identitet, ki ga Foucault izpusti.

3.2. KONSTRUKCIJA MODELA ZA ANALIZO DISKURZA

V nadaljevanju bomo analizirali izbrani diskurzivni dogodek (razprave poslancev) kot diskurz znotraj določenega reda diskurza. Težava, na katero opozarjata Phillips in Jørgensen (2002: 90), je, kako opredeliti red diskurza, ki po Faircloughu predstavlja žanre in diskurze znotraj določene institucije ali družbenega polja, na primer politike, znanosti, medijev. Kaj je potem naš red diskurza? Je to parlamentarni, politični ali red diskurza o izbrisanih? Odločitev je prepuščena raziskovalcu. Izbira, ki nam jo ponuja Fairclough, je

omejena le na parlamentarni red diskurza (institucija) ali politični red diskurza (družbeno polje). **Red diskurza opredeljujemo v okviru družbenega polja – kot politični red diskurza.** Vendar diskurz o izbrisanih presega politični red diskurza. Z izbrisanimi so se ukvarjali pravniki, sociologi, mediji ter različna društva, katerih diskurzi sicer lahko odsevajo v političnem redu diskurza, ni pa jih mogoče enostavno umestiti v politični red diskurza. Kaj je potem diskurz o izbrisanih, ki presega tako okvir omenjene institucije kot družbenega polja? **Na tem mestu predlagamo še eno dopolnilo k Faircloughovemu modelu, in sicer uvedbo diskurzivne formacije** (termin sta kot sopomenko diskurzu uporabljala tako Foucault kot Laclau), ki je sinonim za diskurz o izbrisanih in združuje vse diskurzivne redove. Tako dobimo nekakšno Foucault – Faircloughovo strukturo, ki jo sestavljajo diskurzivna formacija, diskurzivni redovi, diskurzi in diskurzivni dogodki. Če to strukturo skladno s teorijo diskurza Laclauja in Mouffove obravnavamo kot vedno spodletelo in odprto, potem moramo opredeliti še diskurzivno polje oziroma diskurzivno urejeno zunanost, ki omogoča konstituiranje diskurza. **Diskurzivno polje** je ravno tako strukturirano kot diskurz in zajema vse, kar je zunaj določenega diskurza. Pri tem je treba poudariti, da se z nekim diskurzivnim dogodkom hkrati vzpostavi celotna struktura diskurza in diskurzivnega polja. Diskurzivni dogodek je tisti, ki določa posamezne diskurze, diskurzivne redove in diskurzivno formacijo ter njihovo zunanost.

Diskurz o izbrisanih bo v našem primeru diskurzivna formacija, v kateri so združeni vsi z izbrisanimi povezani diskurzivni redovi, ki jih opredelimo v okviru družbenih polj. Naša diskurzivna formacija tako združuje politični red diskurza (o izbrisanih), medijski red diskurza, civilnodružbeni red diskurza, znanstveni red diskurza itd. Znotraj vsakega diskurzivnega reda lahko ločimo različne diskurze. Diskurzivna formacija o izbrisanih torej zajema vse, kar je bilo o tem izrečenega in zapisanega v medijih, državnih in drugih institucijah ter vse s tem povezane prakse – od referendumov do zbiranja peticij in demonstracij v podporo oziroma proti izbrisanim. Diskurzivno polje nekega diskurza znotraj določenega reda diskurza ali – skladno z našo tezo - nacionalističnega diskurza znotraj političnega reda diskurza, je vse kar je zunaj, oziroma vse, kar ni nacionalistični diskurz. To pomeni, da diskurzivno polje tvorijo tako diskurzi, ki nimajo nič skupnega z izbrisanimi, kot tudi posamezni diskurzi, ki so del obravnavanega reda diskurza. Diskurzivno polje nacionalističnega diskurza kot dela političnega reda diskurza je tako

diskurz o nogometu kot diskurz o človekovih pravicah izbrisanih, ki bi ga lahko ravno tako obravnavali kot del političnega reda diskurza o izbrisanih.

Naša analiza bo zajela zelo omejen del diskurzivne formacije o izbrisanih. Omejili se bomo le na enega izmed diskurzov znotraj političnega reda diskurza - to je na nacionalistični diskurz - in to v obsegu, kot ga določa izbrani diskurzivni dogodek. Tega v našem primeru predstavljajo parlamentarne razprave o izbrisanih; razprav posameznih odborov in drugih praks, ki so se sočasno odvijale v parlamentu, na primer referendumskih pobud, proceduralnih zapletov ipd., v analizi ne bomo upoštevali.

Če želimo analizirati nacionalistični diskurz, ki je, kot pravi naša teza, prevladal znotraj političnega reda diskurza, moramo najprej pogledati, kaj pomeni narod, ki legitimira nacionalistični diskurz, ter kaj označujeta in kako sta med seboj povezana nacionalizem in rasizem.

3.3. NAROD, NACIONALIZEM IN NACIONALISTIČNI DISKURZ

Narod razumemo kot »*zamišljeno politično skupnost*« (Anderson 1998: 14). Zamišljeno zato, ker »*niti pripadniki najmanjšega naroda nikdar ne spoznajo vseh svojih članov, ne srečajo vseh niti ne slišijo zanje - in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnost*« (Anderson 1998: 14). Zamišljene so vse skupnosti, ki presegajo možnost neposrednega človeškega stika. Med seboj se razlikujejo po tem, kako so zamišljene; po tem, kaj posameznikom omogoča, da se prepoznajo kot pripadniki istega občestva (Praprotnik 1998: 59). Narod je po Andersonu (1998: 16) zamišljen kot omejena in suverena skupnost, ki sebe - ne glede na socialne in druge razlike - dojema kot tovarišijo. Meja, ki ločuje narod od drugega naroda, je lahko spremenljiva, vendar je končna, kajti »*noben narod si sebe ne predstavlja kot sorazsežnega s človeštvom*« (Anderson 1998: 16). Na tem omejenem ozemlju pa je suverena država zagotovilo in hkrati znak svobode.

Zamišljenost skupnosti pa ne pomeni, da je ta manj realna. Andersonova zamišljena skupnost ne stoji nasproti nečemu naravnemu, realnemu, ki bi bilo zato bolj resnično in

bolj pomembno (Bielefeld 1998: 150). Narod kot zamišljena skupnost je nekakšna ideja, fantazma, diskurzivna konstrukcija, nekakšen »*videz celote, ki vzpostavlja celoto*« (Praprotnik 1998: 58), kateri pravimo realnost. Družbeno realnost vedno prečijo antagonizmi, ki onemogočajo, da bi bila družba popolnoma simbolizirana. In to neskladnost, to praznino družbene realnosti zapolnjuje mit, fantazma. Prav to je narod: nekaj, kar nas presega, nekaj, kar nas določa, vendar ga obenem ne moremo definirati; je element, ki ga družba želi vključiti v svoj simbolni red, čeprav ne more biti simboliziran (Salecl 1994:15). Je prazno mesto v simbolni strukturi družbe, ki postane »vozlišče«, to je tista privilegirana točka, okoli katere se splete mreža **nacionalističnega diskurza**, ko to praznino zapolni vsebina. Za to v primeru nacionalističnega diskurza skrbi **nacionalizem**; po Torfingu (1999: 191- 209) hegemonistična artikulacija, ki narodu kot praznemu mestu v simbolni strukturi družbe zagotavlja določeno vsebino; ki z družbeno in politično akcijo ter v imenu določene zamišljene skupine na določenem zamišljenem ozemlju konstituira narod (kot mit). Nacionalistično polnilo naroda, ki konstituira in legitimira nacionalistični diskurz, predstavlja nujna in neločljiva zveza »*krvi in zemlje*« (Torfing 1999: 202), ki temelji na izključevanju Drugih. To najbolj nazorno ponazarja stavek: **Slovenija za Slovence**.

Nacionalisti trdijo, da ljudje v prvi vrsti pripadajo nekemu narodu ter da je ta občutek pripadnosti najpomembnejši in najbolj normalen. Kot pravi Katunarić (2003: 189 –190) nič ni narobe, če je za nekoga nacionalna pripadnost na prvem mestu, sporno je, da to za seboj potegne določena stališča o pomembnosti naroda in politike, kar pripadnost narodu pretvarja v nujno izključujoč nacionalni »mi«. »Mi« se namreč lahko rodi, samo če obstajajo tudi »oni«, »outsiderji«, »tujci«. Nacionalizem temelji na fantazmi sovražnika (Salecl 1994: 20), ki s svojo drugačnostjo, navadami in običaji oziroma že s samim obstojem, ogroža »nas«, »našo zamišljeno skupnost«, zato ga je treba izključiti ali pa v skrajni fazi odstraniti. Na tem mestu se nacionalizem prekriva z **rasizmom**, ki ga razumemo kot sovražen odnos do Drugega, ki temelji na sovražnosti do samega sebe. Povedano drugače, rasizem je sovražnost do samega sebe, ki jo, sklicujoč se na naravo, kulturo in znanost, projiciramo na Drugega. Rasizem je tako nujni sestavni del nacionalizma ali, kot pravi Balibar (v Torfing 1999: 202) »*rasizem lahko vznikne le na polju nacionalizma*«. Ne glede na to, ali govorimo o biološkem rasizmu (temelji na

bioloških razlikah med ljudmi, na primer barvi kože) ali kulturnem rasizmu (temelji na kulturnih razlikah, na primer različnih navadah) rasizem stigmatizira drugačnost, s čimer ustvarja sovražnike in utrjuje »našo zamišljeno skupnost«.

Takšno razumevanje nacionalizma in rasizma zavrača »romantično« predstavo o dobrem nacionalizmu. Za Andersona je značilno razlikovanje med dobrim nacionalizmom (povezuje ljudi in ustvarja družbeno kohezijo ter se na primer izraža v protiimperializmu) in slabim nacionalizmom (vodi v konflikte in se na primer kaže kot šovinizem). Takšno delitev zavračamo, kot tudi mit o dobrem nacionalizmu. Dobrega nacionalizma ni!

Da bi lahko nacionalizem deloval, so potrebni posredniki, ki jim je dana moč, da »jaz govorim« nadomestijo z »narod govori/ljudje govorijo« (Ifversen v Torfing 1999: 193). To moč jim podeljujejo tisti, v imenu katerih se »upomenja« narod. Posredniki narodove volje so v prvi vrsti politiki, lahko tudi druge javne osebe. Pomembno je, da politiki ali morebitni drugi posredniki delujejo javno. Sami so le del za nacionalistični diskurz nujnega posredniškega mehanizma - tvorijo ga še jezik in mediji, - ki iz več »žabjih perspektiv« ustvari eno »ptičjo perspektivo«, s katere je moč videti sliko skupne pripadnosti velikega števila ljudi (Katunarić 2003: 189).

4. DISKURZI O IZBRISANIH V SLOVENSKEM PARLAMENTU

V analizi obravnavamo sedem rednih ali izrednih sej DZ, ki so bile delno ali v celoti posvečene reševanju vprašanja izbrisanih. Sej različnih parlamentarnih odborov, ki so za večinoma potekale za zaprtimi vrati, nismo vključili v analizo. Prva od omenjenih osmih sej je v 90-članskem DZ Slovenije potekala 28. oktobra 2003, zadnja pa 1. septembra 2004. Ob tem velja poudariti dvoje: prvič, da se je le dva dni po zadnji seji začela uradna volilna kampanja pred državnoborskiimi volitvami 3. oktobra 2004, kar pomeni, da so poslanci o usodi izbrisanih odločali v predvolilnem letu, in drugič, da vprašanje izbrisanih še ni rešeno.

Izraz **izbrisani** označuje skupino ljudi, ki so bili 26. februarja 1992 izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva Slovenije. Gre za 18.305 ljudi, ki po razglasitvi neodvisnosti Slovenije 25. junija 1991 niso zaprosili za slovensko državljanstvo v predvidenem roku. Slovenija je neposredno pred razglasitvijo samostojnosti približno 200.000 državljanom drugih republik nekdanje SFRJ, ki so živeli v Sloveniji, obljubila, da bodo lahko pridobili slovensko državljanstvo. Država je postavila tri pogoje: prijavljeno stalno prebivališče v Sloveniji na dan referendumu o osamosvojitvi (23. 12. 1990), dejansko življenje v Sloveniji in vložitev vloge za državljanstvo v šestih mesecih po osamosvojitvi. Približno 170.000 ljudi je pod temi pogoji dobilo slovensko državljanstvo, okoli 11.000 jih je Slovenijo zapustilo, 18.305 ljudi pa hote ali nehote ni zaprosilo za slovensko državljanstvo. Tako so postali tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji. Vendar pa je tem ljudem Ministrstvo za notranje zadeve RS odvzelo ta status z izbrisom iz Registra stalnega prebivalstva Slovenije. S tihim izbrisom – pozneje se je namreč izkazalo, da o tem sploh niso bili obveščeni – je 18.305 ljudi izgubilo vse pridobljene socialne in druge pravice. Postali so ilegalci v državi, v kateri so kot državljani drugih republik nekdanje Jugoslavije do izbrisa imeli stalno prebivališče. V letih 1994 in 1995 sta bili na Ustavno sodišče RS vloženi prvi pobudi za presojo ustavnosti Zakona o tujcih, vendar sta ostali v sodnih predalih vse do februarja 1999. Takrat je Ustavno sodišče RS v novi zasedbi odločilo, da je bil izbris neustaven in brez zakonske podlage, zato je zakonodajalcu naložilo, naj reši neustavno stanje. Pet mesecev pozneje so poslanci sprejeli Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v RS (ZUSDDDD). Ta je omogočil

pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje državljanom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ, ki so imeli na dan referenduma o osamosvojitvi (23. 12. 1990) prijavljeno stalno prebivališče in so v Sloveniji od takrat tudi neprekinjeno živeli, oziroma tujcem, ki so v Sloveniji neprekinjeno živeli od njene osamosvojitve (25. 6. 1991). Sredi junija 2002 so izbrisani, ki so februarja istega leta na Ptuju ustanovili Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije, vložili ustavno pobudo zoper ZUSDDD, ker ta ne ureja statusa za nazaj. Ustavno sodišče RS je aprila 2003 odločilo, da julija 1999 sprejeti Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (ZUSDDD) ni v skladu z ustavo, ker tujim državljanom, ki so bili 26. februarja 1992 izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva, od navedenega dne ne priznava stalnega prebivanja v Sloveniji. Zato je ustavno sodišče zakonodajalcu, torej parlamentu, naložilo, naj v šestih mesecih razreši neustavno stanje (Dedič 2003: 141–143, Krivic 2003: 145–151). Parlamentarci so dobili nalogo, da pripravijo zakon, ki bi uredil status približno polovice izbrisanih, za drugo polovico pa je ustavno sodišče odredilo takojšnjo retroaktivno povrnitev nezakonito odvzetega statusa, ki jo je z nekajmesečno zamudo notranje ministrstvo tudi začelo izvajati (Krivic 2003: 145–151).

Oktobra leta 2003 je vlada parlamentu predložila osnutka dveh zakonov, s katerima naj bi uredili status izbrisanih in omogočili popravilo krivic. Prvi, tako imenovani tehnični zakon, naj bi retroaktivno urejal pravice tistih izbrisanih, ki so si že uredili status, drugi, sistemski zakon pa naj bi določil pogoje za pridobitev statusa tujca za tiste izbrisane, ki si tega še niso uredili. Poslanci so najprej sprejeli tako imenovani tehnični zakon o izbrisanih, vendar je državni svet dal veto na ta zakon, zato so v DZ ponovno odločali o nekoliko spremenjenem tehničnem zakonu, ki je bil ponovno sprejet. Nato je 30 poslancev s podpisi zahtevalo referendum. Poslanci vladajoče koalicije so na ustavno sodišče naslovili pobudo za presojo morebitnih protiustavnih posledic referenduma, vendar jo je sodišče pobudo zavrnilo, ker so predlagatelji zamudili predpisani rok za vložitev pobude. Dne 4. aprila 2004 je bil izveden referendum, ki se ga je udeležilo 31,5 odstotka volivcev, čeprav je ustavno sodišče že pred tem presodilo, da izid, kakršen koli že bo, ne bo veljaven. Proti tehničnemu zakonu o izbrisanih je glasovalo 95 odstotkov udeležencev referenduma. Vmes so se vrstile razprave o obeh zakonskih predlogih, pojavili pa so se tudi osnutki tretjega, ustavnega zakona, o katerem sicer poslanci javno niso razpravljali. Do 1.

septembra 2004, ko so poslanci zadnjič razpravljali o izbrisanih, je bila vložena že peta referendumsko pobuda proti sistemskemu zakonu. Štiri so vložili poslanci opozicijskih strank, eno pa skupina volivk in volivcev s prvopodpisano Sandro Letico, sicer članico podmladka Slovenske demokratske stranke. Vse pobude, vključno z zadnjo, o kateri so poslanci razpravljali dva dni pred parlamentarnimi volitvami, so bile zavrnjene.

V nadaljevanju ne bomo opisovali niti ocenjevali različnih zahtev in zakonskih predlogov, ki so se zvrstili na poslanskih klopeh med 28. oktobrom 2003, ko so se poslanci po odločbi Ustavnega sodišča RS iz aprila 2003 prvič javno lotili poprave krivic, in 1. septembrom 2004, ko je potekala za zdaj zadnja razprava, povezana z izbrisanimi. Ne bomo ocenjevali, kateri izmed predlaganih zakonov (sistemski ali tehnični) je ustrežnejši, ne bomo se ukvarjali s procedurami in proceduralnimi zapleti, ki so spremljali omenjene razprave, niti se ne bomo spraševali o smiselnosti referendumu. Omejili se bomo le na državnozborni razpravi. **Z analizo razprav bomo pokazali le na en diskurz znotraj političnega reda diskurza, ki je, kot pravi naša teza, nacionalistični.** To ne pomeni, da je nacionalistični diskurz edini, ki ga je mogoče zaznati v omenjenem redu diskurza. Na prvi pogled bi lahko dejali, da je mogoče obravnavati vsaj en nasprotni diskurz – diskurz o človekovih pravicah. Ker je naša metoda interpretativna, bi kdo drug morda videl še katerega. Vendar bomo vse druge diskurze, ki so tvorili omenjeni red diskurza, zanemarili in se osredotočili na tistega, ki je v političnem redu diskurza o izbrisanih prevladal. Izhajamo iz preprostega dejstva: poslanci kljub jasni zahtevi ustavnega sodišča vprašanja izbrisanih niso rešili. Nas zanima, kako so to pojasnjevali in upravičevali oziroma kateri diskurz je na osnovi oblikovanja izjav, trditev in idej poslancev prevladal v slovenskem parlamentu ter tako soodločal, kaj je ali česa ni mogoče reči o izbrisanih, katera vedenja o izbrisanih so relevantna, katere prakse so primerne ter kakšna identiteta je bila pripisana izbrisanim.

Dejali smo, da gre za nacionalistični diskurz, ki pa ni bil značilen le za poslance takratne opozicije. Stranke takratne opozicije so onemogočile sprejetje kakršnega koli zakona, ki bi odpravil neustavno stanje, saj po njihovem izbrisa sploh ni bilo (glej razprave). Na njihovo stran je prestopila tudi Slovenska ljudska stranka, ki je bila takrat v vladi. Izjave, značilne za nacionalistični diskurz, smo zaznali še pri Stranki mladih Slovenije, ki je

sprejetje zakonov, s katerimi bi uredili status izbrisanih in jim priznali pravice za nazaj, podpirala.

Poudariti je treba še dvoje. Prvič, ko bomo govorili o nacionalističnem diskurzu, se moramo zavedati, da je del političnega reda diskurza, kar pomeni, da se ves čas gibljemo v polju politike. In drugič, zavedati se je treba, da če bi želeli zajeti celotno diskurzivno formacijo o izbrisanih, bi morali pod drobnogled vzeti celo paleto vzporednih in pogosto nasprotujočih si diskurzivnih redov: od medijskega, pravnega in znanstvenega do civilnodružbenega, diskurzov znotraj njih ter množico raznovrstnih diskurzivnih dogodkov.

4.1. ANALIZA NACIONALISTIČNEGA DISKURZA

Glavne značilnost nacionalističnega diskurza lahko v grobem razdelimo v tri kategorije. V prvi so izjave, ki služijo ustvarjanju slike sovražnika. V nacionalističnem diskurzu lahko sovražniki postanejo vsi, ki niso rojeni v določen narod oziroma zamišljeno skupnost, temveč živijo zunaj meja skupnosti ali pa so vanjo vstopili kot tujci. Pri tem ni pomembno ali pripadnike nekega naroda zares ogrožajo ali ne, dovolj je, da so tujci. Sovražniki, ki so predstavljeni kot nediferencirana in brezoblična skupina tujcev, so nujni element zamišljanja naroda kot nacionalnega »mi«, kar je druga značilnost nacionalističnega diskurza. Kot pravi Katunarić (2003: 189 – 190) »mi« ne označuje zgolj pripadnosti nekemu narodu, temveč se oblikuje kot posledica zamišljanja tujcev kot sovražnikov in njihovega izključevanje ter vrednotenja lastnega naroda kot večvrednega. Večja ko je grožnja sovražnikov, bolj pomembna in večvredna je pripadnost narodu; večvredna je »naša« kri, »naš« jezik, »naša« kultura, »naša« zgodovina, »naš« standard oziroma večvredno je vse, na čemer temelji zamišljanje »naše« skupnosti. Tretja značilnost nacionalističnega diskurza je ostra meja med »nami« in »onimi«. Deluje maksima: prijatelji »naših« sovražnikov so »naši« sovražniki.

Tako kot za vsak diskurz, so tudi za konstitucijo nacionalističnega diskurza potrebni posredniki. Dejali smo, da so to v primeru nacionalističnega diskurza najpogosteje politiki, ki »upomenjajo« narod sklicujoč se nanj; oziroma, ki nas prepričujejo, »da v

njihovih dejanjih ne vidimo nič osebnega, temveč jih sprejmemo in slavimo kot primere naše modrosti in naše slave» (Čolović 2000: 197). »Jaz« je izgnan iz nacionalističnega diskurza, pravi Čolović (2000: 197). Posledica navidez skromnega odpovedovanja »jazu« in sklicevanja politikov na narod je, da se tudi odgovornost za morebitne negativne posledice »naše modrosti« pripiše narodu, češ: narod govori – narod odgovarja. Po drugi strani »naša slava« služi politikom.

4.1.1. »Oni« - sovražniki

»In tako so mi državljani Slovenije, Slovenke in Slovenci pravzaprav rekli oziroma naročili: povej vendar v tem parlamentu saj to, da Slovenija pripada Slovenkam in Slovencem in tudi tistim državljanom, ki so seveda lojalni tej državi, ki spoštujejo te zakone. Tisti, ki pa so se odrekli in odšli v konvoj, pa naj ostanejo tam, kamor so odšli« (Franc Pukšič, 10. 2. 2004).

V izjavi poslanca Slovenske demokratske stranke so strnjene glavne značilnosti nacionalističnega diskurza. Govori kot posrednik v imenu naroda; v imenu skupine, ki ji pripada omejeno in suvereno ozemlje; Slovencev, katerim pripada Slovenija. Ob enem dá vedeti, da v tej skupnosti obstajajo tudi drugi, Neslovenci, tujci, ki se delijo na tiste, ki so lojalni, in tiste, ki niso lojalni slovenskemu narodu in za katere bi bilo najbolje, da odidejo. Slednji so v našem primeru izbrisani.

Izbrisani so tisti tujci, ki so postali sovražniki »naše zamišljene skupnosti«. Kot pravi Bielefeld (1998: 105-190), tujce vedno vrednotimo: lahko jih imamo za prijatelje ali sovražnike, kar je odvisno od okoliščin, vendar do njih nismo ravnodušni. Tujci so neznanci v naši bližini, ki nas ogrožajo že s svojim obstojem. Ne glede na to, kaj počnejo, so grožnja, saj že s tem, ko so med nami, rušijo enotnost naroda; rušijo mit o naravni povezanosti krvi in zemlje; nam dajo vedeti, da *»biti nekje od vedno v najboljšem primeru pomeni biti nekje dalj časa«* (Bielefeld 1998: 125). Glede na zgornjo definicijo lahko rečemo, da so tujci v nacionalističnem diskurzu v osnovi sovražniki. Lahko postanejo tudi prijatelji, vendar le tako, da izpolnijo za to postavljene jim pogoje oziroma da se prilagodijo (Bielefeld 1998: 138). Bielefeld na tem mestu navaja besede Adolfa Hitlerja, ki je tako opisal juda: *»Žid je v svojem bistvu tujec, ki se ne more in se noče prilagoditi. Po tem se razlikuje od drugih tujcev. Naša nordijska rasna zavest je agresivna samo v odnosu na*

židovsko raso /.../ Žid bo ostal žid, kamor koli bo odšel. On je po svoji naravi bitje, ki se ne da pripojiti. In prav ta značilnost, ta nezmožnost asimilacije, je odločujoča za njegovo raso» (v Bielefeld 1998: 138-139).

Izbrisani so tujci, ki se niso mogli ali hoteli prilagoditi; tujci, ki niso vstopili v našo zamišljeno skupnost, ko je ta z osamosvajanjem določala svoje meje, ampak so ostali tujci. Prav to je njihov izvorni greh, zaradi katerega so postali sovražniki, na kar poleg izjav, ki jih navajamo v nadaljevanju, kaže tudi govorjenje poslancev o statusu državljana namesto o statusu tujca. Izbrisani v letih 1991 in 1992 niso bili naši sovražniki. To so postali vsaj desetletje pozneje, saj je sovražnik v nacionalističnem diskurzu lahko samo javni sovražnik (Schmitt v Praprotnik 1998: 62), kar pomeni, da je kot tak prepoznan, ko se javno opredeli kot Drugi, kot tujec. Izbrisani so postali sovražniki, ko so se z zahtevo po popravi krivic javno opredelili kot izbrisani; ko so javno zahtevali, da bi bili priznani kot tujci v Sloveniji, ter da se jim vrne in prizna ta status tudi za tisto obdobje, ko jim je bil - po razsodbi Ustavnega sodišča RS neupravičeno - odvzet. Tako so postali nujni element nacionalističnega diskurza – naši sovražniki.

Izbrisani so danes, so bili v preteklosti (v času osamosvajanja) in bodo tudi v prihodnosti sovražniki, če jim ne bo dana priložnost, da postanejo prijatelji. Ideja naroda namreč vključuje merljiv čas, kajti narod je zamišljen kot skupnost, *»ki se enakomerno giblje skozi zgodovino«* (Anderson 1998: 35). Za nacionalistični diskurz je značilno čaščenje, poudarjanje in ohranjanje spomina na zgodovinske dogodke, ne na vse, temveč na tiste, ki naj bi pomagali ohranjati idejo naroda. Primeri ohranjanja spomina na velike zmage so čaščenje padlih za domovino, polaganje vencev na njihove grobove. Iz polpretekle srbske zgodovine je poznano prenašanje kosti srbskega kralja Lazarja, ki je umrl v boju s Turki, in ponoven pokop na Kosovu, v *»sveti srbski«* zemlji (Čolović 2000a, 2000b, Salecl 1994). Velike zmage služijo povečevanju naroda in izbranim posameznikom, potencialno manj ugodni zgodovinski dogodki so prepuščeni pozabi. Tako se ohranja ideja naroda kot zgodovinskega; naroda, ki obstaja že od nekdanjih in katerega predniki so imeli enak cilj, enako sliko skupnosti, kot jo imamo sodobniki in jo bodo imeli znanjci (Katunarić 2003: 220-221). Zato ne preseneča, da je bila izbrisanim v parlamentarnih razpravah očitana sovražnost do naše zamišljene skupnosti za nazaj, za naprej in za zdaj.

Tujci (sovražniki) lahko v izjemnih primerih postanejo tudi prijatelji, lahko vstopijo v našo zamišljeno skupnost, najlažje tako, da se zanjo žrtvujejo. Narod je zamišljen kot nekakšna družina, ki lahko od svojih članov zahteva, da se zanjo žrtvujejo, kar v skrajnem primeru pomeni, da zanjo ubijajo in umrejo; da so zanjo pripravljene preliti svojo kri (Yuval – Davis 1997: 15). Ker je narod zamišljen kot s krvjo povezana tovarišija, je za tiste, ki v tej skupnosti niso rojeni, žrtvovanje svoje krvi pogosto edina vstopnica vanjo. Izbrisani so to možnost zapravili. Še več, ko so - namerno ali ne - zavrnilo slovensko državljanstvo, ponujeno članstvo v naši zamišljeni skupnosti, so Sloveniji obrnili hrbet in jo izdali, kar je njihov izvorni greh. Zaradi preobilja podobnih izjav, jih navajamo samo nekaj.

»Zame je status stalnega bivanja v Sloveniji in tudi slovensko državljanstvo velika vrednota, za katero se velja potruditi, za katero velja izpolniti številne pogoje, da se do tega statusa pride. Najmanj bi si želel, da ta status dobijo tisti, ki so po osamosvojitvi obrnili hrbet Sloveniji, ki so šli in so sedaj tudi zaradi njihove materialne stiske prišli nazaj« (Andrej Vizjak, 2. 2. 2004).

»Tem ljudem, o katerih se danes pogovarjamo in jih vodimo pod imenom izbrisani, pa je bila dana možnost oziroma povabilo, da se sami vključijo v oblikovanje institucij te države, da se vključijo v izgradnjo te države, vendar te priložnosti niso izkoristili. Mislim, da so se za ta korak odločili zavestno - ne pod prisilo« (Jože Tanko, 28. 10. 2003).

»Mlada in krhka država Slovenija je leta 1990/91 rotila tujce, ki so bivali v Sloveniji, naj se prijavijo v slovensko državljanstvo, hkrati pa so številni posamezniki, ki se danes čutijo upravičene po tem zakonu, zasmehovali takratno Slovenijo. Številni somišljeniki strank, ki danes predlagajo ta zakon, so se norčevali iz države Slovenije, da bo to država, v kateri se bo jedlo travo, v kateri ni nobene perspektive, norčevali so se iz slovenskega potnega lista« (Jožef Jerovšek, 28. 10. 2003).

»Okoli 20 tisoč izbrisanih si tega (državljanstva) ni moglo ali ni želelo urediti. Med temi, tudi med njihovimi zastavonošami, bi prav gotovo našli dosti špekulantov, ki jim mlada država Slovenija ni bila ravno pri srcu. Status Slovenca jim ni bil zadosti zanimiv« (Igor Štemberger, 28. 10. 2003).

»Pri oblikovanju in sprejemanju zakona moramo upoštevati nedvoumna dejstva, ki potrjujejo, da mnogi, ki nimajo urejenega statusa, tega niso želeli ali nameravali urediti iz različnih razlogov, tudi iz razlogov nasprotovanja osamosvajanju in ustanavljanju naše države. Takim tujcem po našem mnenju država ne bi smela podeliti statusa ali jim celo olajšati pogojev za njihovo pridobitev. Kdor je že takrat čutil pripadnost in solidarnost s slovenskimi državljani, si je dokumente lahko uredil po takratni zakonodaji« (Jurij Malovrh 28. 10. 2003).

Zavrnitev slovenskega državljanstva je izenačena z izdajo. To dejanje izbrisane umešča med agresorje, ki so v obdobju osamosvajanja ogrožali naša življenja, ali, kot se je zelo jedrnato izrazil eden izmed poslancev: *»Oni so vendar delali proti nam«* (Miha Brejc, 28. 10. 2003).

Nekateri so streljali po Sloveniji, so streljali po Slovencih, državljanstva pa niso hoteli in zato ga nimajo« (Rudolf Petan, 28. 10. 2003).

»Dva zakona sta pred nami, zaradi poskusa, da se s tako imenovanim tehničnim zakonom prikrije najbolj sporna kategorija, najbolj sporna kategorija tako imenovanih izbrisanih, kako krivičen izraz, ki je večinoma sestavljena iz pripadnikov nekdanje agresorske jugoslovanske armade. To je jugoslovanskih carinikov ter drugih nekdanjih uslužbencev zveznih organov, ki so leta 1991 z gnusom zavračali slovensko državljanstvo, ker so Slovenijo, kot danes jasno in glasno trdi predsednik društva tako imenovanih izbrisanih, smatrali za necivilizirano državo. Mnogi od teh so tudi aktivno sodelovali v agresiji na Slovenijo« (Janez Janša, 25. 11. 2003).

»Teško se človek sprijazni s tem, da nekdo, ki je proti državi, se celo s svojim življenjem, kot najvišjo vrednoto, ki jo ima na razpolago, bori proti neki državi, potem pa od te iste države zahteva pravice in bonitete, ki mu ne pripadajo« (Branko Kelemina, 28. 10. 2003).

»Nekaj dni nazaj je bivši predsednik države (Milan Kučan op. T.Č.) na konvenciji o prihodnosti Slovenije in nekaj dni zatem celo na neki priložnostni proslavi, kjer je izšel zbornik ob 10. obletnici slovenske osamosvojitve, govoril o tem, kako je vsaka kolaboracija z agresorjem strahoten zločin, ki je primerljiv s poveljnimi poboji. V tej kategoriji, ki ji danes skušate priznati pravice, ki jim ne gredo, ki so se jim tudi sami odpovedali, je vrsta agresorjev, ki so po mnenju bivšega predsednika države zgrešili strahotni zločin. Vrsta ljudi,

ki so kolaborirali z agresorjem, tako da je treba tudi v tem primeru imeti enake vatle za vse. Ni v enem zgodovinskem obdobju kolaboracija strašen zločin, v drugem zgodovinskem obdobju pa je to hvalevredno dejanje, ki ga je treba celo plačati v obliki odškodnin. Bomo imeli kar enake vatle za vse» (Janez Janša, 25. 11. 2003).

Sovražnik se bo prelevil v prijatelja le pod posebnimi pogoji, medtem ko se grožnje, ki jih za nas predstavlja, veliko lažje spreminjajo. Sovraštvo do tujca namreč ni posledica njegove drugačnosti, njegove tujosti; sovražnik, ki ogroža našo zamišljeno skupnost, je pravzaprav v nas. Sovražnost, ki jo čutimo do sovražnika, je v bistvu projekcija sovraštva, ki temelji na sovražnosti do samega sebe, na lastni nezmožnosti uživanja. Ali drugače, izbrisane sovražimo, ker zaradi lastne blokiranosti, zaradi lastne nesposobnosti ugoditi svojim željam in svojim užitek sovražimo sebe in to sovraštvo skozi za nas neznosno fantazijo o njihovem užitku, projiciramo na njih (Žižek 1987, Salecl 1994). Zato so grožnje, s katerimi nas ogrožajo, odvisne od nas samih, od naše nezmožnosti ugoditi lastnim željam in užitek. In s čim nas danes ogrožajo izbrisani? Ogrožajo nas z morebitnimi zahtevami po odškodnini, saj »vsi zahtevajo od te države zgolj eno – in to je denar!« (Pavel Rupar, 28. 10. 2003).

»Da bodo dobili ta denar zato, ker so napadli slovensko državo, ker so razbijali po državi – nekateri, to moram poudariti, ne vsi, - ker so odšli v druge kraje države in tam izvajali etnično čiščenje, ko pa so izgubili vse vojne, so prišli nazaj in bi radi z večino, ki je v tem parlamentu, slovensko državo izželi za 600 milijard« (Rudolf Petan, 29. 10. 2003).

Ogrožajo socialni položaj Slovencev. Ne le, da od Slovenije pričakujejo odškodnine, tudi v njeno blagajno ne prispevajo.

»To pomeni v bistvu 1 milijon na vsako slovensko družino. Če danes izglasujemo ta zakon, lahko rečem, da bo najboljše, da pozivamo naše slovenske družine, naj začnejo varčevati, da bomo v takšni ali drugačni obliki lahko to izplačali« (Rudolf Petan, 25. 11. 2003).

»Če sedaj preidem na področje odškodnin, kar seveda ljudi najbolj zanima in zaradi česar so tudi najbolj zrevoltirani. V Sloveniji narašča nezaposlenost, socialne razlike se večajo, razlike med regijami se povečujejo; napoveduje se ukinjanje delovnih mest, zaradi vseh pogojev, ki

jih bomo morali izpolniti zaradi vstopa v Evropsko unijo. Na drugi strani pa naj bi neki kategoriji državljanov, ki so špekulirali in ki so zapisani v tehničnem zakonu in jih ta sistemski zakon ne bo zajel – naj bi imeli neke možnosti zahtevati od te države velike odškodnine» (Alojz Sok, 2. 2. 2004).

»Nobeden ni plačeval davkov, služili pa so, saj so morali živeti. Marsikdo se vozi z dobrimi avtomobili, z mercedesi, nekateri so se celo sami hvalili, da se vozijo z mercedesi – od kod? Državi niso plačali niti tolarja davka, medtem ko Slovenec, slovenski državljan, mora plačati davek« (Zmago Jelinčič Plemeniti, 30. 12. 2003).

Ogrožajo kulturni razvoj in možnosti ohranjanja slovenske kulture in jezika, saj niti našega jezika ne znajo in bodo potem, ko bodo dobili status in denar *»bodo verjetno zahtevali še kar, da se slovenski jezik spremeni in zamenja s srbohrvaščino« (Zmago Jelinčič Plemeniti, 30. 12. 2003).*

»Kultura nekega naroda ni kakršno koli področje, ampak se prezentira narodna bit in je bila, je in bo ostala naš branik v boju za ohranitev Slovencev kot naroda. Pa vendar za kulturo ni denarja, letos ga je dvakrat manj kot v zadnjih obdobjih, se pravi, ga je vedno manj; za tako imenovane izbrisane pa nobena cena ni prevelika« (Rudolf Petan, 10. 2. 2004).

In nenazadnje izničujejo slovensko osamosvojitvev.

»Dejstvo je, da dejanja društva samo-imenovanih izbrisanih in njihovega pravnega predstavnika, bi lahko oziroma po naši oceni pomeni dejanje zoper osamosvojitvev Republike Slovenije. Lahko bi z drugimi besedami pomenilo tudi tožbo zoper osamosvojitvev Republike Slovenije« (Sašo Peče, 25. 11. 2003).

»K/er skozi vprašanje zgodbe izbrisanih, na glede na to, karkoli nekateri zagovarjate, spreminjamo sam osamosvojitveni akt, vrednote osamosvojitve, današnjo politiko Republike Slovenije in pa verjetno, kar je prav tako pomembno, seveda tudi prihodnost« (Sašo Peče, 10. 2. 2004).

»Bojimo se, da lahko v skrajni fazi takšne odločitve pomenijo tudi poskus razstavitve temeljnih vrednot naše državnosti, na katerih stoji naša država, in s tem tudi države same« (Nada Zupan, 28. 10. 2003).

Kakšno grožnjo po besedah poslancev torej pomenijo izbrisani? Oni ogrožajo oziroma izničujejo pogoje, norme, ki so zamišljeni kot temelj naroda. Rušijo zamišljeno definicijo naroda, ki jo sestavljajo neopredeljivi pojmi ali, kot pravi Praprotnik (1998: 60) *»brkljarije zgodovine«*. Te so v našem primeru **blaginja, kultura, jezik, naše vrednote, osamosvojitve**, ki so kot glavne oporne točke slovenstva bolj pomembne kot blaginja izbrisanih in večvredne kot njihove vrednote, jeziki in kulture. Čeprav so grožnje, ki so pripisane izbrisanim različne in se skozi čas spreminjajo, je njihov končni učinek enak. V preteklosti so izbrisani kot agresorji ogrožali naš obstoj in možnost zamišljanja skupnosti, danes spodjedajo glavne oporne točke našega zamišljanja. V obeh primerih so izbrisani sovražniki, ki ogrožajo sam obstoj našega naroda.

Dejali smo, da je sovražnik, ki je - tako kot narod - zamišljen, lahko le javni sovražnik. Kot posameznik je anonimen, neznan. Anonimnost posameznikov namreč omogoča, da si jih lahko zamišljamo kot sovražnike. Če bi takega anonimneža – npr. izbrisanega - srečali in osebno spoznali, bi lahko kaj hitro ugotovili, da nam ni sovražen. Njegov atribut sovražnika bi se sesul (Praprotnik 1998: 62). Sovražniki so vedno predstavljeni kot skupina anonimnežev, ki jih družijo neke pripisane jim skupne lastnosti. Kot skupini anonimnežev jim je mogoče nadeti kup oznak – mogoče jih je žaliti in razčlovečiti. Izbrisani so predstavljeni kot brezoblična množica, kot skupina zločincev, *»klavcev v Bosni«* (Zmago Jelinčič, 30. 12. 2003) ali tistih, *»ki so na listah morilcev«* (Franc Pukšič, 30. 12. 2003). Izbrisani so norci ali *»ubrisani«* (Zmago Jelinčič 2. 2. 2004), *»odpisani«* (Pavel Rupar, 30. 12. 2003). Predstavljeni so kot ne-ljudje, ki nimajo ne obraza ne morale, kar najlepše izraža naslednja izjava:

»V vsaki družbi so izmečki. Žal. Praviloma pa vse družbe težijo k temu, da zmanjšajo kvoto letih. S tem zakonom boste po naši oceni to kvoto teh izmečkov povečali. In ravno grozljivo je, da bo /.../ to slovenska država nagradila te osebke preko povišanih davčnih stopenj« (Sašo Peče, 29. 10. 2003).

Njihovi slabi nameni, nemoralnost in pokvarjenost odsevajo tudi v »špekuliranju« in poskusih »prevare« slovenske države.

»Škoda je, da v tem zakonu ne bomo preverjali, kdo od njih je zahteval državljanstvo Srbije, Hrvaške, Bosne. Zelo veliko jih je vmes, pa tam niso uspeli ali pa se jim finančno ni splačalo. In seveda so zdaj udarili tu v Sloveniji, češ bili smo ovde, evo sad čemo dobit još neke pare od te države« (Pavel Rupar, 28. 10. 2003).

»Zanimivo je tudi to, kako se je potem v nekaterih primerih dokazovalo stalno prebivališče. Nekdo, ki je prišel leta 1995 nazaj, je kot priče navedel ali člane svoje družina ali širšega sorodstva, ki so bili tukaj. Ti so rekli, da je bil ves čas tukaj ali pa da je samo začasno šel nekam malo naokoli. Zato je ta kategorija (izbrisanih op. T.Č.) pač narasla. Ampak če vse to seštejete, nikoli ne boste dobili številke 18 tisoč, ker veliko teh tako imenovanih izbrisanih, ki so odšli iz Slovenije, je pokopanih v Bosni, na Kosovu, na Hrvaškem, kjer so potem sodelovali v teh bojih in klanjih na ozemlju bivše Jugoslavije« (Janez Janša, 2. 2. 2004).

»Tukaj pa bi plačevali odškodnine v Banjaluko, v Beograd, v Prištino, mnogi imajo tu, kar je samo fiktivno, urejen status, ravno zato, ker pričakujejo te odškodnine« (Janez Janša, 10. 2. 2004).

Če sovražniki imajo obraz, potem je to obraz nekoga, ki ga lahko pripadniki zamišljene skupnosti prepoznajo kot sovražnika oziroma mu lahko pripišejo sovražnost. Kar nas spet pripelje do javne osebnosti. V našem primeru izbrisane poseblja Milan Aksentijević, nekdanji polkovnik Jugoslovanske ljudske armade (JLA) in njen predstavnik v takratni slovenski skupščini.

»Skupaj s polkovnikom Aksentijevićem so proti zakonu o obrambi, zakonu o vojaški dolžnosti, obrambnemu proračunu in številnim drugim ukrepom, ki so praktično osamosvajali Slovenijo, glasovali tudi večinsko poslanci Združene liste in Liberalne demokracije. Bili so zelo tesni politični zavezniki in še danes je zanimivo brati magnetograme s tistih časov, kako podpirajo eden drugega. Ta polkovnik Aksentijević je bil, po tisti stari zakonodaji, delegat v skupščini Republike Slovenije v letih 1990/1991, je tik pred vojno leta 1991 odšel oziroma je bil imenovan za poveljnika vojnoteritorialnega organa, ki naj bi, če bi ob napadu na Slovenijo

zmagala (JLA), prevzel del civilnih oblasti v državi namesto legitimno izvoljenih organov Slovenije. JLA na žalost nekaterih ni zmagala in gospod Aksentijević je odšel iz Slovenije, ne da bi odjavil stalno bivališče. Verjetno je mislil, da se bo v Slovenijo vrnil na tanku ali tako pač, da se bodo vrnil stari časi. Odšel je na Hrvaško, tam sodeloval v genocidni vojni naprej, napredoval, bil ujet in potem zamenjan. Svetovna javnost ga pomni po militantnih izjavah, ki jih je dajal» (Janez Janša, 28. 10. 2003).

Ker je Aksentijeviću, kot delegatu v skupščini in v javnosti najbolj izpostavljenemu vojaku nekdanje JLA, mogoče očitati sovražnost, je njegovo ime postalo sinonim za vse izbrisane. Vsem 18 tisoč anonimnežem so tako pripisane lastnosti, ki naj bi jih imel Aksentijević, in dejanja, ki naj bi jih storil. Gre za značilen primer posploševanja, ki je eno najbolj učinkovitih in najpogosteje uporabljenih orodij za ustvarjanje sovražnikov in ohranjanje ideje o ogroženosti naroda. Od tod je le majhen korak do pozivov k »trajni rešitvi problema«, izbruhov nestrpnosti, preganjanja in v skrajni fazi pogroma (Bielefeld 1998: 105-190). V slovenskem parlamentu smo lahko slišali naslednji predlog za rešitev vprašanja izbrisanih:

»Če bi bili mi pravna država, v tem primeru bi te ilegalce že davno izgnali, kajti ilegalci v državi nimajo kaj početi. Še posebej nimajo početi v državi ilegalci, ki delujejo proti državi, v kateri živijo« (Zmago Jelinčič Plemeniti, 30. 12. 2003).

4.1.2. »Mi« Slovenci in »naši« prijatelji

»Nočem izločiti, ampak najprej moramo mi, kot država Slovenija, poskrbeti za državljane Republike Slovenije, za njihove socialne in ekonomske pravice« (Janez Drobnič, 10. 2. 2004).

Ko poznamo »naše« sovražnike, ko vemo, kdo so in predvsem da »oni« so, je mogoče misliti tudi »nas«, nacionalni »mi«. Nismo »mi« razlog za obstoj »onih«, temveč so »oni« vzrok »našega« obstoja. Povedano drugače, brez fantazme sovražnika ni nacionalističnega diskurza, v katerem se poraja nacionalni »mi«. Sovražnik mora predstavljati dovolj veliko grožnjo, da lahko deluje kot kohezijski element, ki povezuje pripadnike zamišljene skupnosti. Šele ko vemo, kdo je sovražnik, lahko ljubimo svoj narod. »Mi« se v našem primeru konstituira kot protipol izbrisanim (in njihovim

prijateljem), ki ga predstavljajo Slovenci oziroma vsi tisti, ki na podlagi skupnih vrednot, kulture, jezika sanjajo pripadnost k občestvu naše zamišljene skupnosti. »Mi« združuje vse ne-izbrisane predstavnike naše zamišljene skupnosti, ne glede na socialne, demografske in druge razlike, ne glede na morebitna medsebojna razhajanja; »mi« združuje in povezuje grožnja, ki jo predstavljajo »oni«. Od tod pozivi za skrb in zaščito pravic Slovencev, v prvi vrsti tistih, ki so dali življenje za narod:

»Sramoten sklep naše države je, da nismo znali poskrbeti za status ljudi, ki so darovali življenja naši državi /.../ Žal pa sedaj tu urejamo povsem druge zadeve na povsem drugačen način. Imejmo že enkrat enak pristop do vseh naših ljudi, še posebej tistih, ki so dali največ za našo državo« (Andrej Vizjak, 25. 11. 2003).

Sledijo brezposelni, invalidi, upokojenci, ljudje v socialni stiski in druge ogrožene skupine oziroma Slovenci, ki so jim ali so jim bile kršene človekove pravice.

»Prav bi bilo, če bi se ta državni zbor ukvarjal s Slovenci in Slovenkami, ki delovnega mesta niso izgubili zaradi sebe, ne pa, da se ta državni zbor aktivno in pa zelo frekventno ukvarja z vprašanji tako imenovanih samoizbrisanih« (Sašo Peče, 25. 11. 2003).

»Med izbrisanimi so nekatere kategorije invalidov, gluhih, ki so izgubili službo v učnih delavnicah. V učnih delavnicah, kjer so nekateri delali 30 let, izgubili so službe, izgubili so vse. In tudi ti se oglašajo. Do teh ni nobenega razumevanja, pa so naši državljani, so v stiski, ampak za te ni časa« (Janez Drobnič, 2. 2. 2004).

»Torej pobudo za razpis predhodnega zakonodajnega referendumu vidimo tudi v tej luči, da bodo državljanke in državljani na referendumu vladajočim s svojim odgovorom dali vedeti, da niso v naši družbi prisotni le tako imenovani izbrisani, pač pa je še cela vrsta problemov, 13 tisoč dejansko izbrisanih invalidov, izbrisanih veteranov vojne za Slovenijo, če hočete tudi izbrisanih, še boljše zamolčanih pravic 100 tisočih znotraj prostovoljnega zdravstvenega zavarovanja, vseh tistih, ki plačujejo premijo, pa jim to ne bi bilo potrebno. Gre za torej starejše od 75 let, invalide, tiste, ki prejemajo penzije pod 45 tisoč, celo vrsto drugih, za katere pa aktualna oblast nima posluha« (Majda Zupan, 10. 2. 2004).

»Koliko je nerešenih odločb razlaščenec, je ustavno sodišče odločilo in zakoni velevajo, da jim je treba popraviti krivico, da ne govorimo stanovalcev v teh že vrnjenih zadevah, pa jim tudi ne znate in nočete rešiti in ne prisluhnete njihovim težavam! Koliko je ljudi, ki čakajo na svojo pravico še z Golega otoka, Kočevskega Roga?« (Pavel Rupar, 10. 2. 2004).

»Kako je mogoče, da pri teh srhljivih zgodbah teh ljudi, ki se imajo za izbrisane, pozabljamo na srhljive zgodbe Slovenk in Slovencev, državljanek in državljanov te republike, ki so prizadeti v svoji pravici šli na ustavno sodišče in tam dobili zadoščenje. Ampak vi ignorirate njihovo pravico do enakosti pred zakonom /.../ Ali vas prav nič ne zadane, recimo, odločba ustavnega sodišča iz leta 1997, kjer je ustavno sodišče ugotovilo neskladnost z ustavo 10. člena zakona o dohodnini, zaradi neizvzemanja od obdavčenja zneskov, ki jih mora roditelj nameniti preživljanju svojega otroka v smislu življenjskega minimuma. Gre za to, da Slovenija, kot dobro vemo, ima od leta 1994 naprej negativno rast, da torej slovenski narod počasi odhaja s tega sveta. Gre torej za eno izredno pomembno stvar za našo nacionalno substanco« (Miha Brejc, 25. 11. 2003).

Pri naštevanju vrste krivic, ki se dogajajo Slovincem in ki bi jih morali najprej odpraviti, se poslanci pogosto opirajo na pisma »navadnih ljudi«. Uporabljajo jih za nekakšen dokaz »slovenske« podpore njihovemu delu in obenem kot alibi za vse izrečeno, saj *»se ti ljudje sprašujejo: Kaj pa smo mi? Mi pa smo državljani te države, nekateri 70, 80 let, pa očitno nismo enaki«* (Janez Janša, 2. 2. 2004).

Gospa, katere pismo o socialni stiski je med drugimi prebral Janša (2. 2. 2004), še pravi: *»Ali je za nas Slovence Slovenija mačeha? Ravno tako se mi Slovenci počutimo, da smo izbrisani v svoji tako lepi opevani svobodni Sloveniji. Vsaka država naj najprej poskrbi za svoje ljudi, šele potem nudi pomoč tudi drugim. Tu pri nas pa je ravno obratno«.*

Navajamo še primer upokojenca, ki naj bi pisal več poslancem in med drugim pravi: *»Razpravljate o izbrisanih – najprej naj država povrne sredstva nam, upokojencem, ki ste nam jih ukradli po 161. členu zakona o pokojninskem zavarovanju, in to vsem, ki smo se upokojili v letih od 1996 – 1999«* (Janez Janša, 2. 2. 2004).

Poslanec Franc Pukšič (10. 2. 2004) pa je po lastnih besedah celo med razpravo dobil SMS sporočilo, ki ga je potem tudi prebral: *»Saj človek ne more verjeti! Kaj pa ostali izbrisani? PCP – ji, špediterji, brezposelni, ki jih je državni zbor izbrisal s parimi besedami, zapisanimi v zakonu. Odvzeli ste nam ustavno pravico, ki se ji reče ustavna pravica do dela. S tem ste tisoče ljudi pahnil v obup. Zakaj pa za nas niso sprejeli tehničnega zakona?«*.

Dejali smo, da so meje zamišljene skupnosti spremenljive, kar ne pomeni, da država vedno znova riše meje svoje suverenosti. Meje zamišljene skupnosti so meje, ki ločujejo »nas« od »onih«. Lahko jih razumemo kot nekakšne prepovedi, ki omogočajo zamišljanje skupnosti; kot fantazme, ki omogočajo ustvarjanje sovražnika in nacionalnega »mi« (Praprotnik 1998: 62). V našem primeru se »mi« širi preko meja države in zgodovine ter vključuje tako Slovence po svetu kot naše prednike - pregnance ter žrtve pobojev po drugi svetovni vojni. Ker so del »nas«, naše tovarišije, naše krvne bratovščine, so njihove težave resnejše zato imajo, razumljivo, prednost pred izbrisanimi.

»Žrtve vojnega nasilja, slovenski državljani, sem jih naštel, kateri so, taboriščniki, ukradeni otroci, politični zaporniki, delovni deportiranci dobivajo po zakonu drobiž, pa nimajo nobene možnosti iztožiti več. Krivi pa so samo zato, ker so bili Slovenci« (Rudolf Petan, 28. 10. 2003).

»Seveda, zanima me tudi, zakaj ni enake vneme na strani vlade, da prizna za nazaj te pravice tudi Slovincem, ki živijo po svetu in so bili izbrisani 50 let in 23. 12. 1990 niso mogli imeti stalnega bivališča tukaj, ker so bili že prej 50 let izbrisani« (Janez Janša, 29. 10. 2003).

»Mnogi od nas, Slovenci smo bili izbrisani dolga leta, ta vaš prejšnji režim je zato poskrbel, in osebno sem bil izbrisan 50 let. Pa se mi do danes še ni nihče opravičil, nobene tožbe še nisem vložil ali kaj podobnega, čeprav bi bila kakšna možnost« (Jožef Bernik, 28. 10. 2003).

»Sprašujemo se v Novi Sloveniji, kdaj bomo obravnavali vse enako. Kaj pa s tistimi, ki so bili izbrisani leta 1945 in so izbrisani že 50 let? Pa ne samo s seznama, kajti ti ljudje več ne živijo. Njihov status še vedno ni urejen« (Janez Drobnič, 28. 10. 2003).

»Mi« oziroma naša zamišljena skupnost ima tudi prijatelje. Prijatelji so tisti tujci, ki so se v nasprotju z izbrisanimi prilagodili; ki so torej zaprosili za slovensko državljanstvo in imajo danes slovenske potne liste. Omenjeno dejstvo je dovolj, da jih je mogoče videti kot prijatelje. V primerjavi z izbrisanimi so lojalni Sloveniji, zato so »naši«; so del nacionalnega »mi« in prav tako kot »pravi Slovenci« potrebujejo zaščito pred grožnjami izbrisanih.

»Okoli 150 tisoč danes slovenskih državljanov je status Slovenca v začetku 90-ih let brez problemov uredilo. Te lahko mirno ocenimo kot lojalne slovenske državljane, ki spoštujejo slovensko državo in njeno zakonodajo« (Igor Štemberger, 28. 10. 2003).

»Tisti državljani, ki so si v času osamosvojitve in po njej uredili vprašanje stalnega prebivališča in so prihajali iz nekdanje skupne države, ki niso imeli urejenega bivališča in so si to uredili, tudi državljanstvo in stalno bivališče, so seveda v tem primeru postavljeni v slabši položaj. In te osebe bodo ravno tako plačnice ogromnih zneskov za tiste, ki se pač niso izkazali za lojalne tej državi« (Janez Drobnič, 1. 9. 2004).

»Ampak oprostite, 200 tisoč slovenskih državljanov je iz bivših republik Jugoslavije. Jaz sem bil zelo krivičen do njih takrat, ko mi je bilo narobe in krivo, da smo jim dali državljanstva in se jim opravičujem na javnem mestu. Ampak s časom, ko sem pa videl, da ste jih pravzaprav vi najbolj nategnili, vsi ki ste to omogočili, ker jim niste dali normalnega življenja se mi pa smilijo ti ljudje. Smilijo se mi. Ti ljudje danes prihajajo tudi do nas in nam govorijo besede: trpeli smo, zelo smo trpeli, nismo vedeli ali bi postali državljani Slovenije ali ne, smo nasedli obljubam o dobrih stanovanjih, o službah. Nasedli so obljubam o lepem življenju. Danes je to največja revščina, ki je v Sloveniji« (Pavel Rupar, 30. 12. 2003).

Naši prijatelji so tako kot izbrisani neka posplošena skupina ljudi, katerih število se spreminja in je med 100 in 200 tisoč. Spremenljivo število zamišljenih prijateljev je povezano z njihovo prav tako spremenljivo in zamišljeno kvaliteto (Bielefeld 1998: 148), ki temelji na dejstvu, da so ti ljudje sprejeli slovensko državljanstvo. Njihove kvalitete – lojalnost in dobre namene – z lastnim zgledom in zgledom svoje družine pokaže eden od poslancev, ki pooseblja naše prijatelje.

»Nekaj besed bi rekel v imenu tistih, nekako bi nadaljeval, kar je omenil že gospod Jelinčič, v imenu tistih 172 tisoč, ker sem tudi jaz eden od njih. Vsem nam je bilo jasno, da gre za spremembo v prostorih, v katerih živimo. Da je treba svoj status nekje urediti. Nobenih špekulacij. Vložili smo tisto, kar je bilo potrebno, vloge in določene dokumente, da smo po treh, štirih mesecih dobili državljanstvo. Meni se smilijo tisti, ki jim ni bilo jasno. In dandanes jim ni jasno /.../ Samo tisti špekulanti, ki so bili špekulanti, se mi ne smilijo. Tisti zaslužijo – bom grd, bom rekel – kazni, a zdaj jih moramo božati« (Ivan Mamić, 25. 11. 2003).

»Moj sin je bil tudi izbrisan. Samo, ker ni imel špekulantskih namenov, se je potrudil, da je čim prej dobil državljanstvo in ga je dobil. In normalno živi kot vsak drug. Se pravi, če je on dobil, bi lahko tudi vsak drug dobil, samo če je imel interes« (Ivan Mamić, 10. 2. 2004).

Poudarjanje prijateljstva tistih, ki so prišli iz novonastalih držav na območju nekdanje Jugoslavije in so sprejeli slovensko državljanstvo, odkrije, da so naši prijatelji kljub lojalnosti v osnovi tujci. So Slovenci, vendar ne »pravi«, temveč tisti, ki smo jih pripustili v našo zamišljeno skupnost. So prilagojeni, vendar še vedno tujci, le da so, v nasprotju z izbrisanimi, »lojalni tujci« (Jožef Jerovšek, 30. 12. 2003). Kot tujce jih lahko kadar koli na novo ovrednotimo, kar pomeni, da v nekem drugem kontekstu morda ne bodo več naši prijatelji, temveč sovražniki. Po Bielfeldu (1998: 125) so namreč tujci neka brezoblična skupina ljudi, do katere nikoli ne ostanemo ravnodušni, temveč jo ocenjujemo. Kadar koli jo lahko sprejmemo medse ali odrinemo na obrobje. Kako bomo ovrednotili tujce - kot prijatelje ali sovražnike,- je odvisno od vsakokratnega konteksta in predvsem od političnih ciljev. Konstituiranje novih sovražnikov je vedno povezano s političnimi cilji (Marković 1997: 27–36). To se je pokazalo tudi v našem primeru, ko je prijateljstvo naših prijateljev s pojavom novih sovražnikov začelo bledeti.

»Tisti, ki danes v Sloveniji vladate 11 let, vladate zato, ker je bilo leta 1991 podarjenih 200 tisoč novih državljanstev. Vladavino bi sedaj radi podaljšali tako, da na račun slovenskih davkoplačevalcev nabavite še kakih 20, 30 tisoč dodatnih državljanov« (Janez Janša, 25. 11. 2003).

Boj s političnimi tekmeci je postal pomembnejši kot prijateljstvo prilagojenih tujcev, zato so ti nenadoma postavljeni ob bok izbrisanim, torej sovražnikom. Med sovražnike pa sodijo tudi vsi tisti, ki izbrisane zagovarjajo, jim pomagajo ali so jim naklonjeni.

4.1.3. Prijatelji »onih« so »naši sovražniki

»Nekdo, ki je streljal po naših, ki pljuva še danes po državi, da smo necivilizirana država, ne zna pa niti slovenskega jezika /.../ takšen človek bo pa tukaj kraljeval kot nek kralj na Betajnovi, seveda mu bo minister Bohinc, ki bi že zdavnaj moral leteti s tega položaja, mu bo pa seveda štango držal in seveda kolegi iz Združene liste in pa kolegi iz Liberalne demokracije, pa da ne pozabim teh treh četrtin iz Stranke mladih in pa Desusa« (Zmago Jelinčič Plemeniti, 30. 12. 2003).

Ko prepoznamo ključnega sovražnika naše zamišljene skupnosti, se krog sovražnikov začne širiti na vse tiste, ki so z njim kakor koli povezani; so na primer v sorodu ali pa jih povezujejo kakšne druge skupne značilnosti, v končni fazi se v sovražnike prelevijo vsi, ki mislijo drugače od »nas« (Marković 1997: 29–36). Sovražniki kaj hitro postanejo tisti posamezniki ali skupine, ki so prepoznani kot prijatelji našega sovražnika. Delitev »mi« – »oni« je delitev na dva pola, ki izključuje nasprotno stran skladno z maksimo: kdor ni z nami, je proti nam. Vmesne poti ni. Po besedah vodje tedanje opozicije in današnjega premierja Janeza Janše ima naša zamišljena skupnost še večje sovražnike, kot so izbrisani, saj *»smo prepričani, da v Sloveniji nimamo izbrisanih, imamo pa seveda prebrisane oblastnike z dvojno moralo, ki v tem primeru delujejo proti lastnim državljanom«* (Janez Janša, 30.12. 2003).

V našem primeru so v taboru »onih«, sovražnikov stranke vladne koalicije, ki so zagovarjale sprejem zakona, ki bi uredil status izbrisanih, pravni zastopnik izbrisanih, nekdanji ustavni sodnik Matevž Krivic, varuh človekovih pravic Matjaž Hanžek ter vse civilnodružbene pobude, ki so zagovarjale pravice izbrisanih. Med sovražniki so se znašli celo mediji (RTV SLO, Mladina, Dnevnik, Večer), določene oddaje (Odmevi) in nekateri novinarji (Miha Lamprecht). Skratka, naši sovražniki so postali vsi posamezniki in institucije, ki so zagovarjali ali kakor koli podpirali izbrisane, čeprav je bilo največ argumentov usmerjenih proti vladajoči koaliciji, ki je omenjene zakone pripravila. Za vse

zgoraj omenjene skupine velja podobno kot za izbrisane: pripisano jim je sovraštvo do našega naroda vse od osamosvojitve naprej. Na strani agresorjev so bili že pred in med osamosvojitvijo, zavezništvo pa se je ohranilo vse do danes.

»Toda rad bi se dotaknil, da žal tovrstno delovanje, torej tistih, po naši oceni povzpetnikov, ki so bili pred desetimi in nekaj leti še izključno, tako na vsebinski, kakor pravni ravni na strani Jugoslavije, torej v nasprotju z osamosvojitvijo Republike Slovenije, danes pa na nekaterih najpomembnejših mestih, kjer imajo žal vse niti in pa škarje v rokah, niso edini in pa osamljeni v politiki. Ostali privrženci velike Jugoslavije, kapitala in podobnih stvari so se tako razkropili v medije in različne institute za človekove pravice in podobne glasogovornike o miru in poštenju, ampak saj verjetno poznate tisto, boj se tistega, ki sam za sebe trdi, da je izključno on pošten« (Sašo Peče, 10. 2. 2004).

»Toliko nestrpnosti do vsega, kar je ustvarilo slovensko državnost, že dolgo nismo doživeli. Zadnji meseci so bili v tem rekordni. To letošnje govorjenje o krivicah, povzročenih z osamosvojitvijo, prihaja iz istih političnih logov, iz katerih je leta 1990 in 1991 prihajalo nasprotovanje slovenski samostojnosti« (Janez Janša, 30. 12. 2003).

»Namesto da bi parlament razpravljajal o morebitni vojni škodi, ki jo je Slovenija utrpela takrat, ko je šlo za agresijo Jugoslovanske armade na Slovenijo, se sedaj pogovarjamo, kako bi Slovenija zagotovila denar nekaterim, ki niso imeli posluha za Slovenijo, niti, da bi postali državljani, ali kakor koli drugače. Celo v tem je mogoče razumeti, da je prizadevanje vladajoče koalicije, da bi se kar najbolj izdatno oddolžili tistim, ki so se celo norčevali v času osamosvojitve ali pred osamosvojitvijo« (Janez Drobnič, 10. 2. 2004).

»Ugotavljam, da predlagani zakon ni nič drugega, kot da hoče nekako izpeljati projekt rehabilitacije nekdanjih oficirjev, pripadnikov JLA, ki so se najprej borili proti Sloveniji, ki so kasneje z JLA zavestno odšli iz Slovenije, so se borili proti Hrvaški, potem proti Bosni in Hercegovini in tako naprej, danes pa se jim kolca po slovenskih pokojninah« (Branko Kelemina, 28. 10. 2003).

S tem, ko se borijo za pravice sovražnikov, namesto da bi najprej poskrbeli za delovna mesta, socialno varnost in blaginjo svoje tovarišije, zagovorniki izbrisanih ogrožajo in

izkoriščajo svoj narod. So sovražniki najhujše vrste – domači izdajalci – saj, »kaj je hujšega kot izkoriščati svoj lasten narod. In to počnete vsak dan s tem, ko jim ne zagotavljate, ker imate vse inštrumente v rokah, niti delovnih mest, niti jim ne plačate tistega kar delajo in tako naprej. Skratka, kršenj pravic Slovencev, svojega lastnega naroda – kolikor hočete« (Branko Kelemina 28. 10. 2003).

»Sprašujemo, kje so druge pomembne teme, za katere ne skličete izredne seje. Kje je zakon o dohodnini, ki je bil ravno tako razveljavljen z odločbo ustavnega sodišča, pa ga čakamo že sedem let. Mnogi slovenski državljani plačujejo neupravičeno visoko dohodnini zaradi tega, ker se vam pa tu nič ne mudi. Vsi, ki so v vladi, so prisegli, da bodo delali za blaginjo Slovenije in vseh njenih državljanek in državljanov. Ugotavljamo, da v zadnjih mesecih vladajoči delajo predvsem za blaginjo tako imenovanih izbrisanih, na prisego pa so pozabili« (Janez Janša, 10. 2. 2004).

»Ista miselnost, ki je leta in leta, desetletja in desetletja odlivala slovensko akumulacijo, da so se gradile proge in ceste Beograd-Bar, stadioni po Beogradu in po Prištini. Slovenska metropola pa še danes nima spodobnega stadiona, danes gradimo na kredite avtoceste in še vedno gradimo spodobno narodno in univerzitetno knjižnico. Prej pa se je s slovenskim denarjem naredilo te knjižnice od Prištine do Titograda. Ista miselnost, ki je takrat kradla iz žepov slovenskih davkoplačevalcev, je danes na oblasti« (Janez Janša, 10. 2. 2004).

»Nihče izmed vas nikoli ni izpostavil pravico do dela državljanov in pa državljanek /.../ dejstvo pa je, da je zelo žalostno /.../ da vas ne zanima socialna situacija v naši državi in da vas izključno zanimajo kapitalski interesi v povezavi z izbrisanimi« (Sašo Peče, 10. 2. 2004).

»Naši kmetje so večinoma v Sloveniji mali kmetje, so si morali sami vso povojno dobo plačevati socialna zavarovanja in bolniško zdravljenje. Zdaj dobivajo nekaj nad 30 tisoč tolarjev pokojnine, nimajo regresa, nimajo varstvenega dodatka, nimajo denarne pomoči za tujo pomoč in postrežbo kot ostali. Vi pa o izbrisanih, o njihovih domnevnih pravicah« (Janez Janša, 2. 2. 2004).

»Oficirji, ki niso prestopili v slovensko vojsko, imajo vsaj za 40 odstotkov boljše pokojnine, kot tisti, ki so prestopili v slovensko vojsko. Ja, to je fakt. Pojdite si pogledat podatke, kako je.

Zato, ker pač bolj ljubite tiste, ki naskakujejo slovensko državo ali so jo naskakovali» (Janez Drobnič, 10. 2. 2004).

V podkrepitev zgornjim trditvam služi kopica konkretnih primerov navadnih ljudi, do katerih se država obnaša kot mačeha in jim iz »žepov vleče tiste zadnje tolarčke, ki jih imajo« (Branko Kelemina, 28. 10. 2003), množica primerov »opeharjenih, ogoljufanih, razočaranih, okoli prenesenih Slovenk in Slovencev, vseh tistih, ki so od razlaščenec, do tistih, ki še vedno ne vedo, kako živeti v stanovanjih po denacionalizaciji, še vedno ne vedo, kako najti službe, tvegate ljudi, ki ste jim pobrali pokojnine, ki ste jim pobrali plače« (Pavel Rupar, 2. 2. 2004); skratka vseh tistih, ki so jih vladajoči izkoristili in tako ogrozili njihovo preživetje.

»Jože K. izpod Hruške, to je kraj v Kamniku, da se ne bi kdo smejal temu kraju. Vzoren podjetnik, poslovnjež, tako kot veliko Slovencev, vse ste jim pobrali z obrestmi, s krediti raznih bank, z odnašanjem materialnih koristi – gospod Bohinc, minister, je sam osebno odnesel od njega pet televizorjev in nekaj videorekorderjev. Nikoli in nihče mu jih ni plačal, to je dokazljivo« (Pavel Rupar, 10. 2. 2004).

»Ivica Podlipnik, ena izmed mnogih žena v Kranju, ki si je v tekstilni tovarni, pa so še druge tudi, prislužila 70, 80 tisoč na mesec, 50 tisoč pa je bila najemnina in stroški in ni mogla plačevati in ste jo vi, gospodje, vrgli na cesto« (Pavel Rupar, 10. 2. 2004).

Če izbrisani s svojimi zahtevami na nek način »tožijo državo« (glej stran 59) in spodjedajo temelj našega naroda – osamosvojitve, potem je zavzemanje vladne koalicije (in drugih Slovencev) za zaščito pravic izbrisanih razvrednotenje osamosvojitve »*par excellence*«. Je poskus prevrednotenja zgodovine, »*spreminjanja osamosvojitve in razvrednotenja vseh temeljev, na podlagi katerih se je Slovenija odločila za samostojno državo*« (Sašo Peče, 28. 10. 2003). Je poskus uničenja zamišljene skupnosti kot take, kar je zadnje, kar bi lahko pričakovali od pripadnikov te iste skupnosti.

»Res je, Liberalna demokracija je dobila mandat za vodenje te države, ni pa dobila Liberalna demokracija mandata za uničenje države. Zato v Slovenski nacionalni stranki kritiziramo, ker se bojimo, da bodo vaše odločitve Liberalne demokracije in pa vlade na

področju financ, na področju vseh ostalih, tudi na današnjem področju, pokopale, žal pokopale to državo» (Sašo Peče, 30. 12. 2003).

»Treba je uničiti Slovenijo! Jaz ne bom več govoril, da gre tukaj za neumnost, ne more biti tako velike neumnosti, ne more biti. Po moje gre za namerno rušenje samostojnosti in pa neodvisnosti Republike Slovenije. Namerno! Kako drugače, bi lahko pojasnjeval vse te neumnosti, ki ji slišimo tukaj in vse to jokajoče stokanje nad krivicami, ki se godijo nekim tujcem« (Zmago Jelinčič Plemeniti, 30. 12. 2003).

»Vse to, kar ste storili, počnete s ciljem, da rušite ustavni red in pravno državo, da dajete občutek izrednih razmer, da povzročate revolucionarno stanje, ko bodo za dosego teh ciljev verjetno dovoljena vsa sredstva« (Jože Tanko, 10. 2. 2004).

»Da je vsaj v tem primeru opozicija tista, ki teži k temu, da bi vrednote osamosvojitve in pa prihodnost Republike Slovenije zadržali v lastnih rokah, in da je vlada Republike Slovenije pripravljena, tako zgodovino kot sedanost in pa tudi prihodnost spremeniti za prijaznost do nekaterih, ki prihajajo iz drugih okolij« (Sašo Peče, 10. 2. 2004).

Sovražnike je, kot smo pokazali na primeru izbrisanih, mogoče žaliti, zmerjati, jih razčlovečiti. Čeprav so prijatelji izbrisanih ali domači izdajalci predstavljeni kot hujša grožnja naši zamišljeni skupnosti, pa je bilo žaljivk na njihov račun precej manj kot na račun izbrisanih.

»Ampak ne, pripravljene ste počepniti, poklekniti, hlače dati do kolen in se pustiti, da vam karkoli kdo naredi. Hudičevo žalostno je, da nam vladajo taki ljudje, ki po drugi strani ne naredijo ničesar proti gospodarskemu kriminalu, proti revščini, proti temu, da mladi nimajo kam iti, proti mamilom, proti ničemur« (Zmago Jelinčič Plemeniti, 30. 12. 2003).

»Danes je proti referendumu govorila cela vrsta pravičnikov; bilo jih je ogromno in eden je bil bolj pravičen od drugega. In že sveto pismo pravi, boj se pravičnikov, ravno tisti so vir največjega zla. In ravno ti pravičniki so danes obtoževali nas, ki smo podpisniki zahteve po referendumu, da smo ksenofobi, nacisti, nestrpneži. Treba je pa povedati, da so bili najbolj goreči nacisti v drugi svetovni vojni ravno pravičniki. Ravno tisti, ki so pod »Anschlussom«

prišli v okrilje nacizma, so bili potem najbolj goreči in po Sloveniji so delali največ zla»
(Zmago Jelinčič Plemeniti, 30. 12. 2003).

Izbrisane oziroma anonimne tujce je veliko lažje neposredno napadati, blatiti in žaliti kot politične nasprotnike, ki so v javnosti tudi bolj prepoznavni kot izbrisani. Je tudi bolj tvegano, saj imajo politični tekmeci znotraj zamišljene skupnosti precej večjo moč kot izbrisani. Prijatelji izbrisanih so del političnega sistema in lahko kot enakovreden nasprotnik sodelujejo v političnih igrah in tekmujejo za oblast, medtem ko so izbrisani v najboljšem primeru samo tujci, zaradi česar so vedno priročna igrača igralcev političnih iger oziroma tekmecev za oblast.

.....

Z analizo nacionalističnega diskurza smo pokazali, kako so slovenski poslanci med oktobrom 2003 in septembrom 2004 v razpravah soustvarjali diskurzivno formacijo (diskurz) o izbrisanih ter tako soodločali, kaj je mogoče misliti in reči o izbrisanih, kaj je mogoče vedeti o njih in kakšne prakse so za njih primerne in sprejemljive. Pokazali smo, kako so poslanci tedanje opozicije ter nekateri posamezniki koalicijskih strank izbrisane predstavljali kot sovražnike in grožnjo vsemu, kar je slovenskega. Ena zelo pomembnih okoliščin poslanskih razprav o izbrisanih je, da so potekale v predvolilnem letu in zato služile nabiranju glasov opozicije pred državnozborskimi volitvami novembra 2004. Demoniziranje izbrisanih je mogoče razumeti kot del predvolilne taktike, s katero naj bi pri volivcih zbudili nacionalistična čustva ter posledično očrnili zagovornike izbrisanih, to je predvsem stranke in posameznike takratne vladajoče koalicije.

Predvolilna tekma ni in ne sme biti opravičilo za izbruh nacionalizma v slovenskem parlamentu. Neodgovorno je tudi trditi, da se volivci zavedajo predvolilnih političnih prijemov, kar naj bi zmanjšalo težo podpihovanju nestrpnosti do izbrisanih ter zmanjšalo odgovornost politikov za posledice njihovih dejanj. **Neposredna in najbolj vidna posledica obravnavanega nacionalističnega diskurza je podaljševanje neustavnega stanja.** Slovenski poslanci so z zanikanjem ustavno zagotovljenih pravic izbrisanih legitimirali neenakost. Z gotovostjo lahko trdimo, da so prispevali tudi k ustvarjanju

podobe izbrisanih kot sovražnikov slovenskega naroda in tako legitimirali sovražnost do izbrisanih. DZ je bil sicer zgolj eden izmed forumov, na katerih se je razpravljalo o vprašanju izbrisanih, vendar ga od drugih forumov ločujeta vsaj dve pomembni značilnosti. Prvič, to je zakonodajni organ, ki mu je Ustavno sodišče Republike Slovenije naložilo, da reši neustavno stanje, ki ga je z izbrisom leta 1992 povzročila tedanja vlada. Drugič, ker ima zakonodajno oblast, je to forum, ki ga mediji ves čas spremljajo. DZ bo v prihodnosti moral odločiti o usodi izbrisanih in takrat lahko ponovno pričakujemo javne razprave o tem vprašanju. Če nič drugega, bo zahvaljujoč poslancem opozicijskih strank in nekaterim posameznikom koalicijskih strank, ki so konec leta 2003 in v letu 2004 razpravljali o izbrisanih, v novih razpravah nadvse normalno in sprejemljivo misliti in govoriti o izbrisanih kot o naših sovražnikih; kot o *»izmečkih«* (Sašo Peče, 29. 10. 2003), *»klavcih v Bosni«* (Zmago Jelinčič, 30. 12. 2003), tistih *»ki so na listah morilcev«* (Franc Pukšič, 30. 12. 2003) ali *»ubrisanih«* (Zmago Jelinčič 2. 2. 2004) in *»odpisanih«* (Pavel Rupar, 30. 12. 2003).

SKLEP

Pričujoče delo je poskus analize izbranega diskurzivnega dogodka, to je parlamentarnih razprav o izbrisanih, kot družbene prakse, kar je v našem primeru nacionalistični diskurz. Fairclough ter Laclau in Mouffova obravnavajo diskurz kot posledico hegemonističnih bojev za pomen. Hegemonistični boji niso razumljeni kot dominacija, temveč kot nekakšna pogajanja med družbenimi skupinami. Izid teh pogajanj je naturalizacija oziroma bolj ali manj začasna utrditev pomena, čemur pravimo diskurz. S takšno, sicer zelo široko opredelitvijo diskurza bi se strinjali vsi v nalogi obravnavani avtorji, Foucault, Fairclough ter Laclau in Mouffova, čeprav se med seboj razlikujejo po tem, kaj tvori diskurz. Foucault in Fairclough diskurz opredeljujeta kot zaprto strukturo, pri čemer po Faircloughu vanjo sodi le tisto, kar je bilo napisano ali izgovorjeno, po Foucaultu pa vse, razen materialnih objektov kot takih. Za Laclauja in Mouffovo je diskurz odprta struktura, ki zajema vse od govornih dejanj do materialnih objektov; je vedno odprto polje, ki se vzpostavlja kot vedno znova neuspešen poskus premagovanja polja diskurzivnosti ali svoje zunanosti, ki je urejena na enak način kot diskurz.

V nalogi smo združili oba pristopa. Diskurz obravnavamo skladno s teorijo Laclauja in Mouffove kot proces vedno neuspešnega vzpostavljanja strukture, ki pa je strukturirana tako, kot je v svoji teoriji zastavil Foucault in po njem povzel Fairclough. Kaj je po našem mnenju prednost tega združevanja; kaj smo s tem dobili? Dobili smo metodološko podlago, ki nam omogoča analizo enega samega diskurzivnega dogodka kot spreminjajoče se prakse. Zakaj omenjene pristope združujemo? Ker nihče izmed avtorjev, ki smo jih obravnavali, ne ponuja takšne metodološke rešitve. Za Laclauja in Mouffovo je diskurz zgolj teoretsko vprašanje, s konkretno izpeljavo analize se ne ukvarjata. Foucault je obravnaval celo paleto raznovrstnih dogodkov in praks, pri tem pa se je osredotočal na med njimi porajajoče se zakonitosti, na podlagi katerih je razvil svojo teorijo diskurza. Metodološko rešitev za analizo enega izbranega diskurzivnega dogodka ponuja le Fairclough, ki je Foucaultovo strukturo diskurza prenesel v polje retorike. S tem pa je izgubil subjekt, ki je po Foucaultu (tudi Laclauju in Mouffovi) proizveden v diskurzu in ne proizvajalec diskurza, kot ga obravnava Fairclough. Po drugi strani pa je obravnava diskurza kot retorične strukture omejena le na besedila. Z odpravo omenjenih

pomanjkljivosti, pri čemer smo se naslonili na Laclauja in Mouffovo, dobimo model, po katerem je mogoče diskurz obravnavati kot strukturo (tvorijo jo diskurzivni dogodki, diskurzi, red diskurza in diskurzivna formacija) in analizirati kot proces, ki omogoča vedno nove interpretacije.

Tako smo razprave poslancev o izbrisanih lahko obravnavali kot specifično artikulacijo, ki skozi ustvarjanje sovražnikov in njihovo izključevanje »upomenja« narod – središčno točko ali vozlišče nacionalističnega diskurza. Enako bi lahko obravnavali tudi druge diskurzivne dogodke, povezane z izbrisanimi, na primer proceduralne zaplete, referendumске pobude, posamezna glasovanja ipd., kar pa po našem mnenju ne bi bistveno spremenilo naše analize. Dejali smo že, da je analiza diskurza interpretativna, kar pomeni, da bi drug avtor lahko izpostavil nek drug diskurz znotraj obravnavanega reda diskurza. Mi smo videli in izpostavili izjave poslancev, značilne za nacionalistični diskurz, ki jih lahko razdelimo v tri kategorije. V prvi so izjave, ki služijo ustvarjanju slike sovražnika; v drugi izjave, ki na podlagi slike sovražnika ustvarjajo sliko enotnega naroda; in v tretji tiste izjave, ki prijatelje sovražnikov umeščajo med sovražnike. Omenjene kategorije izjav so po našem mnenju prevladale v razpravah. Da je bil nacionalistični diskurz v slovenskem parlamentu prevladujoč, sklepamo ne le zaradi števila poslancev iz večine strank (poleg takratnih opozicijskih še dve stranki takratne vladne koalicije), ki so navajali takšne izjave, temveč tudi zato, ker so le-te služile za ohranitev »statusa quo«, kar pa je v primeru izbrisanih neustavno stanje, ki se vleče vse od časa slovenske osamosvojitve, ko smo Slovenci dobili svojo državo.

Pomanjkljivost takšne metode je, da ne zajema celotne diskurzivne formacije o izbrisanih. Dejali smo, da bi za to morali analizirati množico diskurzivnih dogodkov, diskurzov in diskurzivnih redov. Šele celovita analiza posameznih diskurzivnih redov, poleg političnega še, na primer, medijskega, civilnodružbenega in pravnega, ter odnosov med njimi bi dala sliko celotne diskurzivne formacije o izbrisanih.

Kaj smo pokazali z našo analizo diskurza? Pokazali smo, kako so poslanci predstavljali izbrisane, nas, državljane in njihove volivce, ter svoje politične nasprotnike. Ne le, da so poskrbeli za ohranjanje neustavnega stanja, s čimer so po našem mnenju legitimirali

neenakost, kar se nam zdi bolj zaskrbljujoče je, da so legitimirali sovraštvo do izbrisanih. Če se je pred tem žaljenje in verbalno pljuvanje po v Sloveniji živeči skupini tujcev zdelo nepredstavljivo in neizgovorljivo, je po parlamentarnih razpravah o izbrisanih normalno ali vsaj prav nič sporno. Poslanci so izbrisane predstavljali kot skupino sovražnikov, ki je ob osamosvojitvi ogrožala Slovenijo in Slovence ter to z drugimi sredstvi počne še danes. Zato jih je mogoče zmerjati, žaliti. Lahko pa bi jih, kot je predlagal eden od poslancev, kar izgnali. Od tod do dejanskega izbruha nasilja ni daleč, tako vsaj kažejo izkušnje nedavnih vojn v naši neposredni bližini. Kot pravi Kuzmanić (1999: 68), sovraštvo kot temelj nasilja ni povezano samo s tistimi, ki se dejansko fizično znašajo nad drugimi, jih mučijo ali umorijo, temveč tudi s tistimi, ki v glave in srca prvih sadijo sovraštvo.

VIRI

1. Anderson, Benedict (1998): *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Studia Humanitatis, Ljubljana.
2. Bakhtin, Mikhail (2000, 1934): »*Unitary Language*«. V: Burke, Lucy; Crowley, Tony in Girvin, Alan (ur.), *The Routledge Language and Cultural Theory Reader*. Routledge, London and New York.
3. Barrett, Michèle (1994): »*Ideology, Politics, Hegemony: From Gramsci to Laclau and Mouffe*«. V: Žižek, Slavoj (ur.), *Mapping Ideology*. Verso, London, New York.
4. Bašič, Sandra (1990): *Konstrukcija realnosti v medijih*. Magistrsko delo. FDV, Ljubljana.
5. Bašič, Sandra in Trampuž, Martina (2000): »*Enjoy your enemy or how the Kosovo (media) war broke out*«. V: *Javnost*, let. 7, št. 3, str. 77–85.
6. Best, Steven in Kellner, Douglas (1991): *Postmodern Theory: Critical Interrogations*. The Guilford Press, New York.
7. Bielefeld, Ulrich (1998): *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*. Biblioteka XX vek, Beograd.
8. Billig, Michael (2003): »*Critical Discourse Analysis and the Rhetoric of Critique*«. V: Weiss, Gilbert in Woodak, Ruth (ur.): *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*. Palgrave Macmillan, New York.
9. Bourdieu, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*. Polity Press, Cambridge.
10. Burr, Vivien (1998): »*Overview: Realism, Relativism, Social Constructionism and Discourse*«. V: Parke, Ian (ur.): *Social Constructionism, Discourse and Realism*. Sage Publications, London.
11. Cladas-Coulthard, Carmen R. (2003): »*Cross-Cultural Representation of Otherness in Media Discourse*«. V: Weiss, Gilbert in Woodak, Ruth (ur.): *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*. Palgrave Macmillan, New York.
12. Chouliaraki, Lily in Fairclough, Norman (1999): *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
13. Cooper, Barry (1981): *Michael Foucault: An Introduction to his Thought*. The Edwin Mellen Press, New York.
14. Čavoški, Kosta (1989): *O neprijatelju*. Prosveta, Beograd.
15. Čibej, Boris (1988): »*Še o antagonizmu*«. V: *Problemi*, let. 26, št. 4-5, str. 127-131.

16. Čolović, Ivan (2000a): Politika simbola. Biblioteka XX vek. Beograd.
17. Čolović, Ivan (2000b): Bordel ratnika. Biblioteka XX vek. Beograd.
18. Dedič, Jasminka (2003): »*Diskriminacija v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva*«. V: Izbrisani. Organizirana nedolžnost in politike izključevanja. Mirovni inštitut, Ljubljana.
19. Dedič, Jasminka (2003): »*Kronologija izbrisa*«. V: Izbrisani. Organizirana nedolžnost in politike izključevanja. Mirovni inštitut, Ljubljana.
20. Dolar, Mladen (1991): »*Vednost-oblast-subjekt: spremna beseda*«. V: Foucault, Michael (1991) Vednost-oblast-subjekt. Krt, Ljubljana.
21. Dolar, Mladen (2000): »*Arheologija vednosti: spremna beseda*«. V: Foucault, Michael (2000): Arheologija vednosti. Studia humanitatis, Ljubljana.
22. Edelman, Murray (1988): Constructing the Political Spectacle. The University of Chicago Press, Chicago.
23. Fairclough, Norman (1992): »Discourse and text: Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis«. V: Discourse and Society, let. 3, št. 2, str. 193-217.
24. Fairclough, Norman (1995a): Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language. Longman Publishing, New York.
25. Fairclough, Norman (1995b): Media Discourse. Edward Arnold, London.
26. Fairclough, Norman in Wodak, Ruth (1997): »*Critical Discourse Analysis*«. V: Dijk van, Teun (ur.). Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Volume 2. Sage Publications, London.
27. Fairclough, Norman (1999): »*Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis*«. V: Coupland, Nikolas in Jaworski, Adam (ur.). The Discourse Reader. Routledge, London, New York.
28. Fairclough, Norman (2003): Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research. Routledge, London, New York.
29. Foucault, Michael (1984): Nadzorovanje in kaznovanje. Delavska enotnost, Ljubljana.
30. Foucault, Michael (1991): Vednost-oblast-subjekt. Krt, Ljubljana.
31. Foucault, Michael (1993): Zgodovina seksualnosti 3: Skrb zase. ŠKUC, Ljubljana.
32. Foucault, Michael (1998a): Zgodovina seksualnosti 2: Uporaba ugodij. ŠKUC, Ljubljana.
33. Foucault, Michael (1998b): Zgodovina norosti v času klasicizma. *cf., Ljubljana

34. Foucault, Michael (1999): »*The incitement to discourse*« V: Coupland, Nikolas in Jaworski, Adam (ur.). *The Discourse Reader*. Routledge, London, New York.
35. Foucault, Michael (2000): *Zgodovina seksualnosti 1: Volja do znanja*. ŠKUC, Ljubljana.
36. Foucault, Michael (2001): *Arheologija vednosti*. *Studia humanitatis*, Ljubljana.
37. Gee, Paul James (1999): *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method*. Routledge, London.
38. Hall, Stuart (1997): *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage Publications, London.
39. Hrženjak, Majda (2001): *Temeljni strukturalistični pristopi k analizi simbolnega*. Doktorska dizertacija. FDV, Ljubljana.
40. Hrženjak, Majda (2002): »*Biopolitika teles v ženskih revijah: teoretska in metodološka izhodišča*«. V: Hrženjak, Majda (ur.). *Njena (re)kreacija: ženske revije v Sloveniji*. Mirovni inštitut, Ljubljana.
41. Jalušič, Vlasta (2003): »*Organizirana nedolžnost*«. V: *Izbrisani. Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Mirovni inštitut, Ljubljana.
42. Katunarić, Vjeran (2003): *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
43. Kendall, Gavin in Wickham Gary (1999): *Using Foucault's Methods*. Sage Publications, London.
44. Kobe, Zdravko (1987): »*Razredni boj in antagonizem*«. V: *Problemi*, let 25, št. 9-10, str. 66 – 70.
45. Krivic, Matevž (2003): »*Post scriptum*«. V: *Izbrisani. Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Mirovni inštitut, Ljubljana.
46. Kuhar, Roman (2002): *Diskurzi o homoseksualnosti: primer časopisnega in revialnega poročanja v Sloveniji od 1970 do 2000*. Magistrsko delo. FDV, Ljubljana.
47. Kurnik, Andrej (1997): »*Foucaultova politična imaginacija*«. V: *Teorija in praksa*, let. 34, št. 6, str. 934-952.
48. Kuzmanić, A. Tonči (1999): *Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Open Society Institute – Slovenia, Ljubljana.
49. Lacan, Jacques (1980): *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Cankarjeva založba, Ljubljana.

50. Laclau, Ernesto in Mouffe Chantal (1987): Hegemonija in socialistična strategija. Partizanska knjiga, Ljubljana.
51. Laclau, Ernesto (1994): »*Subjekt (predmet) politike, politika subjekta*«. V: Problemi – eseji, let. 32, št. 7-8, str. 233-249.
52. Laclau, Ernesto (1996): Emancipation(s). Verso, London.
53. Love, S. Nancy (1989): »*Foucault and Habermas on Discourse and Democracy*«. V: Mileur M. Jerome (ur.). Polity, let. XXII, št. 2, str. 269-293.
54. Macdonell, Diane (1986): Theories of Discourse: An Introduction. Basil Blackwell Ltd., Oxford, New York.
55. Marković, Zoran (1997): Korist od neprijatelja. Argument, Beograd.
56. McNair, Brian (1995): An Introduction to Political Communication. Routledge, London, New York.
57. Mills, Sara (1997): Discourse. Routledge, London, New York.
58. Močnik, Rastko (1984): »*Spremna beseda*«. V: Foucault, Michael (1984) Nadzorovanje in kaznovanje. Delavska enotnost, Ljubljana.
59. Phillips, Louise in Jørgensen W. Marianne (2002): Discourse Analysis as Theory and Method. Sage Publications Ltd., London.
60. Praprotnik Tadej (1998): Ideološki mehanizmi produkcije identitet. Magistrsko delo. Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana.
61. Praprotnik Tadej (2001): Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih internetskih skupnostih. Doktorska dizertacija. Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana.
62. Pušnik, Maruša (1999): »*Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo*«. V: Teorija in praksa, let. 36, št. 5, str. 796- 808.
63. Salecl, Renata (1991): Disciplina kot pogoj svobode. Krt, Ljubljana.
64. Salecl, Renata (1993): Zakaj ubogamo oblast? Nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme. DZS, Ljubljana.
65. Salecl, Renata (1994): The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism.
66. Saussure, D., Ferdinand (1997, 1916): Predavanja iz splošnega jezikoslovja. Studia Humanitatis, Ljubljana.
67. Scarry Elaine (1999): »*Teškoća da se zamisle drugi ljudi*« V: Nussbaum, Martha in Cohen, Joshua (ur.): Za ljubav domovine. Biblioteka XX vek, Beograd.

68. Smith, Antony D. (1998): *Nationalism and modernism*. Routledge, London.
69. Street, John (2003): *Masovni mediji, politika i demokracija*. Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
70. Škiljan, Dubravko (1999): *Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije*. Studia Humanitatis, Ljubljana.
71. Šumič Riha, Jelica (1999): »*Kako drugačen je Drugi v politiki?*« V: *Problemi*, let. 37, št. 1-2, str. 62-80.
72. Torfing, Jacob (1999): *New Theories of discourse*. Laclau, Mouffe and Žižek. Blackwell, Oxford.
73. Van Dijk, A. Teun (1997): »*The Study of Discourse*«. V: Dijk van, Teun (ur.). *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Volume 1*. Sage Publications, London.
74. Van Dijk, A. Teun (1998): *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. Sage Publications, London.
75. Velikonja, Nataša (1999): »*Narod, nacionalna država in homoseksualnost*«. V: *Časopis za kritiko znanosti*, let. 27, št. 195-196, str. 137-151.
76. Zorn, Jelka (2003): »*Politike izključevanja v nastajanju slovenske državnosti*« V: *Izbrisani. Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Mirovni inštitut, Ljubljana.
77. Žižek, Slavoj (1987): »*Elementi samokritike*« V: *Problemi*, let 25, št.9-10, str. 66 – 70. Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana.
78. Žižek, Slavoj (1997): *Kuga fantazem*. Analecta, Ljubljana.
79. Žižek, Slavoj (2000): »*Why we all love to hate Haider*«. V: *New Left Review*, št. 2, str. 37- 45.
80. Žižek, Slavoj (2002): »*Edini dobri bližnjik je mrtvi bližnjik*« V: *Razpol*, št. 12. str. 281-301. Analecta, Ljubljana.
81. Yuval-Davis, Nira (1997): *Gender and Nation*. Sage Publication Ltd., London.
82. Weiss, Gilbert in Woodak, Ruth (2003): »*Introduction: Theory Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis*«. V: Weiss, Gilbert in Woodak, Ruth (ur.): *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*. Palgrave Macmillan, New York.

Dobesedni zapisi parlamentarnih razprav:

1. Trideseta redna seja DZ (28. 10. 2003): Prva obravnava predloga Zakona o stalnem prebivanju tujcev z državljanstvom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, ki so imeli na dan 23. 2. 1990 in 25. 2. 1992 v Republiki Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče.
2. Nadaljevanje 30. redne seje DZ (29. 10. 2003): Obravnava predloga Zakona o izvršitvi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije, skrajšani postopek.
3. Nadaljevanje 31. redne seje DZ (25. 11. 2003): Ponovno odločanje o Zakonu o izvršitvi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije ŠT. U-1-246/02-28.
4. Osemintrideseta izredna seja DZ (30. 1. 2003): Obravnava zahteve za razpis naknadnega zakonodajnega referendumu o Zakonu o izvršitvi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije.
5. Triintrideseta redna seja DZ (26. 1. 2004): Vprašanja poslancev in poslank Vladi Republike Slovenije.
6. Devetintrideseta izredna seja DZ (2. 2. 2004): Druga obravnava predloga Zakona o stalnem prebivanju tujcev z državljanstvom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, ki so imeli na dan 23. 12. 1990 in 25. 1992 v Republiki Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče.
7. Devetintrideseta izredna seja DZ (2. 2. 2004): Obravnava Odloka o razpisu naknadnega zakonodajnega referendumu o Zakonu o izvršitvi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije.
8. Štirideseta izredna seja DZ (10. 2. 2004): Obravnava predloga Odloka o spremembah odloka o razpisu naknadnega zakonodajnega referendumu o Zakonu o izvršitvi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije.
9. Štirideseta izredna seja DZ (10. 2. 2004): Obravnava predloga sklepa o zahtevi, da Ustavno sodišče odloči, ali je vsebina zahteve za razpis predhodnega zakonodajnega referendumu o zakonu o stalnem prebivanju tujcev z državljanstvom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, ki so imeli na dan 23. 12. 1990 in 25. 2. 1992 v Republiki Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče, kot izhaja iz pobude, ki sta jo v imenu volivk in volivcev vložila predsednik SDS Janez Janša in predsednik Nove Slovenije Dr. Andrej Bajuk, v nasprotju z Ustavo Republike Slovenije.

10. Nadaljevanje 50. izredne seje DZ (1. 9. 2004): Obravnava zahteve za razpis predhodnega zakonodajnega referendumu o Zakonu o stalnem prebivanju tujcev z državljanstvom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, ki so imeli na dan, 23. 12. 1990 in 25. 2. 1992, v Republiki Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče.